

Державний науково-дослідний інститут інформатизації та моделювання економіки

ФОРМУВАННЯ РИНКОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

**Збірник наукових праць
№12 (223)**

Київ 2019

**Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць
Вип. 12 (223). – К., 2019. – 121 с.**

Рекомендовано Вченою радою ДНДІМЕ
Протокол №11 від 13.12.2019 р.

Збірник статей присвячено науковим здобуткам молодих науковців – аспірантів та здобувачів наукових ступенів кандидата та доктора економічних наук. Він охоплює широкий спектр проблем із таких напрямів:

- макроекономічні аспекти сучасної економіки;
- інноваційно–інвестиційна політика;
- економічні проблеми розвитку галузей та видів економічної діяльності;
- розвиток регіональної економіки;
- соціально–трудова проблеми.

Розраховано на науковців і спеціалістів, які займаються питаннями управління економікою та вивчають теорію та практику формування ринкових відносин в Україні.

Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 28 грудня 2019 р. № 1643 даний збірник віднесено до Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук, категорія «Б».

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

СТУДІНСЬКА Г.Я., доктор економічних наук (головний науковий редактор)
ХОДЖАЯН А.О доктор економічних наук, професор (заступник наукового редактора)
ПАСІЧНИК Ю.В. доктор економічних наук, професор (заступник наукового редактора)
ЗАХАРІН С.В., доктор економічних наук, с.н.с. (заступник наукового редактора)
АЛЕКСЕЄВ І.В., доктор економічних наук, професор
НЕБОТОВ П.Г., кандидат економічних наук, директор
ВАРНАЛІЙ З.С., доктор економічних наук, професор
ГУЖВА І.Ю., доктор економічних наук
ПИПА В.І., доктор економічних наук, професор
КИЗИМ М.О., доктор економічних наук, професор, член–кор НАНУ
КУЛЬПІНСЬКИЙ С.В., доктор економічних наук, професор
КОРНЄЄВ В.В., доктор економічних наук, професор
КРАСКЕВИЧ В.Є., доктор технічних наук, професор
ЛОПУШНЯК Г.С., доктор економічних наук, професор
СІГАЙОВ А.О., доктор економічних наук, професор
ШОСТАК Л.Б., доктор економічних наук, професор
ГАРБАР Ж.В., доктор економічних наук, доцент, професор
ЧЕРКАШИНА К.Ф., кандидат економічних наук, доцент
ІВАНОВ Є.І., кандидат економічних наук (відповідальний секретар)

МІЖНАРОДНА РЕДАКЦІЙНА РАДА

АГНЕШКА ДЗЮБІНСЬКА, доктор філософії, Економічний університет м. Катовіце, Польща, професор кафедри менеджменту підприємства
АДАМ САМБОРСЬКІ, доктор філософії, Економічний університет м. Катовіце Польща, кафедра менеджменту підприємства
АНАТОЛІЙ ЗІНОВІЙОВИЧ КОРОБКІН, доцент, к.е.н, завідувач кафедри економічних і правових дисциплін, ЗО «Білоруський торгово–економічний університет споживчої кооперації», Білорусь, Гомель
ВІРГІНІЯ ЮРЕНІЄНЕ, професор, доктор наук, завідувач кафедри філософії та культурології, Каунаський факультет, Вільнюський університет, Литва
ГОРБОВИЙ АРТУР ЮЛІАНОВИЧ, професор, доктор технічних наук, Словацька Академія аграрних наук, член відділення економіки та менеджменту, (Словацька республіка)
ДІАНА СПУЛБЕР, доктор філософії, Університет Генуї, асистент професора кафедри філософії суспільств, м. Генуя (Італія)
ІВАН ТЕНЕВ ДМИТРОВ, професор, доктор економічних наук, Університет «проф. д–р Асен Златаров», завідувач кафедри економіки і управління, м. Бургас (Болгарія)
МІТАР ЛУТОВАЦ, професор, доктор технічних наук, Університет Уніон ім. Миколи Тесла, факультет індустріального управління, завідувач кафедри технологій, м. Белград (Сербія)
ЮРАЙ СІПКО, професор, доктор економічних наук, Словацька Академія наук, директор інституту економічних досліджень, м. Братислава (Словацька республіка)
СОФІЯ ВИШКОВСЬКА, професор, доктор наук, зав. кафедри організації і управління (факультет управління) Технологічно–природничий університет ім. Яна і Єнджея Снядецьких у Бидгощі, Бидгощ, Польща
СТЕФАН ДИРКА, доктор економічних наук, професор, Вища економічна школа, м. Катовіце, Польща, професор кафедри менеджменту і маркетингу. Міжнародний акредитор Міністерства науки і освіти Республіки Казахстан
ТОМАШ БЕРНАТ, професор, доктор наук, завідувач кафедри мікроекономіки, факультет економіки і менеджменту, Щецинський університет, Польща

Друковане періодичне видання «Формування ринкових відносин в Україні»
внесене в міжнародну базу даних періодичних видань:

ISSN 2522–1620

Key title: Formuvannâ rinkovih vidnosin v Ukraïni

Abbreviated key title: Form. rinkovih vidnosin Ukr.

Індексування і реферування: Україніка Наукова, Джерело, Наукова електронна бібліотека eLIBRARY.ru

Міжнародні інформаційні та наукометричні бази даних: Російський індекс наукового цитування (РИНЦ), CyberLeninka, Google Scholar, Index Copernicus International (ICI), Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського.

Формування ринкових відносин в Україні, 2019. Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації Серія КВ 22545–12445ПР від 20.02.2017 року

© Державний науково–дослідний інститут інформатизації та моделювання економіки, 2019

**Государственный научно-исследовательский институт
информатизации и моделирования экономики**

ФОРМИРОВАНИЕ РЫНОЧНЫХ ОТНОШЕНИЙ В УКРАИНЕ

**Сборник научных трудов
№ 12 (223)**

Киев 2019

**Формирование рыночных отношений в Украине: Сборник научных трудов
Вып. 12 (223). К., 2019. – 121 с.**

Рекомендовано Ученым Советом ГНИИИМЭ
Протокол №11 от 13.12.2019 г.

Сборник статей посвящен научным достижениям молодых ученых – аспирантов и соискателей ученых степеней кандидата и доктора экономических наук. Он охватывает широкий спектр проблем по таким направлениям:

- макроэкономические аспекты современной экономики;
- инновационно–инвестиционная политика;
- экономические проблемы развития отраслей и видов экономической деятельности;
- развитие региональной экономики;
- социально–трудовые проблемы.

Рассчитано на ученых и специалистов, занимающихся вопросами управления экономикой и изучают теорию и практику формирования рыночных отношений в Украине.

В соответствии с Приказом Министерства образования и науки Украины от 28 декабря 2019 № 1643 данный сборник включен в Перечень научных профессиональных изданий Украины, в которых могут публиковаться результаты диссертационных работ на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук, категория «Б».

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

СТУДИНСКАЯ Г.Я., доктор экономических наук (Главный научный редактор)
ХОДЖАЯН А.А., доктор экономических наук, профессор (заместитель научного редактора)
ПАСЕЧНИК Ю.В., доктор экономических наук, профессор (заместитель научного редактора)
ЗАХАРИН С.В., доктор экономических наук, профессор, с.н.с. (заместитель научного редактора)
АЛЕКСЕЕВ И. В., доктор экономических наук, профессор
НЕБОТОВ П.Г., кандидат экономических наук, директор
ВАРНАЛИЙ Э.С., доктор экономических наук, профессор
ГУЖВА И.Ю., доктор экономических наук
ПИЛЛА В.И., доктор экономических наук, профессор
КИЗИМА Н.Н., доктор экономических наук, профессор, член–корр НАНУ
КУЛЬПИНСКИЙ С.В., доктор экономических наук, профессор
КОРНЕЕВ В.В., доктор экономических наук, профессор
КРАСКЕВИЧ В.Е., доктор технических наук, профессор
ЛОПУШНЯК С., доктор экономических наук, профессор
СИГАЙОВ А.А., доктор экономических наук, профессор
ШОСТАК Л.Б., доктор экономических наук, профессор
ГАРБАР Ж.В., доктор экономических наук, доцент, профессор
ЧЕРКАШИНА Е.Ф., кандидат экономических наук, доцент
ИВАНОВ Е.И., кандидат экономических наук (ответственный секретарь)

МЕЖДУНАРОДНАЯ РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

АГНЕШКА ДЗЮБИНСКА, доктор философии Экономический университет г. Катовице, Польша, профессор кафедры менеджмента предприятия
АДАМ САМБОРСКИЙ, доктор философии Экономический университет г. Катовице, Польша, профессор кафедры менеджмента предприятия
АНАТОЛИЙ ЗИНОВЬЕВИЧ КОРОБКИН, доцент, к.э.н., заведующий кафедрой экономических и правовых дисциплин ЗО «Белорусский торгово–экономический университет потребительской кооперации», Беларусь, Гомель
ВИРГИНИЯ ЮРЕНИЕНЕ, профессор, доктор наук, заведующий кафедрой философии и культурологии, Каунасский факультет, Вильнюсский университет, Литва
ГОРБОВ АРТУР ЮЛИАНОВИЧ, профессор, доктор технических наук, Словацкая Академия аграрных наук, член отделения экономики и менеджмента, (Словакия)
ДИАНА СПУЛБЕР, доктор философии, Университет Генуи, ассистент профессора кафедры философии обществ, г. Генуя (Италия)
ИВАН ТЕНЕВ ДМИТРОВ, профессор, доктор экономических наук, Университет «проф. д–р Асен Златаров», заведующий кафедрой экономики и управления, г. Бургас (Болгария)
МИТАР ЛУТОВАЦ, профессор, доктор технических наук, Университет Унион им. Николая Тесла, факультет индустриального управления, заведующий кафедрой технологий, г. Белград (Сербия)
ЮРАЙ СИПКО, профессор, доктор экономических наук, Словацкая Академия наук, директор института экономических исследований, г. Братислава Словакия)
СОФИЯ ВИШКОВСКАЯ, профессор, доктор наук, заведующий кафедрой организации и управления (факультет управления) Технически–естественной университет им. Яна и Енджея Снядецкий в Быдгоще, Быдгощ, Польша
СТЕФАН ДЫРКА, доктор экономических наук, профессор, Высшая экономическая школа в Катовице Польша, профессор кафедры менеджмента и маркетинга. Международный аккредитор Министерства науки и образования Республики Казахстан
ТОМАШ БЕРНАТ, профессор, доктор наук, заведующий кафедрой микроэкономики, факультет экономики и менеджмента, Щецинский университет, Польша

Печатное периодическое издание «Формирование рыночных отношений в Украине»

Внесено в международную базу данных периодических изданий:

ISSN 2522–1620

Key title: Formuvannâ rinkovih vidnosin v Ukraïni

Abbreviated key title: Form. rinkovih vidnosin Ukr.

Индексирование и реферирование: «Украиника Наукова», «Джерело», Научная электронная библиотека eLIBRARY.ru

Международные информационные и наукометрические базы данных: Российский индекс научного цитирования (РИНЦ), CyberLeninka, Google Scholar, Index Copernicus International (ICI), Национальная библиотека Украины имени В.И. Вернадского.

Формирование рыночных отношений в Украине, 2019. Свидетельство о государственной регистрации печатного средства массовой информации Серия КВ 22545–12445ПР от 20.02.2017 года

© Государственный научно–исследовательский институт информатизации и моделирования экономики, 2019

State Scientific Research Institute of Informatization and Economic Modeling

MARKET RELATIONS DEVELOPMENT IN UKRAINE

**Collection of scientific works
№12 (223)**

Kyiv 2019

**Market Relations Development in Ukraine: Collection of scientific works
Volume 12 (223). K., 2019. – 121 p.**

Recommended by the Academic Council SSRIEM
Protocol No. 11 dated December 13, 2019

The collection of articles is devoted to scientific achievements of young scientists – graduate students and candidates for scientific degrees of Ph.D and doctor of economic sciences. It covers a wide range of issues in these areas:

- Macro-economic aspects of modern economy;
- Innovation and investment policy;
- Economic issues of industries and types of economic activity development;
- Development of a regional economy;
- Social-labor problems.

Collection of works is focused on scientists and specialists dealing with economic management and those, who learn the theory and practice of market economy in Ukraine.

According to the Decree of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1643 of December 28, 2019, this collection is included in the List of scientific professional editions of Ukraine in which the results of the dissertation works for obtaining the scientific degrees of doctor and candidate of sciences, category «B» can be published.

EDITORIAL BOARD

G. STUDINSKA, Doctor of Economics, (Chief Scientific Editor)
A. KHODZHAIAN, Doctor of Economics, Professor (Deputy Editor in Chief)
Y. PASICHNYK, Doctor of Economics, Professor (Deputy Editor in Chief)
S. ZAKHARIN, Doctor of Economics, Professor, Senior Researcher (Deputy Editor in Chief)
I. ALEKSEEV, Doctor of Economics, Professor
P. NEBOTOV, Candidate of Science, Director
Z. VARNALIY, Doctor of Economics, Professor
I. GUZHVA, Doctor of Economics
V. PYLA, Doctor of Economics, Professor
M. KYZYM, Doctor of Economics, Professor, member of the NASU
S. KULPINSKY, Doctor of Economics, Professor
V. KORNEEV, Doctor of Economics, Professor
V. KRASKEVICH, Doctor of Technical Sciences, Professor
H. LOPUSHNIAK, Doctor of Economics, Professor
A. SIGAYOV, Doctor of Economics, Professor
L. SHOSTAK, Doctor of Economics, Professor
Z. HARBAR, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor
K. CHERKASHYNA, Ph.D, Economic Sciences, Assistant Professor
Ye. IVANOV, Candidate of Science (Economics) (executive secretary)

INTERNATIONAL EDITORIAL BOARD

AGNESHKA DZYUBINSKAYA, Doctor of Philosophy, Economic University of Katowice, Poland, Professor of the Department of Management of the Enterprise
ADAM SAMBORSKI, Ph.D., Economic University of Katowice, Poland, Professor of the Department of Enterprise Management
ANATOLIY ZINOVYOVICH KOROBKIN, Associate Professor, Ph.D, Head of the Department of Economic and Legal Disciplines of the Belarusian Trade and Economic University of Consumer Cooperatives, Belarus, Gomel
VIRGINIA YURENIENE, Professor, Doctor of Science, Head of the Department of Philosophy and Culturology, Kaunas Faculty, Vilnius University, Lithuania
GORBOVY ARTHUR YULIANOVICH, Professor, Doctor of Technical Sciences, Slovak Academy of Agrarian Sciences, member of the Department of Economics and Management, (Slovakia)
DIANA SPULBER, Ph.D., University of Genoa, Assistant Professor, Department of Philosophy of Societies, Genoa (Italy)
IVAN TYNEV DMITROV, Professor, Doctor of Economics, University «Prof. Dr. Asen Zlatarov, Head of the Department of Economics and Management, Burgas (Bulgaria)
MITAR LUTOVATS, Professor, Doctor of Technical sciences, UNION UNIV. Mykola Tesla, Faculty of Industrial Management, Head of Technology Department, Belgrade (Serbia)
YURAY SIPKO, Professor, Doctor of Economics, Slovak Academy of Sciences, Director of the Institute for Economic Research, Bratislava, Slovakia)
SOFIA VISHKOVSKA, Professor, Doctor of Sciences, Head of Department of Organization and Management, UTP University of Science and Technology, Bydgoszcz, Poland
STEFAN DIRKA, Doctor of Economics, Professor, Higher Economics School in Katowice Poland, Professor of Management and Marketing Department. International accredited by the Ministry of Science and Education of the Republic of Kazakhstan
TOMASH BERNAT, Professor, Doctor of Science, Head of the Department of Microeconomics, Faculty of Economics and Management, Szczecin University, Poland

Printed periodical «Market Relations Development in Ukraine»

Included in the international database of periodicals:

ISSN 2522–1620

Key title: Formuvannâ rinkovih vidnosin v Ukraïni

Abbreviated key title: Form. rinkovih vidnosin Ukr.

Indexing and reviewing: Ukrainika Naukova, Dzherelo, Scientific Electronic Library eLIBRARY.ru

International information and scientometric data base: Russian Science Citation Index (RISC), CyberLeninka, Google Scholar, Index Copernicus International (ICI), National Library of Ukraine after V.I. Vernadskiy

Market Relations Development in Ukraine, 2019. Certificate of state registration of printed mass media Series KB 22545–12445 PR from 02.20.2017

© State Research Institute of Informatization and Economic Modeling, 2019

МАКРОЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІКИ

<http://doi.org/10.5281/zenodo.3631500>

ЗАСАНСЬКИЙ В.В.,
ПРЕДБОРСЬКИЙ В.А.

Новітня демодернізаційна форма тінізації влади

Предметом дослідження є теоретичні аспекти дослідження тінізації влади як системи гальмування соціально–економічного прогресу, ефективного реформування суспільних відносин.

Метою дослідження є визначення змісту владних тіньових процесів антимодернізаційного розвитку.

Методи дослідження. У роботі застосовано сукупність наукових методів і підходів, у тому числі системний, історичний, логічний, що дозволило забезпечити концептуальну єдність дослідження.

Результати роботи. У статті обґрунтована необхідність протидії системній тінізації владних відносин, подолання розвитку процесів прискореної розбудови «автономної» тіньової влади як головного тінізаційного чинника реформування.

Галузь застосування результатів. Система наук з галузі державного управління, широке коло методологічних аспектів соціально–економічних наук з проблем функціонального розвитку.

Висновки. Основні підсумки дослідження та його теоретичні результати можна звести до формулювання: 1) вихідною мегапроблемою дослідження тінізаційних владних механізмів є проблематика дисфункцій влади в Україні як системи гальмування соціально–економічного прогресу, ефективного реформування суспільних відносин, влади; 2) одним із принципових аспектів дослідження є висновок про те, що при побудові теорії тінізації влади в якості базового положення необхідна розробка особливого тренду, атрактора антимодернізаційного розвитку, притаманного відносинам тінізації влади, владного реформування.

Ключові слова: тінізація влади, антимодерністський розвиток в умовах незавершеної модернізації, «автономна» тіньова держава, архаїзація владних відносин.

ЗАСАНСЬКИЙ В.В.,
ПРЕДБОРСЬКИЙ В.А.

Новейшая демодернизационная форма тенизации власти

Предметом исследования являются теоретические аспекты исследования тенизации власти как системы торможения социально–экономического прогресса, эффективного реформирования общественных отношений.

Целью исследования является определение содержания властных теневых процессов антимодернизационного развития.

Методи дослідження. В роботі применена сукупність наукових методів і підходів, в том числі системний, історичний, логічний, що дало можливість забезпечити концептуальне єдинство дослідження.

Результати роботи. В статтю обоснована необхідність протидії системній тенізації властних відносин, подолання розвитку процесів прискореного побудови «автономної тіньової влади як головного тенізаційного фактора реформування».

Отрасль применения результатов. Система наук из отрасли государственного управления, широкий круг социально-экономических наук с проблем дисфункционального развития.

Выводы. Основные итоги исследования и его теоретические результаты можно свести к формулировке: 1) исходной мегапроблемой исследования тенізаційних властних механізмів є проблематика дисфункцій влади в Україні як системи затримання соціально-економічного прогресу, ефективного реформування суспільних відносин, влади; 2) одним из принципиальных аспектов исследования является вывод о том, что при построении теории тенізації влади в качестве базового положения необходима разработка особого тренда, аттрактора антимодернізаційного розвитку, присущего відносинам тенізації влади, властного реформування.

Ключевые слова: тенізація влади, антимодернізаційне розвиток в умовах незавершеної модернізації, «автономне» тіньове суверенітет, архаїзація властних відносин.

ZASANSKYI V.V.,
PREDBORSKIJ V.A.

The newest demodernization form of power tenization

The subject of progress is the theoretical aspects of progress of ownership of a system of galvanic social and economic progress, effective reform of suspension of business activities.

The purpose of the study is to determine the content of power shadow processes of antimodernization development.

Methods of research. A set of scientific methods and approaches, including systematic, historical, logical, was applied in the work, which made it possible to provide the conceptual unity of the research.

Results of the work. The article substantiates the need to counteract the systematic shadowing of power relations, overcoming the development of processes of accelerated development of «autonomous» shadow power as the main shadowing factor of reform.

Application of results. The system of sciences from the field of public administration, a wide range of socio-economic sciences with problems of dysfunctional development.

Conclusions. The main results of the study and its theoretical results can be summarized as follows: 1) the initial megaproblem of studying the shadowing power mechanisms is the problem of power dysfunctions in Ukraine as a system of slowing down socio-economic progress, effective reform of social relations, power; 2) one of the fundamental aspects of the study is the conclusion that the construction of the theory of shadowing power as a base position requires the development of a special trend, attractor of antimodernization development inherent in the relations of shadowing power, power reform.

Keywords: shadowing of power, antimodern development in the context of incomplete modernization, «autonomous» shadow state, archaizing of power relations.

Постановка проблеми. Аналіз особливостей сучасних процесів вітчизняного розвитку свідчить про наявність перманентного відтворення дисфункційної неспроможності інституційної структури суспільства, її нетранспарентності та тінізації, високої гальмівної спроможності щодо суспільного реформування. У чому причина

наявності цього стійкого антиреформістського тренду щодо задоволення корінних суспільних інтересів, перманентної неспроможності влади щодо демонтажу пострадянського системного тренду, низької її суспільної дієздатності, чи є воно проявом лише стохастичної неефективності сучасного політико-економічного класу, чи є на-

слідками нездоланих довгострокових протиріч вітчизняного розвитку, сегментом світової змови щодо ліквідації вітчизняного суспільства?

Вимоги суспільства щодо протидії тіншовим суспільним процесам знайшли відображення в ряді важливих законодавчих, нормативно-правових актів держави, таких як: закони України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні на 2014–2017 роки» (2014), «Про запобігання корупції» (2014), укази Президента України «Про невідкладні додаткові заходи щодо посилення боротьби з організованою злочинністю і корупцією» (2003) та «Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції» (2005), постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015–2017 роки» (2015), інші відомчі акти з питань обмеження її зростання.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. До вітчизняних досліджень з теорії тінізації відносин влади належать праці В. Д. Базилевича, А. В. Базилюка, О. І. Барановського, В. М. Бордюка, Г. С. Буряка, З. С. Варналія, А. С. Гальчинського, Я. Я. Дьяченка, С. О. Коваленка, І. І. Мазур, В. О. Мандибури, О. В. Турчинова та ін. Значний внесок у розробку адміністративно-правових і кримінально-правових аспектів протидії тінізаційним проявам зробили вітчизняні вчені-юристи.

У той же час, у зв'язку з недостатнім системним вивченням явищ тінізаційних протиріч розвитку, перш за все у владному сегменті суспільних процесів, причин їх існування, історичних особливостей формування тіншової інституційної структури влади, потребують подальшого дослідження дисфункціональна структура влади, її гальмівні, антиреформістські спроможності, механізми наднаціонального тіншового тиску, що стають потужним тіншовим буфером на шляху здійснення системних суспільних реформ. Все це обумовлює необхідність розробки спеціальної теорії тінізації влади як вихідної полісистемної проблеми нездатності держави.

Метою статті є подальший дискурсивний розвиток вивчення сутності причинного та функціонального комплексу тінізаційного зростання, формування у зв'язку з цим спеціальної теорії тінізації влади, її категоріального комплексу, предмет та об'єкта дослідження.

Виклад основного матеріалу. Однією з найсуттєвіших національних небезпек розвитку тінізаційних явищ у вітчизняному суспільстві, особливо у владній сфері, є розбудова механізмів гальмування реформування, модернізації, що прирікає на виштовхування країни все далі і далі за межі кола сучасних суб'єктів світового модернізаційного економічного впливу у зону маргінальних країн, «неісторичних» націй тощо [1, с. 126–131]. Соціально-економічна структура при перевищенні в ній процесів тінізаційного зростання за межами безпечних для неї здійснює трансмутаційний перехід до зростання процесів архаїзації та посилення потенціалу деградації.

На наш погляд, існують наступні основні причини систематичної нездатності держави в досягненні поставлених стратегічних цілей щодо прискорення розвитку, ефективних реформацій: реальна реалізація стратегії ліквідації індустріального потенціалу країни, депопуляції, розпаду країни та знищення функцій інституцій держави; системна нерівномірність, асиметрія щодо доступу до ресурсів влади, а через них до всіх інших економічних ресурсів, гальмівний вплив синергетизму тиску модифікованого російського імперіалізму та архаїзованої маргінальної незалежності від імперської метрополії національної влади; сформування під впливом світової тіншової корпоративної філософії тіншової влади щодо системного виведення ресурсів країни за кордон, використання антиінвестиційної моделі розвитку; відтворення неоколоніальної фінансової залежності від зовнішніх запозичень, імперативної необхідності зовнішнього управління з боку західного капіталу та істеблішменту; недостатня інформаційна насиченість владних процесів (обмежена негентропійна насиченість), нетранспарентність, непрозорість їх механізмів; обмежені прямі та зворотні зв'язки, обмежений та недосконалий контроль над реакцією приватного сектора щодо його діяльності; обмежений та слабкий контроль над бюрократією; обмеження, що накладені політичними процесами.

Головні та найнебезпечніші прояви гальмування суспільного прогресу, регресу соціально-економічних структур виявляються у сфері владних процесів як державних (міждержавних, надкраїнових), так і недержавних, у значному загальному зниженні їх рівня професіоналізму, розповсюдження кримінальної й напівкримінальної ідеології,

антипатріотичних установок, здирництва, хабарництва, посилення в них авторитарних, кланових, силових методів керівництва, корупції, бюрократизму, втраті, зняття чи суттєвого зниження адекватного реаліям соціально-економічних процесів рівня адміністративного контролю над багатьма видами економічних явищ [2, с. 2].

Архаїзацією¹ (тіньовою деградацією адміністративної діяльності) пояснюється й інший болісний для офіційної соціально-економічної структури суспільства процес децентралізації адміністративних функцій, розмивання абсолютної монополії держави на легітимне насилля – створення альтернативних державі центрів влади, насамперед у вигляді організованої злочинності, недержавних військових угруповань тощо [3, с. 26–31].

Накопичення трендів незавершеної модернізації чи архаїзації розподіляються у біполярній структурі наступним чином: в елітних адміністративно-економічних структурах накопичуються гібридизовані та інтегровані щодо власності та влади квазімодернізаційні вестернізовані тенденції, витоки яких в значній мірі нівелюють, пригнічують системні традиційні цінності вітчизняного суспільства, відриваються від них. Навпаки, ординарне середовище є їх природним акумулятором та сховищем, відтворювачем захисної (тіньової) народно-традиційної реакції на девіаційні процеси в елітній системі щодо квазімодернізаційних трендів.²

Таким чином, міжсекторний розлам разом з іншими протиріччями незавершеної модернізації, наприклад, «гібридизацією» влади, призводить до виникнення потужної тінізації владних процесів, зокрема явищ їх монополізації, бюрокра-

¹ Архаїзація (історичне повернення, соціально-економічне субдукційне гальмування), категорія, дослідження якої має суттєве значення для розуміння наслідків модернізації у залежних країнах, – це процес розвитку у залежних, некапіталістичних країнах під впливом модернізаційного тиску розвинутих країн – явища своєрідної цивілізаційної субдукції не стільки власне вестернізованих, модернізаційних порядків, скільки таких псевдомодернізаційних суспільних ретроградних, архаїчних перетворених укладних форм із системних трендів попереднього розвитку, з якими ці залежні периферійні країни у домодернізаційний період не стикалися чи стикалися лише в обмеженому обсязі. У цих країнах процес модернізації є джерелом утворення величезного обсягу перетворених (тіньових) економічних форм.

² Стан соціально-економічної структури, при якому відсутність будь-якого блоку, необхідного для структурного розвитку, призводить до неможливості для сусідніх блоків функціонувати без перманентного централізованого позавартісного перерозподілу на їх користь суспільних ресурсів, що вилучаються з інших блоків асинхронно-асиметрично модернізації окремих сегментів, має назву структурного розламу. Останній є якісно новим явищем, яке має суттєві відмінності за наслідками для розвитку тінізаційних процесів від структурного розриву, що притаманний розвинутих, домінуючим країнам.

тизації, розвитку корупції, функціонування паразитарної елітної економіки як потужних факторів гальмування [4, с. 150–167].

Елітна структура влади у вітчизняному суспільстві – це синергетична форма утворення та розширення структурного розламу, що покладено на підсилення потоку гібридизації (синкретизму) тінізаційної влади і компраторського бізнесу. Дослідження конкретної соціально-економічної форми елітного сектора та механізмів його функціонування залежить від відповідних функцій історичного етапу розвитку всієї економічної структури суспільства, в яких відбувається модифікація цієї форми.

Елітна суспільна гібридна структура – це система відносин господарювання для обмеженого кола осіб, забезпечених олігархічними, політичними, компраторськими владними та бізнесовими відносинами, корупційними та родинними зв'язками з вищими щаблями адміністративної та судової влади, правоохоронних органів, відсутністю економічної, політичної конкуренції у поєднанні з необмеженим доступом до національних ресурсів країни. Форма існування елітного сектора органічно набуває ознак організованих форм девіаційної діяльності, у тому числі злочинної – альтернативних тіньових центрів влади, разом із тіньовим силовим забезпеченням. Елітна структура – це закрита сфера суспільства та народного господарства, що монополізована олігархічними структурами, які мають на меті отримання надвисоких доходів за допомогою використання значною мірою спекулятивного фінансового капіталу [5, с. 10]. Існуюча як пануюча тіньова структура елітна економіка утворює, відповідно до своїх потреб, і тіньову політичну, соціально-економічну інфраструктуру, що зумовлює тіньовий режим функціонування рядових суб'єктів господарювання.

Головним видом монополії, яка є вкрай небезпечним тіньовим, системоутворюючим атрибутом для функціонування паразитарного елітного сектора, виступають фактори особливої закритості та монополії на експлуатацію адміністративного ресурсу органів державної влади на свою користь в нелегітимній та тіньовій інституційній формі.

Існування елітної владної структури за межами впливу, регулювання та контролю державної влади, замість цього зрощення її з владою, виведення з-під контролю суспільства перетворює її на наймогутнішу частину сучасної тіньової діяльності – на основний двигун, каталізатор поширення тінізації

суспільного життя через перекладання фіскально-го тягаря на плечі ординарної економіки.

Таким чином, процес модернізації, як її результат особлива структура соціально-економічного розламу розриває вітчизняний суспільний простір на дві асиметричні основні частини, які мають принципову відмінність в її цілях, способах та наслідках: на владно-елітний та ординарний сектори. Перший виступає як активна (гомеорезна) сторона трансляції квазімодернізаційних тенденцій, які модифікуються і адаптуються до кола актуальних інтересів правлячої еліти (частото під більш-менш помітним тиском зовнішнього управління). Ординарно-суспільний сектор презентує архаїзовану, асиметричну, ациклічну, неформальну сторону суспільної організації при об'єктивному прагненні до активізації принципів збереження, гомеостазу системи (традицій, культурної спадщини, системи цінностей), вибудову економіки виживання. Це і обумовлює закономірності стійких протиріч між владою та суспільством при проведенні реформ: історично вузькі, деформаційні умови реформування з фатальністю повторюють старі вади їх протиріч: асинхронно-асиметричні вихідні засоби реформ по відношенню до еліти та ординарних кіл, погіршення положення широких верств населення, перекладання тягаря змін на плечі народу.

Посилення протиріч модернізації синергетично інтегрується з існуванням інших традиційних загроз суспільного розвитку. Однією з таких базових загроз для нашої країни, що несе в собі небезпечний інституційний ембріон системної корупції, тінізації, утворення особливих пререференційних закритих зон для суб'єктів-аффіліантів, викривлення ресурсів їх діяльності, доходів та потуг, із форм вузькогалітарно-корпоративної системи цінностей та зв'язків є так званий феномен «автономної» тіньової влади.

Принципового значення для розуміння історичного розвитку протиріч матриці «автономної» тіньової влади, її гальмівних характеристик на національному суспільному просторі, як вихідний синергетичний крок, мала ґенеза моделі державного управління в Хазарському каганаті в епоху від VII до X ст., котра була перенесена на ґрунт та визначила своєрідність моделі тіньової організації державної влади як в Україні, так і в багатьох інших країнах. Її сутність виявляється в формуванні системи державного правління, що іноді назива-

ється «двоєвладдям»: номінально на чолі країни стоїть національний лідер і місцевий владний клас, а за лаштунками офіційної, як віртуальної, влади реальний домінуючий вплив на владні процеси здійснює іудейська верхівка (чи наведена в іудаїзм місцева еліта). «Двоєвладдя» є найсуттєвішим синергетичним тіньовим явищем, що найістотніше посилює проблему тіньової «автономної» влади в Україні.

Хазарська держава виникає в VII ст. внаслідок розпаду Східно-Тюркського каганату. У першій половині VIII ст. Хазарія воювала з арабами, була ними підкорена, але внаслідок смуту всередині ісламського світу (заміна халіфату Омейядів на Аббасидів) араби не змогли втримати панування в Хазарії, що призвело до певної стабілізації.

Подальші кроки до формування матриці «автономної» тіньової влади в Хазарії були зв'язані, починаючи з VI ст., з інтенсивною єврейською імміграцією. Першим поштовхом до цього була грандіозна революція руху «маздакитів», що охопила Іран і яку активно підтримувала єврейська община Ірану (одна із найвпливовіших на той час). Унаслідок поразки революції велика частина з іранських іудеїв вимушена була тікати на Кавказ, в регіони, що належали тоді хазарам. До першої хвилі еміграції приєдналися потім й інші, що було викликано переслідуваннями євреїв у Візантії, під час царювання Іраклія у VII ст. та Лева Ісавра у VIII ст., а також, вірогідно, й економічними потребами.

На межі VIII та IX ст.ст. в Хазарії стався переверт, унаслідок якого іудаїзм став «державною релігією». Реальна влада перейшла до правлячого прошарку суспільства, що складався з нащадків євреїв, котрі іммігрували до Хазарії за хазарської знаті, яка була наведена в іудаїзм. Офіційно на чолі країни стояв каган із давнього тюркського роду, що сповідував іудаїзм. Але його влада була номінальною, фактично країною правив цар (бек) єврейського походження.

У IX ст. влада Хазарії, котру деякі дослідники визнають як одну з «наддержав» Східної Європи у IX-X ст.ст., розповсюдилась на Східно-європейський степ і прилеглі північні області, що належали слов'янам. Тоді ізольоване князівство київських варягів стало васалом общини хазарських іудеїв, котра за допомогою моделі «двоєвладдя» використовувала русів і слов'ян у війнах проти Візантії, християн і мусульман – шиїтів. Згодом поширення матриці двоєвладдя на-

було всезагального характеру, зокрема в європейських країнах, Америці, значно синергетично посилилась його специфічна ефективність через наявність таких явищ тіньового двоєвладдя, але вже на наднаціональному рівні, як «світового тіньового закулісся» та тіньової «корпоратії». Світове тіньове закулісся являє собою класичний приклад тіньової мегаструктури з відносно стійким режимом самоорганізації, цілісністю динамічної поведінки, коли на основі менш впорядкованого субстрату – національних тіньових структур – утворюються більш складні наднаціональні тіньові структури світового закулісся. Історичні витoki сучасної ери становлення та розвитку основної лінії впливів тіньового світового закулісся відносять до часів створення компанії «Лондон Степлерс», що утворилася з «Ост-Індської компанії» (1600 рік), яка була перетворена (з 1702 року) у «Британську Ост-Індську компанію» (BOIC), «Ост-Індська компанія» була найтіснішим чином пов'язана зі структурами чорної олігархічної аристократії Венеції та Генуї, Ордемом «Венеційської чорної аристократії» із Лондона.³ Активний розвиток «автономної» тіньової влади означає переключення суспільної системи на архаїчні суспільні атрактори – використання механізмів закритої (від суспільного контролю) суспільної змови замість відкритих конкурентних ринкових відносин, що забезпечили б швидкий розвиток національної економіки.

Обсяжна поява експолярних, перетворених тіньових форм, зокрема «автономної» тіньової влади, відбиває розвиток особливого режиму формування, самоорганізації соціально-економічної системи селянської цивілізації під тиском домінуючих систем, її реакції на зовнішні впливи, з-за досягнення в специфічних умовах вищої впорядкованості та цілісності динамічної поведінки та стійких станів – атракторів.

Соціально-економічна система має широкий комплекс генетично визначених архетипів режи-

мів еволюційної поведінки в залежності від значень певних внутрішніх і зовнішніх параметрів функціонування (вони називаються керуючими). Різним режимам відповідають різні варіанти архітекtonіки складних економічних механізмів, що запроваджують комплекс асимільованих архетипів і реалізуються відповідно до характеру зміни керуючих параметрів. У залежності від цього система «обирає» той чи інший режим.⁴

Розвинута «автономна» тіньова влада, як діалектичний результат незавершеної модернізації, архаїзації попереднього її історичного розвитку, – це закрыта офіційно залаштуноква тіньова зона влади, синергетично інтегрована тіньовим бізнесом, плутократією, олігархією, базовий (у межах тінізаційного простору) системоутворюючий сектор владної структури, сектор інституційної асиметричності, викривленості, клановості, що визначає головні інтереси, виробляє та приймає державно-владні рішення, активізує протиріччя між владою та суспільством, тінізуючі фактори суспільного розвитку. Це синергетична форма утворення та розширення міжсекторного розламу у суспільстві незавершеної модернізації, що покладена на підсилення потоку гібридизації (синкретизму) влади, бізнесу, плутократії. Особливості конкретної соціально-економічної форми тіньового автономного сектора залежить від відповідних модифікацій цього сектора за конкретно-історичних умов формування.

Змістом категорії «автономна» тіньова влада, таким чином, є владні вкрай нетранспарентні закриті, кланові інституційно нелегітимні відносини для обмеженого кола з владного клану осіб, забезпечених олігархічними, плутократичними, бізнесовими, політичними, корупційними (у тому числі наднаціонального рівня), родинними зв'язками з вищими щаблями адміністративної, судової влади, правоохоронних органів, політичних партій, ЗМІ; відсутністю економічної, політичної конкуренції у поєднанні з тіньовою системнокорупційною монополією на експлуатацію державно-владного ресурсу, необмеженим доступом до

³ «Чорна аристократія» – це королівські та аристократичні сім'ї Італії, Німеччини, Швейцарії, Великої Британії, Франції, Голландії, Греції, коріння яких, з однієї сторони, зв'язане з венеційськими олігархами хазарського походження, з другої – з династією Меровінгів. «Чорна аристократія» зовнішньо сповідує християнство, але таємно ставить з презирством до нього та відправляє свої релігійні ритуали як масонські ложі. Меровінги традиційно спираліся на таємні ордени, зокрема орден пріорів Сіону, що започаткував цілу потужну організовану утаємничену мережу орденів, у тому числі й масонських. Головною заявленою метою ордену є реставрація династії Меровінгів і приведення правителя з цієї династії до влади над світом.

⁴ Динамічна система може характеризуватися тою чи іншою сукупністю параметрів, кожен з яких приймає значення з певної множини. Область значень усіх таких параметрів становить простір станів цієї системи. Виявляється, що автономна поведінка дуже широкого класу динамічних систем влаштована так, що приводить систему до певного підпростору станів, в якому вона стійко перебуває, тобто під час руху не виходить за межі згаданого підпростору. Цей підпростір і є аттрактор. Зовнішні впливи можуть вивести систему з її аттрактора, однак, коли вони припиняють дію, вона знову повертається до нього.

експлуатації національних ресурсів країни, функціонування державної влади. У цих умовах корупція набуває системного характеру, стає неодмінним атрибутом адміністративно-владної системи, іманентним способом її регуляції.

Форма прояву автономного сектора всередині офіційної держави органічно набуває ознак організованих форм тіньової девіаційної діяльності, у тому числі злочинної – альтернативних тіньових центрів влади, разом із тіньовим силовим забезпеченням. «Автономна» тіньова влада – це вкрай закрита сфера владно-бізнесових відносин, що монополізована синкретизмом владно-олігархічних структур, котрі мають на меті отримання надвисоких рентних доходів за допомогою використання значною мірою, тіньового монопольного адміністративно-владного ресурсу, спекулятивного фінансового капіталу. Вона є головним гальмом суспільного реформування та соціально-економічного зростання.

Таким чином, діалектична логіка становлення та розвитку «автономної» тіньової влади на попередніх етапах призвела до виникнення сучасного архаїзованого, небезпечного явища паразитарної «автономної» тіньової влади (паразитарної автономної влади всередині офіційної). Межі її поширення визначаються синергетичним впливом двох інтегрованих факторів – потужностей тіньової влади та бізнесу. «Автономна тіньова влада», перекладаючи свою частку фіскального тягаря на плечі ординарної, архаїзує її та змушує останню шукати можливостей виживання за допомогою наведеної тінізації.

Набуття тіньовим парасуспільством паралельної тіньової реальності щодо розвинутих тіньових проявів свідчить про наявність нового тіньового технологічного базису як змісту дисфункційного розвитку цього процесу. Таким є становлення криміногенно-інноваційного типу тіньового зростання [6].

Онтологічно тіньова діяльність існує тисячі років, але вона як система у вихідний період свого розвитку не мала такого рангу небезпеки серед загроз державі та суспільству. У цей доісторичний (для «тіньової економіки») період вона розвивалася екстенсивно і мала паразитарно-компенсаційний характер (I тип тіньового зростання), не утворювала окремих простір тіньової паралельної реальності.

Інший тип зростання (II тип інтенсивного тіньового зростання) – криміногенно-інноваційний –

виникає в умовах «революції менеджерів» – інтенсивного використання інформаційних потоків в інтересах їх тінізації, системного дисфункційного зростання управління бізнесом, коли його суб'єкти активно використовують саму систему менеджменту, особливо державного, створюють широко розбудовану штучну (паралельну до офіційної) систему кримінальної (криміногенної) неосфери дисфункційного менеджменту для здійснення тіньової діяльності. Особливу потужність інтенсивному типу тіньової економіки надає його обумовленість синкретизмом (гібридизацією) тіньового бізнесу, криміналітету, дисфункційної влади, синергетизмом тіньової діяльності цих важливих функціональних суспільних сфер. Таким чином, інтенсивний тип зростання потребує принципово іншого – кримінально вищого техніко-технологічного її базису, що продукується надсучасними досягненнями менеджменту, інформатики, логістики, інноваційних технологій тощо. Проявами такого типу тіньового зростання є сучасна розбудова макросистеми тіньової реальності для отримання потужної тіньової дельти, коли системно тінізується структура приватизаційних процесів, конвертаційних центрів, вивезення фінансових ресурсів за кордон, переховування їх в офшорних зонах, енергетична залежність країни (що має у великій мірі штучний тіньовий характер), системні банківські банкрутства, тіньові рефінансування банків, утворення та функціонування псевдоринкових інституцій (типу НКРЕКП), розкрадання бюджетних ресурсів, система субсидій та субвенцій, інфляційні кризи національної валюти, тіньові структури типу Росукренерго, «віртуальна» економіка тіньових фінансових, валютних криз, вилучення гео економічної ренти засобами потоків контрабанди, утворення тіньової дельти у трансфертних цінах через формування «чорних» тіньових зон типу «Придністров'я», «Новоросії», тіньові засоби знищення українського війська, гібридна війна, що утворює величезних обсягів комплекс тіньових методів, сфер, форм тощо.

Таким чином, сучасна форма тіньової паралельної реальності є найбільш розвинутою за своїми деформаційними, тінізаційними можливостями, вітчизняною макросуспільною тіньовою формою, що має найпотужніший потенціал щодо реалізації своїх внутрішньокорпоративних цілей, спрямованих на поширення та поглиблення потуг тіньового простору, що мають високий ранг

тіньової небезпеки – небезпеки надзвичайного звуження легітимної частини реалізації офіційної політики держави, подальшої руйнації, деградації інституційної системи держави, громадянського суспільства, гальмування виходу з кризи та суспільного розвитку.

Розбудова сучасної «автономної» тіньової влади, що широко використовує засоби тіньової паралельної реальності, призводить до подальшої деформації владного сектору, який набуває наступних деградаційних якостей:

1) замкненість, обмеженість в просторі «кланово-автономного» сектору. Він є головною сферою діяльності певних, політично лідируючих, олігархічних кіл, всередині яких точиться жорстка конкурентна боротьба за ті чи інші ніші елітної сфери. Потрапити до неї можна лише новим більш потужним фінансовим колом, що здатні відтіснити стару еліту на другий план;

2) перетворення реформацій в Україні головним чином на засіб тіньового прикриття чергового новітнього нелегітимного перерозподілу суспільного багатства, а не на засіб прискореного капіталотворення, необхідного для радикальної модернізації економічної структури та забезпечення її конкурентоспроможності.

Цей процес був не лише непрозорим і несправедливим, а й у багатьох випадках супроводжувався порушенням чинних законів. Часто приватизація лише провокувала втечу капіталу за кордон та непродуктивне витрачання коштів. Внаслідок українського варіанту приватизації переважна частина населення залишилася як без заощаджень, так і без доходу від власності (ця частка доходу у ВВП є дуже низькою і ще більш диференційованою, ніж доходи від праці);

3) розвиток суттєвих монополістичних тенденцій, що ґрунтуються на успадкованих від попередніх систем чинниках, а також на нових, набутих у процесі трансформації, що виявляються переважно у нерівності доступу до державних ресурсів і політичної влади.

Було сформовано інституційне середовище, що активно застосовує комплекс позаправових, кримінально-організаційних й адміністративних обмежень для входження нових капіталів на ринки та вільного переміщення товарів і капіталу всередині країни. Сьогодні саме ці обмеження є головними перешкодами повноцінної конкуренції, оскільки вони призводять до штучного змен-

шення кількості компаній у прибуткових галузях економіки та сприяють монополізації виробничої, торговельної та фінансової діяльності;

4) непрозорість сектора «автономної» тіньової влади. Якщо за кордоном фінансові ринки є відкритими, інформація про їх діяльність є доступною, то український ринок є водночас зрегульованим, недорозвинутим і непрозорим;

5) зосередження фінансових ресурсів країни в лідируючих на даний час кланово-олігархічних колах в елітарних структурах. Основу сучасної олігархії складає фінансова олігархія, що являє собою союз фінансових і промислових груп. Українською особливістю цього явища є влада адміністративно-економічних груп (АЕГ), що формувалися на залишках владної адміністративно-радянської системи й отримали доступ до фінансових ресурсів у зв'язку з приналежністю їх до сфери державного управління;

6) залежність кланово-олігархічних кіл «автономної» влади від державних фінансів. Початковий український капітал не являв собою результат заробітку чи вдалого прикладання капіталу. Він був повністю сформований із державної власності, з бюджетних коштів і прав на їх обслуговування;

7) існування різко асиметричних умов господарювання для різних суб'єктів, реалізація комплексу заходів щодо підтримки привілейованого становища економіки «автономної» держави щодо інших суб'єктів і за їх рахунок. Це виявляється у нерівномірності оподаткування, бюджетних преференцій, звільнення від оподаткування окремих галузей, регіонів чи підприємств, утворення вільних економічних зон, перекладання фіскального тягаря на ординарних суб'єктів тощо.

Таким чином, історична логіка генези та розвитку «автономної» тіньової влади, як прояву сучасної форми регресу неформальної організації, своєрідної національної лібертеріанської моделі розвитку, – сектора різкої асиметрії у доходах, інституційної недемократичності, паразитарності, системної корупції, позанормативного регулювання внутрішніх відносин («внутрішньоавтономне звичаєве право», що адаптує до своїх вимог «зовнішнє» право офіційної держави) – це посилення системної загрози щодо загострення протиріч між владою та суспільством. Цей сектор є активним продуцентом явищ гальмування реформування, системних нездатностей влади до ефективної адаптації процесів незавершеної

модернізації, тіньового перерозподілу власності та влади. Альтернатива цьому – проведення суспільного реформування, модернізації засобів досягнення її рубежів, на базі врахування та співставлення їх з генетично особливою адекватністю вітчизняних соціально-економічних умов, прогресивною складовою їх інституційної пам'яті.

Модель української держави близька до виду ретроградних, архаїзованих моделей природних держав, що отримали назву «держави осілого (стаціонарного) бандита». У відповідності з даною теорією М. Олсона авторитарна держава асоціюється з «осілим бандитом», так як вища влада насильницьким, позаправовим шляхом відбирає у мешканців на визначеній території частину доходів у вигляді податків, що утворюють форму окупаційної данини. Оскільки держава – «осілий бандит», до походження якої можна віднести нормандську теорію про походження влади в Київській Русі, привласнює собі частину суспільного продукту у вигляді податку-грабунку, їй (державі) є вигідним забезпечити населення не тільки захистом від зовнішньої загрози, але й іншими благами, що це населення не може отримати від ринку. У даний час широко розповсюджено розуміння того, що ринок не в здатності забезпечити багаточисельне населення такими благами як контроль за стихійними лихами, пандемічними захворюваннями, захистом від агресора – благами, якими неминуче скористаються широкі маси населення. Забезпечення цими благами є раціональною метою «осілого бандита», оскільки він отримує суттєву вигоду у вигляді зростання податкових надходжень від будь-яких суспільних благ, що сприяють підвищенню продуктивності економіки чи зростанню населення, котре контролюється ним.

Реальна модель української влади має ряд обтяжливих характеристик, що погіршують умови та результати владної діяльності. До найбільш важливих сутнісних характеристик модифікованої моделі «осілого бандита» за українських умов, як базового атрибуту гальмівного тренду, що визначає головні рушійні протиріччя трансформаційної кризи влади, слід віднести протиріччя у ланках «автономна» (закриті тіньові ланки) правляча влада – офіційна влада позаправлячого клану, «правляча кланова влада – еліта», «правляча влада – суспільство». Основні девіаційні характеристики цих протиріччя зв'язані з наявністю вкрай замкненої, ізольованої (структурно та функціо-

нально), закритої, тіньової системи правлячого владного клану, що вкрай асиметрично монополізує основні домінуючі ресурси влади та бізнесу.

На відміну від існуючих, домінуючих у світі трендів розвитку центральної державної влади, що об'єктивно набувають підвищеної публічності, відкритості, транспарентності, українська центральна державна влада (в особі «автономної держави осілого бандиту»), котра в формі малої кланової адміністративно-олігархічної групи діє за трендом узурпації ресурсів влади, вкрай закритою, не-транспарентною, ізольованою «автономною» (від офіційної влади, позаправлячої еліти, суспільства) структурою влади, яка сформована паразитичною компрадорською буржуазією, логіка розвитку якої неминуче виштовхує її за межі закону. Модель «осілого бандита» за українських реалій на підставі узагальнення багатовікової історичної тягlosti генетичної природи влади модифікується в більш жорстку, корупційногенну вихідну модель – модель автономного (від офіційної влади, суспільства) бандита-конкістадора, що здійснює соціально-економічну інвазію в політичні структури. Владу, бізнес, ЗМІ, суспільство задля масштабного, перманентного макроперерозподілу ресурсів влади, бізнесу, інвестицій на свою користь.

Утворення вихідного тренду розвитку, що обумовлює наступний поступ тінізаційних закономірностей суспільства, максимальне гальмування процесів суспільного розвитку, не визначає наявності фатального шляху сходження до тінізаційних руйнувань систем управління, владних ресурсів, передусім жорсткого причинно-наслідкового зв'язку, зокрема між клановою автономізацією владних відносин і їх тінізацією. Перетворення окремих варіабельних ланок тінізаційного тренду на базис своєрідної детнізаційної вакцинації дисфункцій державного управління, можливість виходу за межі вузького простору тінізаційних обмежень, накладених вихідним відношенням, цілком можливе і перспективно, наприклад на шляху впровадження справжніх децентралізаційних реформ. запровадження так званого «козацького управління», «козацького реформування» зокрема, дозволило б, використовуючи наявні структури розвитку, забезпечити інший функціональний поворот до зменшення протистояння ланок управління, а звідси й їх детнізації, розширення активності суб'єктів інвестиційних процесів.

Стратегія протидії дисфункційності влади, у тому числі трендом ретроградності, повинна бути організаційно представлена як найважливіша, найдієвіша частина системи внутрішньої національної безпеки – як спеціального органу, що повинен стати вихідною передумовою обмеження та усунення небезпечних внутрішніх загроз національному суспільному розвитку – тінізації влади, системній корупції, деформації державної влади.

Висновки

Архаїзацією пояснюється болісний для офіційної соціально-економічної структури суспільства процес децентралізації адміністративних функцій, розмивання абсолютної монополії держави на легітимне насилля – створення альтернативних державі центрів влади, насамперед у вигляді організованої злочинності, недержавних військових угруповань тощо. Накопичення трендів незавершеної модернізації чи архаїзації розподіляються у біполярній структурі наступним чином: в елітних адміністративно-економічних структурах накопичуються гібридизовані та інтегровані щодо власності та влади квазімодернізаційні вестернізовані тенденції, витоки яких в значній мірі нівелюють, пригнічують системні традиційні цінності вітчизняного суспільства, відриваються від них. Навпаки, ординарне середовище є їх природним акумулятором та сховищем, відтворювачем захисної (тіньової) народно-традиційної реакції на девіаційні процеси в елітній системі щодо квазімодернізаційних трендів. Таким чином, міжсекторний розлам разом з іншими протиріччями незавершеної модернізації, наприклад, «гібридизацією» влади, призводить до виникнення потужної тінізації владних процесів, зокрема явищ їх монополізації, бюрократизації, розвитку корупції, функціонування паразитарної елітної економіки як потужних факторів гальмування.

Однією з найсуттєвіших національних небезпек розвитку тінізаційних явищ у вітчизняному суспільстві, особливо у владній сфері, є розбудова механізмів гальмування реформування, модернізації, що прирікає на виштовхування країни все далі і далі за межі кола сучасних суб'єктів світового модернізаційного економічного впливу у зону маргінальних країн, «неісторичних» націй.

Головні та найнебезпечніші прояви гальмування суспільного прогресу, регресу соціально-економічних структур виявляються у сфері владних

процесів як державних (міждержавних, надкраїнових), так і недержавних, у значному загальному зниженні їх рівня професіоналізму, розповсюдження кримінальної й напівкримінальної ідеології, антипатріотичних установок, здриництва, хабарництва, посилення в них авторитарних, кланових, силових методів керівництва, корупції, бюрократизму, втраті, зняття чи суттєвого зниження адекватного реаліям соціально-економічних процесів рівня адміністративного контролю над багатьма видами економічних явищ.

Процес модернізації, як її результат особлива структура соціально-економічного розламу розриває вітчизняний суспільний простір на дві асиметричні основні частини, які мають принципову відмінність в її цілях, способах та наслідках: на владно-елітний та ординарний сектори. Перший виступає як активна (гомеорезна) сторона трансляції квазімодернізаційних тенденцій, які модифікуються і адаптуються до кола актуальних інтересів правлячої еліти (часто під більш-менш помітним тиском зовнішнього управління). Ординарно-суспільний сектор презентує архаїзовану, асиметричну, ациклічну, неформальну сторону суспільної організації при об'єктивному прагненні до активізації принципів збереження, гомеостазу системи (традицій, культурної спадщини, системи цінностей).

Діалектична логіка становлення та розвитку «автономної» тіньової влади на попередніх етапах призвела до виникнення сучасного архаїзованого, небезпечного явища паразитарної «автономної» тіньової влади (паразитарної «автономної» влади всередині офіційної). Межі її поширення визначаються синергетичним впливом двох інтегрованих факторів – потужностей тіньової влади та бізнесу. «Автономна» тіньова влада, перекладаючи свою частку фіскального тягара на плечі ординарної, архаїзує її та змушує останню шукати можливостей виживання за допомогою наведеної тінізації.

Набуття тіньовим парасуспільством паралельної тіньової реальності щодо розвинутих тіньових проявів свідчить про наявність нового тіньового технологічного базису як змісту дисфункційного розвитку цього процесу. Таким є становлення криміногенно-інноваційного типу тіньового зростання.

Сучасна форма тіньової паралельної реальності є найбільш розвиненою за своїми деформаційними, тінізаційними можливостями, вітчиз-

няною макросуспільною тіньовою формою, що має найпотужніший потенціал щодо реалізації своїх внутрішньокорпоративних цілей, спрямованих на поширення та поглиблення потуг тіньового простору, що мають високий ранг тіньової небезпеки – небезпеки надзвичайного звуження легітимної частини реалізації офіційної політики держави, подальшої руйнації, деградації інституційної системи держави, громадянського суспільства, гальмування виходу з кризи та суспільного розвитку.

Список використаних джерел

1. Кремень В. Г., Табачник Д. В., Ткаченко В. М. Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду). К. : «ARC–UKRAINE», 1996. 793 с.
2. Армия погибших от фальсификата. Потребитель. 2004 (30 янв.). С. 2.
3. Предборський В. А. Розвиток тіньового ринку торгівлі людьми як наслідок процесів архаїзації соціально-економічної структури. Формування ринкових відносин в Україні : зб. наук. пр. Наук.–дослід. економ. ін-ту Мінва економіки України. К., 2010. Вип. 9. С. 26–31.
4. Предборський В. А. Теорія тіньової економіки в умовах трансформаційних процесів : монографія. К. : Задруга, 2014. 400 с.
5. Потемкин А. Элитная экономика. М. : ИНФРА–М, 2001. 360 с.
6. Предборський В. А. Системна дисфункція влади як фактор утворення тіньового парасуспільства. Формування ринкових відносин в Україні : зб. наук. пр. Державного наук.–дослід. ін-ту інформатизації і моделювання економіки Мінекономрозвитку України. К., 2018. № 4. С. 14–22.

References

1. Kremen V. H., Tabachnyk D. V., Tkachenko V. M. Ukraine: alternatyvy postupu (krytyka istorychnoho dosvidu). K. : «ARC–UKRAINE», 1996. 793 s.
2. Armiya pohybshykh ot falsyfykata. Potrebytel. 2004 (30 yanv.). S. 2.
3. Predborskyi V. A. Rozvytok tinovoho rynku torhivli liudmy yak naslidok protsesiv arkhayzatsii sotsialno-

ekonomichnoi struktury. Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini : zb. nauk. pr. Nauk.–doslid. ekonom. in–tu Min–va ekonomiky Ukrainy. K., 2010. Vyp. 9. S. 26–31.

4. Predborskyi V. A. Teoriia tinovoi ekonomiky v umovakh transformatsiinykh protsesiv : monohrafiia. K. : Zadruga, 2014. 400 s.

5. Potemkyn A. Elytnaia ekonomyka. M. : YNFRA–M, 2001. 360 s.

6. Predborskyi V. A. Systemna dysfunksiia vlady yak faktor utvorennia tinovoho parasuspilstva. Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini : zb. nauk. pr. Derzhavnoho nauk.–doslid. in–tu informatyzatsii i modeliuvannia ekonomiky Minekonomrozvytku Ukrainy. K., 2018. № 4. S. 14–22.

Дані про авторів

Засанський Володимир В'ячеславович, завідувач кафедри економічної теорії, Національний авіаційний університет, д.е.н., професор
Предборський Валентин Антонович, професор кафедри економічної теорії, Національний авіаційний університет, д.е.н., професор
 e-mail: prvika2015@gmail.com

Данные об авторах

Засанский Владимир Вячеславович, заведующий кафедры экономической теории, Национальный авиационный университет, д.э.н., профессор
Предборский Валентин Антонович, профессор кафедры экономической теории, Национальный авиационный университет, д.э.н., профессор
 e-mail: prvika2015@gmail.com

Data about the authors

Vladimir Zasanskyi, Head of department of economic theory NAU, doctor of economics, professor
Valentin Predborskiy, Professor of the department economic theory NAU, doctor of economics, professor
 e-mail: prvika2015@gmail.com

Процеси децентралізації в умовах реформування економіки України

Предметом дослідження є обґрунтування необхідності подальшого проведення процесів децентралізації в Україні.

Метою дослідження є проведення аналізу результатів реформи децентралізації влади в Україні, визначення проблем та ризиків, які супроводжують сучасний етап процесу децентралізації.

Методи дослідження. В роботі використана сукупність наукових методів і підходів, які розкривають сутність сучасного процесу реформи децентралізації, а саме: методи групування та порівняльного аналізу при побудові та аналізі таблиць; системний, історичний, логічний методи, що допомагає розкрити динаміку процесів децентралізації та забезпечити ефективність дослідження.

Результати роботи. На основі проведеного дослідження формування ОТГ на протязі останніх 5-ти років, можна стверджувати, що найбільш успішними є ОТГ міст обласного значення, які мають найвищий потенціал розвитку, є найменш залежними від дотацій, мають можливість формувати ресурси із власних джерел. Для невеликих за чисельністю громад необхідно розглядати питання щодо їх територіального розширення і відповідного збільшення чисельності населення.

Галузь застосування результатів. Система фінансових наук з державного управління, економіка та управління державними фінансами.

Висновки. Досліджено процеси децентралізації в сучасних умовах реформування економіки України, розглянуті проблеми та ризики, які супроводжують процеси децентралізації, запропоновані пропозиції щодо подальшого формування об'єднаних територіальних громад.

Ключові слова: децентралізація, реформування, об'єднані територіальні громади, місцеві фінанси, органи місцевого самоврядування.

ЭШ С.Н.

Процессы децентрализации в условиях реформирования экономики Украины

Предметом исследования является обоснование необходимости дальнейшего проведения процессов децентрализации в Украине.

Целью исследования является проведение анализа результатов реформы децентрализации власти в Украине, определение проблем и рисков, которые сопровождают современный этап процесса децентрализации.

Методы исследования. В работе использована совокупность научных методов и подходов, которые раскрывают сущность современного процесса реформы децентрализации, в том числе: методы группировки и сравнительного анализа при построении и анализе таблиц; системный, исторический, логический методы, которые помогают раскрыть динамику процессов децентрализации и обеспечить эффективность исследования.

Результаты работы. На основании проведенного исследования формирования ОТГ на протяжении последних 5-ти лет можно утверждать, что наиболее успешными есть территориальные объединения городов областного значения, которые имеют наивысший потенциал развития, есть менее зависимыми от дотаций, имеют возможность формировать ресурсы из собственных источников. Для небольших по численности населения коллективов необходимо рассматривать вопросы относительно их территориального расширения и соответственного увеличения численности населения.

Отрасль применения результатов. Система финансовых наук по государственному управлению, экономика и управление государственными финансами.

Выводы. Исследовано процессы децентрализации в современных условиях реформирования

экономики Украины, рассмотрены проблемы и риски, касающиеся дальнейшего формирования объединенных территориальных коллективов.

Ключевые слова: децентрализация, реформирование, объединенные территориальные коллективы, местные финансы, органы местного самоуправления.

ESH S.M.

Decentralization processes in the context of reforming the economy of Ukraine

The subject of the study is the justification for the need for further decentralization processes in Ukraine.

The aim of the study is to analyze the results of the reform of decentralization of power in Ukraine, to identify the problems and risks that accompany the modern process of decentralization.

Research methods. In the work uses a set of scientific methods that reveal the essence of the modern process of decentralization reform, including grouping and benchmarking techniques for building tables; systemic, historical, logical methods that help to reveal the dynamics of decentralization processes and ensure the effectiveness of research.

Results of work. Based on the study of the formation of united collectives over the 5 years, it can be argued that the most successful are the territorial associations of cities of regional significance, which have the highest development potential, are less dependent on subsidies, have the ability to form resources from their own sources. For small territorial associations, it is necessary to consider issues regarding their territorial expansion and corresponding increase in population.

The field of application of results. System of financial sciences for public administration, economics and public finance management.

Conclusions. Decentralization processes in modern conditions of reforming the economy of Ukraine are investigated; problems and risks regarding the further formation of united collectives are examined.

Keywords: decentralization, reform, united territorial collectives, local finance, local government.

Постановка проблеми. Згідно з Бюджетним кодексом України розвиток місцевого самоврядування супроводжується процесами децентралізації, які формують механізм розподілу фінансових ресурсів між рівнями бюджетної системи країни, забезпечують ефективну діяльність органів місцевої влади, визначають напрями підвищення соціально-економічного рівня життя населення.

В процесі проведення децентралізації основна увага зосереджена на створенні об'єднаних територіальних громад (далі ОТГ), які повинні стати потужними та спроможними адміністративними одиницями. Таке об'єднання громад необхідне для концентрації усіх ресурсів, які є на території ОТГ (земельних, наукових, трудових, культурних, інфраструктурних тощо) з метою формування достатнього рівня життя для її жителів: забезпеченість транспортом, медичними послугами, якісною освітою, доступ до побутових та адміністративних послуг. Сучасний рівень життя у місті набагато вищий за рівень життя людей, які про-

живають у сільській місцевості. Саме процеси децентралізації, результатом яких є створення ОТГ, повинні забезпечити комфортні умови проживання для жителів усіх рівнів і груп.

У сучасних умовах трансформації економіки України децентралізація залежить від підвищення рівня складових системи місцевих фінансів, від визначення спроможності та достатності ОТГ, що досягається відповідним зростанням виробничого і невиробничого потенціалу адміністративно-територіальних одиниць.

Для визначення критеріїв спроможності громади важливо знати, яка головна мета реформи з децентралізації в Україні: досягти економічного зростання, удосконалити демократію чи підвищити якість послуг на місцевому рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню розвитку децентралізації в Україні присвячено багато робіт вітчизняних вчених-економістів, серед яких слід назвати праці таких дослідників, як В.Л. Андрущенко, Н.О. Бикадорова, Д.П. Боголепов, О.П. Кириленко, Л.В. Лисяк,

Н.В. Мацедонська, Л.О. Нікітенко, Д.В. Полозенко, О.О. Сунцова, Л.Л. Тарангул та інші.

Протягом останніх років проводяться ґрунтовні аналітичні огляди, дослідження, розробки, пов'язані з проведенням децентралізації [1 – 4]. Проте процеси децентралізації торкаються питань спроможності, забезпеченості, розвитку усіх верств населення тому потребують подальшого узагальнення, більш ґрунтовних досліджень із урахуванням нових викликів і чинників як внутрішніх так і макросередовища.

Метою статті є здійснення аналізу сучасного стану та перспектив розвитку децентралізації, визначення суті та місця ОТГ у розвитку місцевого самоврядування, обґрунтування перспектив подальшого розвитку ОТГ у сучасних умовах господарювання.

Виклад основного матеріалу. Децентралізація є процесом передачі значних повноважень і коштів бюджетів від державних органів до органів місцевого самоврядування. Але передача таких повноважень повинна супроводжуватися успіхами при їх реалізації. Децентралізація є закономірною успішною реформою, якщо супроводжується напрямками прогресу. Такі країни як Естонія, Литва, Польща, Словаччина, скандинавські країни пройшли через реформу децентралізації, що сприяло розвитку економіки, соціальної сфери, особливо що стосується сільських територій. В Україні перші об'єднання територіальних громад почали створюватися у 2015 році після запровадження комплексу змін до законодавства, згідно з яким запроваджувався процес передачі значних повноважень та бюджетів від державних органів до органів місцевого самоврядування. На кінець 2015 року було створено 159 ОТГ і за рік їх кількість збільшилась більше, чим у два рази і становила 366 ОТГ [4].

Окрім законодавчих змін з делегування повноважень реформа також передбачає реорганізацію районів. Замість кількох їх десятків передбачалось створення 4–6 повітів, які б мали формуватися за критерієм кількості населення і компактності. Загалом планувався поділ всієї території України на 120–130 повітів. Результатом децентралізації передбачалось створення фінансово незалежних громад, які зможуть самостійно і на належному рівні утримувати заклади освіти, охорони здоров'я, благоустрій на вулицях тощо. Тобто, основна мета децентралізації – ре-

альна можливість підвищити якість життя населення будь-якого територіального утворення [3].

Усі процеси, що пов'язані з реформою децентралізації передбачають подолання багатьох проблем, а саме:

- залежність територій від центру;
- інфраструктурна та фінансова слабкість громад;
- деградація сільської місцевості;
- високий рівень дотаційності громад;
- низький рівень інвестиційної привабливості територій тощо [5].

Світовий досвід з розвитку громад свідчить, що місцеві проблеми можуть бути вирішені тільки на рівні місцевої влади, держава просто не в змозі відслідкувати проблему кожного конкретного селища. Завдяки децентралізації відбувається трансформація відносин між центром та ОТГ, які набувають більш партнерський характер, а не підпорядкований. При формуванні таких відносин важливим питанням є підвищення спроможності громади. У нинішній ситуації громади можуть об'єднуватися так, як забажають. Але, за різними підрахунками, близько третини громад мають недостатні характеристики для забезпечення повного комплексу послуг для якісного життя на своїй території.

Міністерство розвитку громад та територій України для визначення спроможності громади рекомендує орієнтуватися на критерії, які розділені на базові і додаткові [4].

Базовими є:

- 1) географічна цілісність: територія громади не може поділятися, всередині неї не можуть знаходитися інші органи місцевого самоврядування;
- 2) наявність школи I–III ступенів для не менш ніж 250 учнів;
- 3) наявність 250 дітей шкільного та 100 дітей дошкільного віку.

Додатковими або оціночними критеріями, які пропонується враховувати при визначенні спроможності громади є чисельність постійних мешканців, площа її території, індекс податкоспроможності бюджету громади та частка у ньому місцевих податків і зборів.

Розглядається також питання доступності, тобто відстань до адміністративного центру, яка має становити не більше 25 км, а пожежники і «швидка допомога» могли приїхати не більше ніж за 20 хвилин.

Такі показники є важливими, але необхідно враховувати і ресурси, якими володіє громада.

МАКРОЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІКИ

В Україні багато селищ, де 100–150 учнів, але є чудова матеріально-технічна база для опорної школи, на території працюють підприємства, які спроможні забезпечити громаду фінансовими ресурсами. На нашу думку необхідно орієнтуватися на головну мету реформи з децентралізації в Україні, про яку уже згадувалося – досягти економічного зростання.

Уряд країни запропонував Методичні рекомендації оцінки рівня спроможності територіальних громад, де запропоновані показники рівня спроможності (таблиця 1)

Критерії оцінки рівня спроможності територіальних громад, які наведені у табл. 1, це показники, що характеризують можливість територіальних громад самостійно або через відповідні органи місцевого самоврядування забезпечити належний рівень надання послуг, зокрема у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства та розвитку інфраструктури відповідної територіальної громади.

Згідно з Методичними рекомендаціями [6] оцінка рівня спроможності територіальних громад здійснюється на основі критеріїв оцінки з урахуванням граничних значень, які становлять:

- чисельність населення – 3000 осіб;
- площа території 200 кв. км;
- індекс податкоспроможності – 0,3;
- частка місцевих податків і зборів – 10 %.

У разі, якщо індекс податкоспроможності перевищує 2,0 – значення показників (у тому числі і

граничне) критерію «Чисельність населення», що наведені у таблиці 1, збільшуються на 200 осіб за кожне перевищення індексу податкоспроможності на 0,1 від показника 2,0. У разі, якщо чисельність населення перевищує 20000 осіб, допускається зниження граничного значення критерію «Індекс податкоспроможності» на 0,01 за кожне перевищення чисельності населення на 1000 осіб від показника 20000 осіб.

Якщо загальна оцінка рівня спроможності територіальних громад за сумою числових значень критеріїв оцінки становить від 1,2 до 1,8 – територіальна громада має низький рівень спроможності, від 1,9 до 3,2 – середній рівень і високий, коли цей показник знаходиться в межах від 3,3 до 4.

Основним показником при визначенні рівня спроможності ОТГ залишається рівень фінансової забезпеченості, або, по іншому, наявність фінансових ресурсів. Такі ресурси повинна заробити ОТГ (власні доходи), частина може надійти від центральної влади на виконання делегованих повноважень.

Фінансовими експертами на протязі січня–вересня 2019 року були проаналізовані показники, які характеризують фінансову діяльність 806 ОТГ: доходи на душу населення, рівень дотаційності бюджетів, питома вага видатків на утримання апарату управління і питома вага заробітної плати у видатках загального фонду. Визначених 806 ОТГ експерти згрупували за критерієм чисельності населення і окремо виділили ОТГ міст обласного значення (таблиця 2).

Таблиця 1. Показники рівня спроможності територіальних громад

Критерій оцінки	Показник	Числове значення	Рівень спроможності
Чисельність населення (жителі, які постійно проживають на території ТГ, урахуваючи тимчасово відсутніх осіб, якщо їх відсутність за місцем постійного проживання не перевищує 12 місяців)	до 3 тис. жителів	0,3	Низький
	від 3 до 5 тис. жителів	0,6	Середній
	5 тис. і більше	1	Високий
Площа (величина, яка характеризує розмір території, що знаходиться в межах юрисдикції ради ТГ)	до 200 км ²	0,3	Низький
	від 200 до 400 км ²	0,6	Середній
	400 км ² і більше	1	Високий
Індекс податкоспроможності (коефіцієнт, що визначає рівень податкоспроможності бюджету ТГ порівняно з аналогічним середнім показником за усіма зведеними бюджетами території у розрахунку на одну особу)	до 0,3	0,3	Низький
	від 0,3 до 0,9	0,6	Середній
	0,9 і більше	1	Високий
Частка місцевих податків та зборів у доходах бюджету ТГ	до 10 %	0,3	Низький
	від 10 до 20 %	0,6	Середній
	20 % і більше	1	Високий

Джерело: побудовано автором на основі [6]. (ТГ – територіальна громада)

Таблиця 2. Розподіл ОТГ на групи

Групи	Критерії групування (населення тис. осіб)	Кількість ОТГ	% до загальної кількості ОТГ	Загальна чисельність населення в групі ОТГ (тис. осіб)	% загальної чисельності населення
Група 1	понад 15	96	11,9	2031,0	24,4
Група 2	від 10 до 15	124	15,4	1519,2	18,3
Група 3	від 5 до 10	267	33,1	1881,7	22,6
Група 4	до 5	292	36,3	1000,5	12,0
Група 5	ОТГ – міста обласного значення	27	3,3	1882,8	22,7
Разом		806	100,0	8315,2	100,0

Побудовано автором за джерелом [7]

Дані таблиці 2 свідчать, що найбільша кількість ОТГ у групі 4, з населенням до 5 тис осіб, але це тільки 12 % до загальної чисельності населення. Як стверджують експерти, в ОТГ з більшою кількістю населення і кращі показники, але нижчий рівень довіри всередині громади. Децентралізація в Україні уже діє 5 років, ОТГ формуються поступово, з кожним роком їх чисельність зростає, разом формується досвід щодо управління громадою, щодо накопичення та розподілення коштів, за окремими показниками спостерігається прогрес (таблиця 3).

Доходи на душу населення, наведені у таблиці 3, розраховувались без урахування трансфертів і характеризують фінансовий потенціал ОТГ – спроможність забезпечувати розвиток громади за рахунок власних ресурсів, які нарощуються виключно на території громади. Найвищий потенціал щодо розвитку мають ОТГ міст обласного значення. Для ОТГ групи 5 характерний і найнижчий показник питомої ваги видатків у власних ресурсах на утримання апарату управління органів місцевого самоврядування. У групі 5 тільки 10 ОТГ, у яких такі видатки перевищують 20 % власних доходів (37 % від загальної кількості ОТГ). Для порівняння, у групі 4, де 292 ОТГ, у 266 із них видатки перевищують 20 % власних доходів (91,1 %).

Рівень дотаційності бюджетів ОТГ – це питома вага базової чи реверсної дотації у доходах загального фонду без урахування субвенцій. Розрахунки свідчать, що найменш залежними від дотацій з державного бюджету є ОТГ міст обласного значення, у яких із 27 ОТГ найвищий рівень дотаційності становить лише 9,4 %. Найвищий рівень дотаційності спостерігається в ОТГ з населенням від 5 до 10 тис. осіб – 65,9 %.

Обсяги видатків, спрямованих на виплату заробітної плати з нарахуваннями, відображають спроможність ОТГ забезпечувати соціально-економічний розвиток, можливості для реалізації проектів інфраструктурного розвитку, створення матеріальних активів або отримання соціальних послуг.

Дані таблиці 3 свідчать, що найбільш успішними є ОТГ міст обласного значення (група 5), які мають найвищий потенціал розвитку, є найменш залежними від дотацій, мають можливість формувати ресурси із власних джерел.

Дані аналізу трьох таблиць підтверджують, що для невеликих за чисельністю громад необхідно розглядати питання щодо їх територіального розширення і відповідного збільшення чисельності населення. Територіальні громади з низькими показниками фінансової спроможності необхідно приєднувати до інших територіальних

Таблиця 3. Фінансові показники діяльності ОТГ на протязі січня–вересня 2019 р.

Групи	Обсяг власних доходів на 1 ОТГ (млн. грн)	Кількість ОТГ з перевищеним рівнем дотаційності		Питома вага зарплати у видатках загального фонду, %	
		50 %	найвищий рівень дотаційності, %	на 1 ОТГ	найвищий показник по групі
Група 1	62,1	1	50,0	73,6	86,0
Група 2	38,2	7	58,6	73,4	89,5
Група 3	22,0	9	65,9	75,0	93,8
Група 4	11,3	3	64,0	76,2	92,5
Група 5	305,4	1	9,4	48,9	77,9

Розраховано і побудовано автором за джерелом [7]

Таблиця 4. Динаміка показників реформи децентралізації на протязі 2018–2019 років

Показник	Грудень 2018	Грудень 2019	Відхилення
			абсолютне
Кількість ОТГ	874	1009	135
Співробітництво громад:			
– кількість громад учасників	1122	1161	39
– кількість укладених ними договорів про співпрацю	287	509	222
Створення Центрів надання адміністративних послуг	775	806	31

Побудовано автором за джерелом:[7]

громад, що надасть можливість оптимізувати структуру їх місцевих рад, підвищить ефективність управління територією, покращить інвестиційну привабливість. За рахунок більшої території та більшої кількості трудових ресурсів є можливість підвищити рівень доцільності капіталовкладень у розвиток громади.

В таблиці 4 надані порівняльні показники реформи децентралізації останніх двох років.

Із таблиці 4 спостерігаємо збільшення кількості ОТГ на протязі року на 135 одиниць, позитивною залишається і динаміка співробітництва, яка демонструє збільшення кількості громад учасників у співпраці та зростання укладених ними угод про майбутнє співробітництво.

Станом на 10 грудня 2019 року в Україні уже створено 1009 ОТГ, де мешкає загалом 11,3 млн людей. Перспективними планами формування територій громад покрито 87,7 % території країни. Крім того, у 2019 році значно активізувався процес приєднання громад до ОТГ – близько 170 сусідніх та селищних рад і майже 100 громад до міст обласного значення [7].

Наприкінці 2019 року рейтинг областей з формування спроможних громад очолили Житомирська, Хмельницька, Дніпропетровська, Чернігівська та Запорізька області і останні місця у такому рейтингу займають Кіровоградська, Закарпатська, Вінницька, Київська та Львівська області [7].

Висновки

Через п'ять років після старту реформи децентралізації в Україні створено уже більше тисячі ОТГ. У деяких із них відбулися вибори, розпочалося життя за новою моделлю, є перші досягнення у розвитку. Громади показують, що можуть впоратися з новими повноваженнями та використати можливості, які надає їм їхній статус. Але є громади, які не поспішають об'єднуватися, не переймають на себе повноваження органів районного рівня. Це викликає сумніви щодо реаль-

ної спроможності таких громад забезпечувати створення якісного життєвого середовища для своїх жителів.

На думку автора в утворених ОТГ відсутній досвід і відповідна кваліфікація кадрів для виконання покладених на них функцій і як результат – неефективне формування та використання ресурсів громади. Крім досвіду та кваліфікації кадрів проблемами та ризиками процесу децентралізації в Україні є:

- не досконала система місцевого самоврядування і система виконавчої влади на місцевому рівні. Необхідно визначити статус громад і систему адміністративно-територіального устрою. Саме децентралізація формує відносини між центром та ОТГ, основою яких є не підпорядкування, а партнерський характер. Але належний контроль з боку центральних органів, правоохоронних структур повинен бути чітко визначеним. Органи місцевої влади повинні знати, які питання входять в їх компетенцію, а які повинні вирішуватись на вищому рівні (питання безпеки, європейської інтеграції, мовної політики держави тощо);

- відсутній розподіл повноважень між місцевим самоврядуванням і місцевими державними адміністраціями. Згідно з вимогами Хартії місцевого самоврядування місцеві державні адміністрації не повинні вирішувати питання, що входять до компетенції місцевої влади, особливо, що стосується розподілу повноважень і ресурсів. ОТГ більш наближені до людей, які є членами громади, тому вони можуть набагато ефективніше витрачати фінансові ресурси на конкретні потреби. Це в свою чергу буде сприяти поживленню економіки території, створенню робочих місць, розвитку інфраструктури, що забезпечить спроможність ОТГ. Наприклад, під час розвитку підприємництва ОТГ буде отримувати дозвіл лише від органу місцевого самоврядування, а не у декількох місцях, де видають дозвільні документи, що часто відбувається корупційним шляхом [3];

– відсутній базовий рівень місцевого самоврядування, який спроможний чітко визначити перспективи розвитку територій: створення можливостей для населення громади мати якісні комунальні, медичні, адміністративні, освітні та інші послуги. Саме принцип децентралізації і передбачає забезпечення людини якісними та доступними послугами незалежно від місця її проживання. Нині не всі ОТГ є самодостатніми і спроможними, тому для таких громад і надалі використовувати принципи фінансового вирівнювання – багатші ОТГ допомагають менш успішним. В процесі проведення реформи децентралізації ОТГ для здійснення своїх повноважень отримують трансферти: освітню та медичну субвенції, дотації, субвенції на розвиток інфраструктури громади тощо. Також реформа надає право місцевим органам влади затверджувати місцеві бюджети не залежно від дати прийняття закону про Державний бюджет [7];

– відсутність досвіду в органів місцевого самоврядування щодо запровадження стратегічного планування та програмування розвитку громад. Вирішити цю проблему можна за рахунок запровадження програм по підвищенню кваліфікації службовців місцевого рівня влади, надання консультативної підтримки з боку органів виконавчої влади;

– наявність диспропорцій між кількістю новостворених ОТГ і обсягами субвенцій, які вони повинні отримати. Швидке збільшення кількості ОТГ без пропорційного збільшення обсягу субвенції на розвиток інфраструктури знижує мотивацію громад до об'єднання і не забезпечує їхній соціально-економічний розвиток.

В цілому, нині вже є певні результати, які переконують, що процес децентралізації дійсно потрібен, але на даному етапі реформування цього замало, тільки повне завершення процесу децентралізації в Україні покаже наскільки готове суспільство та держава функціонувати в кардинально іншому векторі економічних відносин на місцевому рівні.

Список використаних джерел

1. Децентралізація дає можливості. Моніторинг реформи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://decentralization.gov.ua/areas>.

2. Децентралізація дає можливості. Державна політика, законодавчі напрацювання, проміжні результати першого етапу децентралізації влади в Украї-

ні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://decentralization.gov.ua/about>.

3. Гройсман В. Б. Навіщо нам децентралізація? / В. Б. Гройсман. Українська правда, випуск – 22.06.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/articles/2015/06/22/7072007/>.

4. Прес-центр ініціативи «Децентралізація» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://decentralization@minregion.gov.ua>.

5. Сенік Г. Необхідність здійснення децентралізації в Україні / Г. Сенік // Матеріали XX наукової конференції ТНТУ ім. Пулюя, 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/22219/2/NKTNTU_2017_Senyk_G

6. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня спроможності територіальних громад [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://decentralization.gov.ua/uploads/attachment/document/478/>

7. Реформа децентралізації. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/reformi/reforma-decentralizaciyi>

References

1. Detsentralizatsiy dae mozhlivosti. Monitoring reform [Elektronnyi resurs] / Rezhym dostupu: <http://decentralization.gov.ua/areas>.

2. Detsentralizatsiy dae mozhlivosti. Derzhavna politika, zakonodavchi napratsuvany, promizhni rezultati pershogo etapy detsentralizatsii vlady v Ukrainy [Elektronnyi resurs] / Rezhym dostupu: <http://decentralization.gov.ua/about>

3. Groisman V.B. Navishcho nam detsentralizatsiy? / V.B. Groisman. Ukrainska Pravda, vipusk – 22.06.2015 [Elektronnyi resurs] / Rezhym dostupu: <http://www.pravda.com.ua/articles/2015/06/22/7072007/>

4. Pres-tsentr initsiativy «Detsentralizatsiy» [Elektronnyi resurs] / Rezhym dostupu: <http://decentralization@minregion.gov.ua>.

5. Senik G. Neobhidnist zdiisneny detsentralizatsii v Ukrainy / G.Senik // Materialy XX naukovoi konferentsii TNTU im. Puluy, 2017 [Elektronnyi resurs] / Rezhym dostupu: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/22219/2/NKTNTU_2017_Senyk_G

6. Metodichni rekomendatsiyi shchodo otsinki rivny spromozhnosti teritorialnih gromad [Elektronnyi resurs] / Rezhym dostupu: <https://decentralization.gov.ua/uploads/attachment/document/478/>

7. Reforma detsentralizatsii [Elektronnyi resurs] / Rezhym dostupu: <https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/reformi/reforma-decentralizaciyi>

Дані про автора

Еш Світлана Миколаївна,

старший викладач кафедри фінансів Національного університету харчових технологій, м. Київ, Україна
e-mail: esh2009@ukr.net

Данные об авторе

Эш Светлана Николаевна,

старший преподаватель кафедры финансов Наци-

онального университета пищевых технологий, г. Киев, Украина

e-mail: esh2009@ukr.net

Data about the author

Svetlana Esh,

Senior lecturer of the Department of Finance, National University of Food Technologies

e-mail: esh2009@ukr.net

<http://doi.org/10.5281/zenodo.3631534>

ЩУКІН Б.М.,
ПРОРОК В.В.

Оцінка доходності капіталу в державній власності

Предметом дослідження є методичні питання оцінки доходності капіталу при плануванні ціни чи тарифів на товари чи послуги державних підприємств, які працюють в умовах обмеженої монополії.

Метою дослідження є пропозиції щодо методології розрахунку нормативної величини доходності виробничого капіталу державних підприємств.

Методи дослідження. У роботі використано загальнонаукові та спеціальні методи: порівняльного аналізу, оцінки капітальних активів, розрахунку рентабельності виробничих витрат, оцінки результативності капітальних інвестицій.

Результати роботи. У статті проаналізовані та відібрані методи розрахунку прибутку в ціні продукції, зроблені практичні розрахунки і запропонований узагальнений метод планування доходності капіталу в ціні продукції у випадку державної монополії на ринку.

Галузь застосування результатів. Економіка та управління національним господарством, у частині державних систем та механізмів управління економікою на галузевому, міжгалузевому та регіональному рівнях.

Висновки. Державний сектор складає десяту частину національної економіки, значна частина державних підприємств працюють в умовах обмеженої монополії. При формуванні ціни прибутку закладається за нормативом доходності капіталу. Для визначення цього нормативу запропоновано шість методів та спосіб узагальнення потенційної доходності. Використання комплексу методів дозволяє уникнути завищення прибутку в ціні, що характерно в умовах монополії.

Ключові слова: Державне підприємство, капітал, виробничий капітал, фінансовий капітал, ціна продукції, доходність капіталу, рентабельність продукції, ціноутворення, монопольні умови.

ЩУКІН Б.М.,
ПРОРОК В.В.

Оценка доходности капитала в государственной собственности

Предметом исследования являются методические вопросы оценки доходности капитала при планировании цены или тарифа на товары или услуги государственного предприятия, работающего в условиях ограниченной монополии.

Целью исследования являются предложения по методологии расчета нормативной величины доходности производственного капитала государственных предприятий.

Методы исследования. В работе использованы общенаучные и специальные методы: сравнительного анализа, оценки капитальных активов, расчета рентабельности производственных

затрат, оценки результативности капитальных инвестиций.

Результаты работы. В статье проанализированы и отобраны методы расчета прибыли в цене продукции, сделаны практические расчеты и предложен обобщающий метод планирования доходности капитала в цене продукции в случае государственной монополии на рынке.

Отрасль применения результатов. Экономика и управление национальным хозяйством, в части государственных систем и механизмов управления экономикой на отраслевом, межотраслевом и региональном уровнях.

Выводы. Государственный сектор составляет десятую часть национальной экономики. Значительная часть государственных предприятий работает в условиях ограниченной монополии. При формировании цены прибыль закладывается по нормативу доходности капитала. Для определения этого норматива предложены шесть методов и способ обобщения потенциальной доходности. Использование комплекса методов позволяет избежать завышения прибыли в цене, что характерно в условиях монополии.

Ключевые слова: Государственное предприятие, капитал, производственный капитал, финансовый капитал, цена продукции, доходность капитала, рентабельность продукции, ценообразование, монопольные условия.

SCHUKIN B.N.,
PROROK V.V.

Evaluation of capital revenue in state property

The subject of the study is the methodological issues of assessing capital profitability when planning the price or tariff for goods or services of a state-owned enterprise operating in a limited monopoly.

The aim of the study is to propose a methodology for calculating the standard rate of return on production capital of state enterprises.

Methods of research. In the work, general scientific and special methods were used: comparative analysis, assessment of capital assets, calculation of profitability of production costs, assessment of the effectiveness of capital investments.

Results of the work. The article analyzes and selects methods for calculating profit in the price of products, makes practical calculations and proposes a generalizing method for planning return on capital in the price of products in the case of a state monopoly on the market.

Application of results. Economics and management of the national economy, in terms of state systems and mechanisms for managing the economy at the sectoral, intersectoral and regional levels.

Conclusions. The public sector makes up one tenth of the national economy. A significant part of state enterprises operates in a limited monopoly. When pricing, profit is laid according to the rate of return on capital. To determine this standard, six methods and a method for generalizing potential profitability are proposed. Using a set of methods allows you to avoid overstating profit in price, which is typical in a monopoly.

Key words: State enterprise, capital, production capital, financial capital, product price, return on equity, profitability of products, pricing, monopoly conditions.

Постановка проблеми. В українській економіці з різних причин зберігається суттєва частка державного сектору у виробництві товарів та послуг. Частина державних підприємств працює у ринкових умовах на конкурентних ринках, де ціноутворення є ринковим в повній, або більшій мірі і величину рентабельності продукції визначають ринкові механізми з урахуванням конкурентного

рівня продукції. Частина державних підприємств працює на монополізованих ринках, де практично немає ринкових механізмів, а величина ціни чи тарифу на одиницю продукції чи послуги визначається нормативним методом на основі врахування витрат на виробництво та нормативної прибутковості. В останньому випадку виникає питання науково обґрунтованого визначення збалансова-

ного рівня прибутку в ціні одиниці продукції, який би враховував інтереси і виробника, і споживача продукції чи послуги державного підприємства-монополіста. При цьому є декілька підходів і методів планування прибутку через доходність капіталу чи рентабельність витрат на виробництво. Розбіжність у нормі прибутку в ціні при різних методичних підходах досягає 2–4 разів. Діючи зараз методику нормування прибутку в ціні мають недоліки, які завищують ціну, орієнтовані на виробника і не враховують інтереси споживача, практично, не моделюють ринкові механізми ціноутворення.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. При визначенні нормативної величини доходності капіталу державних підприємств мова йде не про фактичний рівень рентабельності їх продукції, а про той потенційно бажаний рівень, який дозволить підприємству виконувати свою стратегічну місію в українській економіці з урахуванням інтересів споживачів.

При управлінні державними підприємствами, особливо якщо їх продукція має суспільну важливість (паливно-енергетичні ресурси, виробництво і постачання електроенергії, теплопостачання, залізничні перевезення, транспортування природного газу, послуги зв'язку) виникають питання методології ціноутворення, яке має бути максимально ринковим, але оптимально обмеженим зверху в умовах певної монополії. Одним з таких питань є встановлення норми прибутковості в ціні продукції через норму доходності капіталу.

Прибуток на одиницю продукції має забезпечувати розвиток підприємства, але він не може бути надто великим з врахуванням інтересів споживачів (виробничих та кінцевих). Існує декілька методичних підходів до планування норми прибутковості одиниці продукції, в тому числі через доходність капіталу підприємства. Але доцільно розглянути їх врахування комплексно, з використанням задачі оптимізації прибутку в ціні з урахуванням різних аспектів діяльності підприємства.

Метою статті є формування пропозицій щодо методології розрахунку нормативної величини доходності виробничого капіталу державних підприємств, які працюють в умовах повної чи обмеженої монополії.

Вклад основного матеріалу. Державний сектор є складовим елементом національної економіки, який вплетений в систему розподілу праці між підприємствами, створює суттєву частину

ВВП, реалізує інвестиційні програми, впроваджує інновації, створює нові робочі місця, сплачує податки. Типовим недоліком державного сектору економіки вважається низька рентабельність, збитковість, неефективний менеджмент, який нібито не може бути іншим, якщо власність не приватна. Ця дискусійна теза лежить в основі економічної політики мінімізації державного сектору, який залишився в Україні після адміністративно-командної економіки. З цих висновків випливають такі завдання економічної політики, як швидка приватизація для фінансування дефіциту бюджету, економія на фінансуванні з бюджету збиткових державних підприємств, ліквідація «галузевих» (торгівлі, промисловості, АПК) органів виконавчої влади і т.д.

Державний сектор має багато різних визначень з урахуванням різних аспектів, але головною ознакою є те, що у державних підприємств не приватний власник, а держава, від її імені підприємством керує, підбирає виконавчу дирекцію, управлінські кадри, вибирає номенклатуру продукції, надає ресурси державний виконавчий орган («галузеве» міністерство чи міністерство економіки, служба, фонд державного майна, агенція і т.д. в залежності від структури виконавчої влади).

Найвизначальнішим зараз український державний сектор в більшості підприємств сформувався з неприватизованих (які вважалися в 90–ті роки стратегічно важливими) державних підприємств після перехідного періоду від адміністративно-планової до ринкової економіки. За обсягами доходу від реалізованої продукції це, за даними 2018 року, більше 8 відсотків від всієї економіки. Це, як правило, великі підприємства. За кількістю підприємств державний сектор складає всього 0,6 відсотка. На державних підприємствах, традиційно більш консервативне відношення до персоналу, його прав, умов праці, ніж на приватних. Заробітна плата може бути нижче, а соціальна захищеність працівників вища, ніж забезпечується менеджментом приватних підприємств. В цих аспектах треба враховувати галузеву специфіку державного сектору. Найбільша питома вага державних підприємств у професійній та науково-технічній діяльності (65 відсотків за обсягами доходів), постачанні електроенергії, газу і води (40 відсотків), транспорті, поштової, складської діяльності (25 відсотків), промисловості (11 відсотків), сільському господарстві (4 відсотка).

Однією з причин того, що у державного сектору досі залишається суттєва частка економіки, є те, що це капіталоємні виробництва, які не користуються у приватного бізнесу комерційною привабливістю через низьку оборотність капіталу. За обсягами необоротних та оборотних активів державний сектор має 15 відсотків від всіх активів економіки (при 8 відсотках за доходами). У державному секторі віддача доходу на одиницю капіталу вдвічі менша, ніж в середньому по економіці.

Державний сектор є не тільки виробником товарів та послуг, але і осередком соціально-трудова відносин в економіці. На його підприємствах працює майже 12 відсотків всіх зайнятих. Через державний сектор здійснюється прямиий вплив державної політики на економічну діяльність [1, 3]. Якщо для всієї економіки держава здійснює лише загальноекономічне регулювання умов для бізнесу, то в державному секторі здійснюється відносно пряме управління економічними, соціальними, фінансовими процесами виробництва товарів та послуг. Технології «управління», підкріплені правами власності для держави, забезпечують більше можливостей уряду впливати на економічні процеси в країні, ніж «регулювання» поведінки цілком самостійних приватних власників підприємств. Державний сектор за можливостями для виконавчих органів влади реалізовувати свою політику треба вважати інструментом державного регулювання прямого і безпосереднього впливу уряду на економічні процеси.

Поки що через державний сектор держава має можливість впливати на 12 відсотків [2] ринку праці з боку попиту, тобто наявних робочих місць. Завдання забезпечити 7–8 відсотків щорічного зростання ВВП для державних підприємств може реалізовуватися прямим чином через капітальні бізнес-проекти розвитку виробництва, інвестиції, вихід на зовнішні ринки, інновації. Для іншої (приватної) частини економіки для прискорення розвитку Уряд може лише створюватися інвестиційно-привабливі умови для розвитку через опосередковані інструменти грошово-кредитної, банківської, інфраструктурної, податкової, зовнішньоекономічної, митної і т.д. політики. Не говорячи вже про складності створення умов для залучення в Україну іноземних інвесторів. Для них умови економічної діяльності мають бути не просто кращі ніж були раніше в країні, а кращі ніж у сусідніх країнах. Для цього потрібен час (міні-

мум додаткові 3–4 роки), тому оперативно вплинути на темпи економічного розвитку країни іноземні інвестиції не можуть.

В сфері управління державною власністю стоїть завдання забезпечення високорентабельної виробничої діяльності. Це залишається проблемою, прибутковість державних підприємств є низькою. Для покращення фінансових показників, особливо для підприємств-монополістів використовується практика встановлення завищених цін на їх продукцію чи тарифи. Для об'єктивності ціноутворення затверджуються відповідні методичні рекомендації, які мають той недолік, що ціна враховує всі виробничі і невиробничі витрати виробника і не враховує інтереси споживача, який не може через ринкові механізми впливати на ціноутворення виробника. В таких рекомендаціях величина нормативного прибутку часто визначається за нормативом доходності капіталу, а не рентабельності продукції.

Також, поняття доходності капіталу виникає в практиці управління корпоративними правами держави, коли державна частка не дає права на повноцінне управління корпоратизованим підприємством. При визначенні доходності капіталу треба розрізняти вільний фінансовий капітал, який обертається на фінансовому ринку, та капітал в формі активів виробничого підприємства, який є зв'язаним і малоліквідним у порівнянні з класичним фінансовим капіталом.

Для з'ясування методичних аспектів визначення норми доходності капіталу, саме при ціноутворенні для державних підприємств, які працюють в умовах обмеженої монополії, розглянемо декілька можливих способів визначення доходності капіталу, які можуть більш оптимально визначати прибутковість продукції з урахуванням інтересів як виробника, так і споживача продукції.

1. Класичний метод оцінки доходності фінансового капіталу (інструменту) за «ринковою моделлю» виходить з врахування доходності безризикових інструментів та рівня індивідуального ризику (для даного емітента фінансового активу) та систематичного ризику національної економіки. Цей метод [4] широко використовується в різних інтерпретаціях в практиці роботи фінансових інвесторів. Використання методу оцінки фінансових активів (МОКА) для українських умов 2016–2019 рр. дало результат очікуваної доходності фінансового капіталу в інтервалі 15–20 відсотків. Врахування процесів зменшення ін-

фляції до 6 відсотків, невизначеності тренду валютного курсу на найближчі 3 роки та наслідків для фінансових капіталів появи нових інструментів із введенням ринку землі підвищило інтервал очікуваної доходності капіталу до 18–20 %.

Ті рівні доходності і ризиків фінансових інструментів, які використані при розрахунках доходності по моделі оцінки капітальних активів, є актуальними в прогнозованому середньостроковому періоді. В цих оцінках велика частка – це премія за ризик, що свідчить про залежність методів фінансового аналізу доходності капіталу від стабільності економіки, її зовнішніх і внутрішніх умов і їх прогнозу на період дії розрахунку рівня доходності.

2. Метод оцінки доходності за альтернативними варіантами використання капіталу. Рівень доходності капіталу, який використовується у капіталоемній виробничій сфері може бути оцінений на рівні альтернативних варіантів використання капіталу з подібним рівнем ризику. В якості порівняльних проектів використання капіталу для отримання безризикового, або мінімально ризикованого інвестування капіталу можуть бути:

- українські середньострокові урядові цінні папери (прогнози рівні доходності розміщення – 10,3–10,9 %);

- розміщення капіталу на депозитних рахунках в банківській системі (середньозважена вартість строкових депозитів – 14,3%);

- розміщення капіталу на депозитах в державних банках (розглянуті Ощадбанк та Приватбанк), доходність розміщення капіталу на умовах депозиту – 11–14 %).

3. Врахування рентабельності операційних витрат підприємства. Середня звітна рентабельність операційних витрат за капіталоемними видами економічної діяльності складає в середньому 5 відсотків. При рентабельності більше 15 відсотків продукція, сфера діяльності вважаються високорентабельними. Для забезпечення прийнятної для капіталоемного виробництва 10 відсоткової поточної рентабельності продукції підприємства потрібен річний прибуток у 6–8 млрд. грн., а по відношенню до власного капіталу (біля 300 млрд. грн) підприємства це рівень доходу у 2,3%.

4. Розрахунок на основі оцінки потреби в коштах для модернізації основних засобів підприємства виходячи з обсягів основних засобів у 260–300 млрд. грн. (за даними фінансової звітності досліджених державних підприємств

за 2018 рік). Розрахована потреба в інвестиціях для модернізації та оновлення основних засобів (інвестиційний проект із обсягами річних інвестицій за рахунок власних коштів у 19 млрд. грн. (таблиця 1) протягом 10 років. Ці обсяги мають забезпечити мінімально достатнє оновлення основного капіталу підприємства і надійне забезпечення його розвитку за рахунок власного прибутку у 10 млрд. грн та амортизаційного фонду у 9 млрд.грн.. Розрахунковий період окупності таких інвестицій має бути до 4 років, Для цього потрібен обсяг річного прогнозованого прибутку – орієнтовно від 4 млрд. грн на рік. Сумарний річний прибуток складе $10 + 4 = 14$ млрд. грн, а річна доходність капіталу 4,7 % ($14 / 300 \times 100\%$).

5. Розрахунок на основі методу капіталізації прибутку. Ринкова вартість активів підприємства за методом капіталізації оцінюється через суму (за прогнозний 10 річний період) дисконтованих обсягів річного прибутку підприємства. Про реальну вартість об'єкту оцінки можна говорити після прогнозу і дисконтування майбутніх доходів від володіння цим об'єктом.

Для оцінки вартості капіталу (K) через майбутні доходи (D_t) і очікувану доходність (d) використовується типова формула капіталізації прибутку:

$$K = \sum_{t=1}^T \frac{D_t}{(1+d)^t} = \frac{D}{d} \quad (1)$$

де t – позначає рік прогнозного періоду використання капіталу.

У випадку постійних в майбутньому величин річних доходів і очікуваної доходності капіталу розрахунок спрощується до $K = D / d$:

Прирівнявши K до балансової вартості (300 млрд. грн) активів підприємства і D до потоку річних прогнозованих по бізнес-проекту прибутків (10 млрд. грн), розраховуємо потенційну доходність активів: $d = D / K = 10 / 300 = 3,3\%$.

6. Розрахунок на основі внутрішньої норми рентабельності для потенційного бізнес-проекту розвитку підприємства. Представлений в таблиці 1 умовний інвестиційний проект (його фінансові потоки: інвестиції та річні доходи) розвитку підприємства оцінено через показник внутрішньої норми рентабельності (IRR), яка використовується в проектному аналізі. Це така гранична ставка дисконтування (норма оцінки зміни вартості грошей у часі), при якій проект стає мінімально доцільним (чиста приведена вартість проекту починає перевищувати нуль, $NPV > 0$).

$$NPV = \sum_{t=1}^T \frac{(D-I)_t}{(1+IRR)^t} = 0 \quad (2)$$

де: D_t – доходи від інвестування у t -ому році;
 I – інвестиційні витрати;
 T – період інвестування (реалізації проекту), t – індекс (порядковий номер від 1 до 10) року (починаючи з 2020);

Показник внутрішньої норми рентабельності проекту є індикатором мінімально необхідної інвестору доходності інвестованого в проект капіталу. У використаному для оцінки умовному інвестиційному проекті (таблиця 1) зроблено розрахунки чистої приведеної вартості проекту для трьох різних ставок дисконтування (10%, 20%, 25%) і обрана така з них, при якій $NPV=0$, відповідно, внутрішня норма рентабельності дорівнює 21,3 %.

Для розглянутого умовного проекту використання прибутку для інвестицій в розвиток підприємства внутрішня норма рентабельності визначена як 21,3 відсотка і, відповідно, верхню межу доходності інвестованого капіталу доцільно враховувати на цьому рівні.

Висновки

Кожен з підходів до розрахунку доходності капіталу містить свої особливості і робить акцент на різних проявах величини капіталу, матеріалізованого в активах виробничого підприємства (таблиця 2). Як результат, може бути представлений діапазон оцінок, або середня величина (середньоарифметична при однаковій значимості методів, або середньозважена (за важливістю методів) величина. Результати розрахунку узагальненої оцінки рівня доходу наведено в кінці таблиці.

Розрахункова узагальнена оцінка рівня доходу на капітал на середньостроковий період при сценарії збереження умов (ризиків та стану фінансового ринку) 2019 року для державних підприємств, які працюють у сфері капіталоємних виробництв в умовах обмеженого монополізму, при визначенні цін та тарифів на їх продукцію чи послуги має бути мінімальною з усіх розрахунків або середньозваженою. В наведеному розрахунку (таблиця 2) це 13,8– 14.4 відсотків номінальна та 7,8 –8.4%% реальна (без врахування інфляції).

Таблиця 1. Оцінка доходності капіталу на основі внутрішньої рентабельності використання прибутку для інвестицій в розвиток Підприємства, млрд. грн

Рік прогнозного 10-річного періоду (t)	Бізнес-прогноз за проектом використання прибутку для інвестицій в розвиток підприємства		Перший сценарій ефективності проекту при ставці дисконтування 10%		Другий сценарій ефективності проекту при ставці дисконтування 20%		Третій сценарій ефективності проекту при ставці дисконтування 25%	
	Інвестиції (I)	Доходи (прогнозовані, недисконтовані) (D)	Ставка дисконтування (d), %	Дисконтовані доходи $D_t / (1 + d)$	Ставка дисконтування, %	Дисконтовані доходи $D_t / (1 + d)$	Ставка дисконтування, %	Дисконтовані доходи $D_t / (1 + d)$
t=1	19	4	–	4,0	–	4,0	–	4,0
t=2	–	4	10	3,64	20	3,32	25	3,20
t=3	–	4	10	3,30	20	2,78	25	2,56
t=4	–	4	10	3,00	20	2,32	25	2,05
t=5	–	4	10	2,72	20	1,92	25	1,64
t=6	–	4	10	2,48	20	1,72	25	1,31
t=7	–	4	10	2,26	20	1,44	25	1,05
t=8	–	4	10	2,04	20	1,20	25	0,83
t=9	–	4	10	1,86	20	1,00	25	0,68
t=10	–	4	10	1,70	20	0,82	25	0,54
Всього	19	40		27,0		20,42		13,90
NPV				27,0–19 = 8,0		20,42–19 = 2,42		13,90–19 = –5,10
IRR					IRR=21,3%			

Джерело: розраховано авторами

Таблиця 2. Зведена таблиця методів розрахунок граничного рівня доходності капіталу, %

п/п №	Використаний метод розрахунку доходності капіталу	Результат розрахунку оцінки доходності, відсотків	Рейтинг (валивість) методу (питома вага оцінки)	Результат оцінки з урахуванням рейтингу
1	Метод оцінки доходності фінансового інструменту за ринковою моделлю оцінки капітальних активів.	19 (інтервал 18–20)	1 (0,15)	2,85 (19 x 0,15)
2.	Альтернативні оцінки доходності фінансового капіталу			
2.1	По державним цінним паперам	10,5 (інтервал 10,39–10,76)	2 (0,12)	1,26 (10,5 x 0,12)
2.2	По середнім депозитним ставкам банківської системи	14,3	3 (0,09)	1,29
2.3	По оцінкам депозитних ставок державних банків	12,5 (інтервал 11–14)	2 (0,12)	1,5
3	Метод розрахунку рівня прибутковості на основі середнього рівня рентабельності продукції в економіці.	8,3	1 (0,15)	1,25
4	Розрахунок за величиною потрібних щорічних інвестицій в модернізацію основних засобів	10,7	2 (0,12)	1,28
5	Розрахунок на основі методу оцінки вартості активів через капіталізацію прибутку.	12,6	1 (0,15)	1,89
6	Розрахунок на основі внутрішньої норми рентабельності проекту використання прибутку для інвестиційного розвитку підприємства.	27,3	3 (0,09)	2,46
Узагальнення розрахунків				
	Середньоарифметична величина доходності номінальна (з урахуванням інфляції)	14,41		
	Середньозважена доходність номінальна (з урахуванням інфляції)			13,79
	Середня доходність реальна (без врахування інфляції 6,0 в.п.)	8,41		7,79

* у пунктах 3–6 до розрахункової доходності додана прогнозна для 2020 року інфляція у 6% за базовим сценарієм..

Джерело: розраховано авторами

При таких кількісних оцінках доходності капіталу нормативна рентабельність продукції буде до 9% від виробничої собівартості і цього прибутку буде достатньо для нормальної інвестиційної діяльності і постійної модернізації виробничої бази і розвитку підприємства. З іншого боку, це не приведе до завищеної вартості продукції, яку має оплачувати споживач, який в умовах монополії виробника не може ефективно впливати своїм попитом на поведінку монополіста.

Список використаних джерел

1. Марущак В.М. Роль і місце державного сектору економіки у країнах світу / В.М. Марущак // Формування ринкової економіки. – 2012. – № 28. – С. 27–35.

2. Питома вага державного сектору в економіці // Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=ukUA&id=3f9cbf0b-24bf-48f8-8360-04d559e41d60&tag>.

3. Шкільняк М.М. Сучасні підходи в системі управління об'єктами державної власності / Шкільняк М.М. // Економіка і управління. – 2014. – № 3. – С. 68–72.

4. Шарп У., Александер Г., Бейлі Дж. Інвестиції. Пер. С англ. – М. 1999 – 1028 с.

References

1. Marushchak, V. M. «Rol i mistse derzhavnoho sektoru ekonomiky u krainakh svitu» [Role of the public

sector in the world]. Formuvannya rynkovoï ekonomiky, no. 28 (2012): 27–35.

2. Public sector share in the economy// Official site: Ministry of Economy of Trade and Agriculture of Ukraine [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=ukUA&id=3f9cbf0b-24bf-48f8-8360-04d559e41d60&tag>.

3. Shkilniak, M. M. «Suchasni pidkhody v systemi upravlinnia ob'iektamy derzhavnoi vlasnosti» [Modern approaches in the management of state property]. Ekonomika i upravlinnia, no. 3 (2014): 68–72.

4. William Sharpe, Gordon J. Alexander, Jeffrey W Bailey. Investments (6th Edition) Published by Prentice Hall, 1999– 1028 с.

Дані про авторів

Щукін Борис Миколайович,

к.е.н, с.н.с, провідний науковий співробітник відділу модернізації механізмів управління економікою Державний науково–дослідний інститут інформатизації та моделювання економіки Міністерства економічного розвитку і торгівлі України

e-mail: boris.schukin@gmail.com

Пророк Віктор Васильович,

аспірант, Інституту підготовки кадрів Державної служби зайнятості

e-mail: prorokvic@gmail.com

Данные об авторах

Щукин Борис Николаевич,

к.э.н., с.н.с, ведущий научный сотрудник отдела модернизации механизмов управления экономикой Государственный научно–исследовательский институт информатизации и моделирования экономики Министерства экономического развития и торговли Украины.

e-mail: boris.schukin@gmail.com

Пророк Виктор Васильевич,

аспирант, Института подготовки кадров Государственной службы занятости.

e-mail: prorokvic@gmail.com

Information about the authors

Boris Schukin,

Ph.D., Senior Researcher, Leading Researcher, Department of Modernization of Economic Management Mechanisms and State Research Institute of Informatization and Modeling of the Economy Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine. ekmdfh Friendship of Peoples, 38, Kyiv, 01103, Ukraine

e-mail: boris.schukin@gmail.com

Viktor Prorok,

postgraduate student, Ukrainian State Employment Service Training Institute

e-mail: prorokvic@gmail.com

ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНА ПОЛІТИКА

УДК 657:316.422:005.22:005.591.6

<http://doi.org/10.5281/zenodo.3631545>

РИБАКОВА Л.П.

Теоретичні засади бухгалтерського обліку в управлінні інноваційною діяльністю

Предметом дослідження є теоретичні засади бухгалтерського обліку в управлінні інноваційною діяльністю.

Мета дослідження – методологічні підходи до організації системи обліково-аналітичного забезпечення управління інноваційною діяльністю.

Методи дослідження. У роботі використані діалектичний метод наукового пізнання, метод аналізу і синтезу, порівняльний метод, метод узагальнення даних.

Результати роботи. У статті виділено дві складові інтелектуального капіталу, які не знаходять відображення в бухгалтерському обліку. Наведено різні підходи до класифікації нематеріальних активів. Окреслено критерії, за умови одночасного використання яких повинен визначатися нематеріальний актив. Розглянуто підходи до відображення витрат, доходів і фінансового результату від здійснення інноваційної діяльності. Визначені етапи досліджень і розробок, що підлягають відображенню в системі бухгалтерського обліку.

Висновки. Результатами проведеного дослідження стали наступні висновки. Для забезпечення досягнення ефективності інноваційної діяльності передбачено необхідність створення відповідних підрозділів проектного типу, на які покладається завдання виконання всіх етапів інноваційного процесу – від оцінки наукового потенціалу до впровадження в практику або продажу інноваційного продукту. Обов'язки працівників таких підрозділів розподіляються з урахуванням повноважень бухгалтерської служби та необхідності взаємодії з нею на період здійснення інноваційного проекту.

Ключові слова: бухгалтерський облік, інноваційна діяльність, підприємство, конкурентоспроможність, нематеріальний актив, доходи, витрати, ефективність.

РИБАКОВА Л.П.

Теоретические основы бухгалтерского учета в управлении инновационной деятельностью

Предметом исследования являются теоретические основы бухгалтерского учета в управлении инновационной деятельностью.

Цель исследования – определить методологические подходы к организации системы учетно-аналитического обеспечения управления инновационной деятельностью.

Методи дослідження. В роботі використані діалектичний метод наукового пізнання, метод аналізу та синтезу, порівняльний метод, метод узагальнення даних.

Результати роботи. В статті виділені дві складові інтелектуального капіталу, які не знаходять відображення в бухгалтерському обліку. Приведені різні підходи до класифікації нематеріальних активів. Визначені критерії, за якими повинен визначатися нематеріальний актив. Розглянуті підходи до відображення витрат, доходів та фінансового результату від реалізації інноваційної діяльності. Визначені етапи досліджень та розробок, які повинні бути відображені в системі бухгалтерського обліку.

Висновки. Результатами проведеного дослідження стали наступні висновки. Для забезпечення досягнення ефективності інноваційної діяльності передбачено необхідність створення відповідних підрозділів проєктного типу, на які покладено завдання виконання всіх етапів інноваційного процесу – від оцінки наукового потенціалу до впровадження в практику або продажу інноваційного продукту. Відповідальності працівників таких підрозділів розподіляються з урахуванням повноважень бухгалтерської служби та необхідності взаємодії з нею на період реалізації інноваційного проєкту.

Ключові слова: бухгалтерський облік, інноваційна діяльність, підприємство, конкурентоспроможність, нематеріальний актив, доходи, витрати, ефективність.

RYBAKOVA L.P.

Theoretical principles of accounting in the management of innovation activity

The subject of study is the theoretical basis of accounting in the management of innovation activity.

The purpose of the study is to determine methodological approaches to the organization of accounting and analytical support for management of innovation activity.

Research methods. The dialectical method of scientific knowledge, method of analysis and synthesis, comparative method, method of generalization of data are used in the work.

Results of work. The paper identifies two components of intellectual capital that are not reflected in accounting. Different approaches to the classification of intangible assets are presented. The criteria are outlined for the use of which should be determined intangible assets. Approaches to the reflection of costs, revenues and financial results from innovation activities are considered. The stages of research and development that must be reflected in the accounting system have been determined.

Conclusions. The results of the study were the following conclusions. For ensuring the effectiveness of innovation is necessary to create appropriate divisions of the project type, which are charged with the task of completing all stages of the innovation process – from the assessment of scientific potential to the implementation in practice or sale of an innovative product. The responsibilities of the employees of such divisions are allocated taking into account the powers of the accounting department and the need to interact with it during the implementation of the innovation project.

Keywords: accounting, innovation activity, enterprise, competitiveness, intangible asset, incomes, expenses, efficiency.

Постановка проблеми. Розвиток методологічного забезпечення бухгалтерського відображення інноваційних продуктів аналізу з урахуванням виділених організаційних форм їх виробництва передбачає необхідність розкриття методологічних підходів до організації системи обліково–аналітичного забезпечення управління інноваційною діяльністю. Зокрема, невідображення в бухгалтерському обліку об'єктів, пов'язаних з інноваційною діяльніс-

тю, спричиняє відсутність інформації для управління. Відсутність достовірної та своєчасної інформації про показники інноваційної діяльності, яка відрізняється за змістом витрат від інших витрат підприємства, зумовлює неефективне управління такою діяльністю і зростання нерационального використання ресурсів підприємства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання бухгалтерського обліку та економічного

ІННОВАЦІЙНО–ІНВЕСТИЦІЙНА ПОЛІТИКА

аналізу інноваційної діяльності підприємств досліджували Ф. Бутинець, М. Дворцин, П. Житний, Е. Крилов, І. Солодченко та ін. Однак, наукових досліджень проведено в недостатньому обсязі, а тому вони потребують подальшого розгляду.

Мета статті – визначити методологічні підходи до організації системи обліково–аналітичного забезпечення управління інноваційною діяльністю.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі [1; 2] виділяють дві складові інтелектуального капіталу, які не знаходять відображення в бухгалтерському обліку та не передбачені Міжнародними стандартами аудиту, оскільки їх вартість вважається нульовою:

– людський капітал або сукупність знань, практичних навичок і творчих здібностей працівників компанії, залучених до виконання поточних завдань;

– структурний капітал, тобто технічне й програмне забезпечення, організаційна структура, патенти, торгові марки тощо, що дозволяє підприємству реалізовувати свій виробничий потенціал.

В літературі наявні різні підходи до класифікації нематеріальних активів: 1) нематеріальні активи, пов'язані з ринком – активи, які в основному використовуються для просування товарів і послуг на ринку. До них належать торгові марки, фірмові найменування, доменні імена; 2) нематеріальні активи, пов'язані із замовником – утворюються в результаті взаємодії з партнерами; 3) нематеріальні активи, пов'язані з мистецтвом – авторські права на літературні, музичні твори, картини, фотографії, відео – і аудіовізуальні матеріали; 4) нематеріальні активи, пов'язані з договором (контрактом) – вартість прав, які виходять з до-

говору (контракту); 5) нематеріальні активи, пов'язані з технічними й прикладними науками, з інновацією і технічним прогресом – запатентовані технології і секрети виробництва; 6) гудвіл – є невіддільним від підприємства та може бути проданий тільки разом з підприємством.

Нематеріальний актив, що виникає в результаті розробок, повинен визнаватися за умови одночасного виконання 6-ти критеріїв: 1) технічна можливість завершення формування нематеріального активу, щоб він був в наявності для використання або продажу; 2) власний намір підприємства завершити нематеріальний актив, а також використовувати або продати його; 3) можливість використовувати або продати нематеріальний актив; 4) наявність достатніх технічних, фінансових, трудових й інших ресурсів для завершення розробки; 5) ймовірність отримання майбутніх економічних вигод; 6) можливість оцінити витрати, що включаються до первісної вартості.

Облік витрат на дослідження і розробки інноваційного продукту ведеться на рахунках класу витрат з відображенням за справедливою вартістю.

Існує декілька підходів до відображення витрат, доходів і фінансового результату від здійснення інноваційної діяльності відповідно до національного законодавства та структури Плану рахунків: 1) країни, в яких підприємства ведуть бухгалтерський облік інноваційної діяльності в Індивідуальному плані рахунків (наприклад, Болгарія); 2) країни, в яких використовується дворівнева структура Плану рахунків, індивідуальний План рахунків повинен враховувати загальні принципи підготовки Плану рахунків (наприклад,

Етапи досліджень і розробок, що підлягають відображенню в системі бухгалтерського обліку*

Дослідження	Розробка
Дослідження, спрямовані на одержання нових знань (лабораторні дослідження, спрямовані на отримання нових знань, пошук варіантів застосування отриманих даних)	Перетворення нових та існуючих знань в план або модель нового продукту, технологічного процесу, поліпшення існуючого продукту (формулювання концепції і проектування альтернатив для створення можливого продукту або технологічного процесу, створення дослідного зразка і випробування в дослідній установі)
Результат	
Науковий результат (нові знання, розуміння існуючих на більш високому рівні)	1. Науково–прикладний результат 2. Створення нематеріального активу
Приклади	
1. Лабораторні дослідження, спрямовані на отримання нових знань 2. Пошук застосування отриманих даних (здобутих відомостей)	1. Формулювання концепції і проектування альтернатив для створення можливого продукту або технологічного процесу 2. Створення дослідного зразка і випробування на дослідній установці

* складено автором

Литва); 3) країни, які відображають процеси ведення інноваційної діяльності в єдиному Плані рахунків (Україна, Білорусь).

При цьому відображення інноваційної діяльності в кожній з країн будується з використанням Міжнародних стандартів фінансової звітності (IAS/IFRS).

Для обліку інноваційних витрат Типовим Планом рахунків бухгалтерського обліку в редакції ухвали Міністерства Фінансів від 13.11.2003 р. № 153 призначені синтетичні рахунки «Виконання науково–дослідних, дослідно–конструкторських і технологічних робіт» і «Основне виробництво», які мають характеристики, аналогічні рахункам «Капітальних інвестицій» і «Виробництво» Плану рахунків України [4].

Забезпечення досягнення ефективності інноваційної діяльності передбачає необхідність створення відповідних підрозділів, на які покладається завдання виконання всіх етапів інноваційного процесу (таблиця).

З урахуванням визначених етапів досліджень і розробок в ході здійснення інноваційної діяльності є основою розвитку методологічного забезпечення бухгалтерського відображення інноваційних продуктів як об'єктів бухгалтерського обліку, планування, контролю і аналізу.

Висновки

Відсутність достовірної та своєчасної інформації про показники інноваційної діяльності зумовлює неефективне управління такою діяльністю і зростання нераціонального використання ресурсів підприємства. Для забезпечення досягнення ефективності інноваційної діяльності передбачено необхідність створення відповідних підрозділів проектного типу, на які покладається завдання виконання всіх етапів інноваційного процесу – від оцінки наукового потенціалу до впровадження в практику або продажу інноваційного продукту. Обов'язки працівників таких підрозділів розподіляються з урахуванням повноважень бухгалтерської служби та необхідності взаємодії з нею на період здійснення інноваційного проекту.

Список використаних джерел

1. Антони Р. Н. Основы бухгалтерського учета. М.: Триада НТТ, 1992. 318 с.
2. Аткинсон Э., Банкер Р., Янг С. Управленческий учет / 3-е изд.; пер. с англ. М., 2005. 879 с.

3. Гаврилко П. П., Колодійчук А. В., Черторижський В. М. Фактори інноваційного розвитку промисловості // Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук.–техн. праць. 2011. Вип. 21.11. С. 201–205.

4. Герасим П. М., Бруханський Р. Ф., Хомин П. Я. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затверджено Наказом Міністерства фінансів України від 30.11.1999 р. №291 // Наскрізнi блоки кореспонденції рахунків бухгалтерського обліку: [навчальний посібник]. 2003. 368 с.

5. Долішній І. М., Колодійчук А. В. Мотивація персоналу як об'єкт управління на підприємстві // Науковий вісник НЛТУ України. 2010. Вип. 20.5. С. 211–216.

6. Клименко А. Нематеріальні активи від придбання до ліквідації. Х., 2005. 320 с.

7. Колодійчук А. В., Пісний В. М., Семчук Ж. В. Сутність інновацій, структура та основні етапи інноваційного процесу // Науковий вісник НЛТУ України. 2009. Вип. 19.9. С. 191–196.

8. Мех Я., Чорний Р. Соціалізація системи обліку в контексті контролю за використанням внутрішніх резервів підприємства // Теорія і практика економічного аналізу: сучасний стан, актуальні проблеми та перспективи розвитку: матеріали IV Міжнародної науково–практичної конференції (Тернопіль, жовтень 2008 р.). Тернопіль: THEU, 2008. С. 215–218.

9. Сопільник Л. І., Колодійчук А. В. Теоретичні аспекти управління конкурентоспроможністю підприємств // Науковий вісник НЛТУ України. 2009. Вип. 19.8. С. 183–187.

10. Сопільник Л. І., Колодійчук А. В. Управління конкурентоспроможністю машинобудівних підприємств на сучасному етапі розвитку економіки України // Науковий вісник НЛТУ України. 2009. Вип. 19.10. С. 222–227.

11. Чорна Н. Проблеми розвитку підприємництва в Україні // Прикладна економіка – від теорії до практики: матеріали Міжнародної науково–практичної конференції (Тернопіль, 27 жовтня 2017 р.). Тернопіль: ФОП Осадца Ю.В., 2018. С. 77–79.

References

1. Anthony, R. N. (1992). *Osnovy bukhgalters'kogo ucheta* [Basics of accounting]. Moscow: Triad of NTT. [in Russian].
2. Atkinson, E., Bunker, R., & Young, S. (2005). *Management accounting*. 3rd ed. Translated from English. Moscow. [in Russian].
3. Havrylko, P. P., Kolodiychuk, A. V., & Chertoryzhskyy, V. M. (2011). *Faktory innovatsiynoho rozvytku promyslovosti* [Factors of innovation development of

industry]. In *Naukovyy visnyk NLTU Ukrayiny* [Scientific Bulletin of National Forestry University of Ukraine]: Vol. 21.11 (pp. 201–205). [in Ukrainian].

4. Herasym, P. M., Brukhansky, R. F., & Khomyn, P. Ya. (2003). Plan rakhunkiv bukhholders'koho obliku aktyviv, kapitalu, zobov'yazan' i hospodars'kykh operatsiy pidpryyemstv i orhanizatsiy, zatverdzheno Nakazom Ministerstva finansiv Ukrayiny vid 30.11.1999 r. №291 [Plan of accounts of accounting of assets, capital, liabilities and business operations of enterprises and organizations, approved by the Order of the Ministry of Finance of Ukraine adopted on 30.11.1999, 291]. In *Naskrizni bloky korespondentsiyi rakhunkiv bukhholders'koho obliku* [Cross-cutting correspondence blocks of accounting accounts]: Textbook. [in Ukrainian].

5. Dolishniy, I. M., & Kolodiychuk A. V. (2010). Motyvatsiya personalu yak ob'yeckt upravlinnya na pidpryyemstvi [Motivation of the personnel as an object of management in the enterprise]. In *Naukovyy visnyk NLTU Ukrayiny* [Scientific Bulletin of National Forestry University of Ukraine]: Vol. 20.5 (pp. 211–216). [in Ukrainian].

6. Klimenko, A. (2005). Nematerial'ni aktyvy vid prydbannya do likvidatsiyi [Intangible assets from acquisition to liquidation]. Kharkiv. [in Ukrainian].

7. Kolodiychuk, A. V., Pismany V. M., & Semchuk Zh. V. (2009). Sutnist' innovatsiy, struktura ta osnovni etapy innovatsiynoho protsesu [The essence of innovation, the structure and the main stages of the innovation process]. In *Naukovyy visnyk NLTU Ukrayiny* [Scientific Bulletin of National Forestry University of Ukraine]: Vol. 19.9 (pp. 191–196). [in Ukrainian].

8. Mekh, Ya., & Chorny, R. (2008). Sotsializatsiya systemy obliku v konteksti kontrolyu za vykorystanniam vnutrishnikh rezerviv pidpryyemstva [Socialization of the accounting system in the context of control over the use of internal reserves of the enterprise]. In *Teoriya i praktyka ekonomichnoho analizu: suchasnyy stan, aktual'ni problemy ta perspektyvy rozvytku* [Theory and practice of economic analysis: current state, actual problems and prospects of development]: Materials of the IV International scientific and practical conference (Ternopil, October 2008): (pp. 215–218). Ternopil: TNEU. [in Ukrainian].

9. Sopilnyk, L. I., & Kolodiychuk, A. V. (2009). Teoretychni aspekty upravlinnya konkurentospromozhnisty pidpryyemstv [Theoretical aspects of enterprise competitiveness management]. In *Naukovyy visnyk NLTU Ukrayiny* [Scientific Bulletin of National Forestry University of Ukraine]: Vol. 19.8 (pp. 183–187). [in Ukrainian].

10. Sopilnyk, L. I., & Kolodiychuk, A. V. (2009). Upravlinnya konkurentospromozhnisty mashynobudivnykh pidpryyemstv na suchasnomu etapi rozvytku ekonomiky Ukrayiny [Management of competitiveness of machine-building enterprises at the present stage of development of Ukrainian economy]. In *Naukovyy visnyk NLTU Ukrayiny* [Scientific Bulletin of National Forestry University of Ukraine]: Vol. 19.10 (pp. 222–227). [in Ukrainian].

11. Chorna, N. (2018). Problemy rozvytku pidpryyemnytstva v Ukrayini [Problems of entrepreneurship development in Ukraine]. In *Prykladna ekonomika – vid teorii do praktyky* [Applied Economics – From Theory to Practice]: Materials of the International Scientific and Practical Conference (Ternopil, Oct 27, 2017) (pp. 77–79). Ternopil. [in Ukrainian].

Дані про автора

Рыбакова Леся Петрівна,

к.е.н., доцент Ужгородського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
e-mail: info@utei-knteu.org.ua

Данные об авторе

Рыбакова Леся Петровна,

к.э.н., доцент Ужгородского торгового-экономического института Киевского национального торгового-экономического университета
e-mail: info@utei-knteu.org.ua

Data about the author

Lesya Rybakova,

Ph.D. of Economics, Associate Professor, Uzhgorod Trade and Economic Institute of the Kiev National Trade and Economic University
e-mail: info@utei-knteu.org.ua

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 005.334

<http://doi.org/10.5281/zenodo.3631553>

МАРЧЕНКО В.М.

Поведінковий підхід до управління ризиками проекту

Предмет дослідження – сукупність соціальних та біологічних характеристик учасників проекту, які лежать в основі формування поведінкових компетенцій в процесі управління проектом та його ризиками.

Мета статті полягає в дослідженні джерел формування поведінкових ризиків в процесі управління проектом.

Методологія проведення роботи – системний підхід до аналізу ризиків та управління ризиками проекту.

Результати роботи. Здійснена ідентифікація груп ризиків у відповідності до сутності базових понять «ризик», «проект», «управління проектом». Визначена сукупність соціальних та біологічних характеристик, які лежать в основі формування поведінкової компетенції менеджера та команди проекту.

Узагальнено вплив соціальних та біологічних характеристик членів команди на формування ризиків проекту. Запропоновано систему заходів з попередження ризиків проекту.

Висновки. В проектній діяльності основним активом проекту є людський капітал, сформований в цілісну систему компетенцій менеджера та команди проекту. Питання дослідження джерел появи ризиків реалізації проекту, обумовлених комбінуванням в команді проекту різних співвідношень позитивних та негативних соціальних та біологічних характеристик, та способів управління такими ризиками потребує наукового розвитку з огляду на їх вплив на успішність виконання проекту в цілому.

Запропонований підхід до управління ризиками проекту на основі ідентифікації соціальної та біологічної природи членів команди та відповідних джерел можливих ризиків, дозволяє сформувати систему попередження ризиків та впливати на успішність проекту на початкових етапах його реалізації.

Ключові слова: ризик проекту, управління проектом, управління ризиками проекту, поведінкові компетенції.

МАРЧЕНКО В.М.

Поведенческий подход к управлению рисками проекта

Предмет исследования – совокупность социальных и биологических характеристик участников проекта, которые лежат в основе формирования поведенческих компетенций в процессе управления проектом и его рисками.

Цель статьи заключается в исследовании источников формирования поведенческих рисков в процессе управления проектом.

Методология проведения работы – системный подход к анализу рисков и управления рисками проекта.

Результаты работы. Осуществлена идентификация групп рисков в соответствии с сущностью базовых понятий «риск», «проект», «управление проектом». Определена совокупность социальных и биологических характеристик, которые лежат в основе формирования поведенческой компетенции менеджера и команды проекта.

Обобщено влияние социальных и биологических характеристик членов команды на формирование рисков проекта. Предложена система мер по предупреждению рисков проекта.

Выводы. В проектной деятельности основным активом проекта является человеческий капитал, сформированный в целостную систему компетенций менеджера и команды проекта. Вопросы исследования источников появления рисков реализации проекта, обусловленных комбинированием в команде проекта различных соотношений положительных и отрицательных социальных и биологических характеристик, и способов управления такими рисками требует научного развития с учетом их влияние на успешность выполнения проекта в целом.

Предложенный подход к управлению рисками проекта на основе идентификации социальной и биологической природы членов команды и соответствующих источников возможных рисков, позволяет сформировать систему предупреждения рисков и влиять на успешность проекта на начальных этапах его реализации.

Ключевые слова: риск проекта, управление проектом, управление рисками проекта, поведенческие компетенции.

MARCHENKO V.M.

Behavioral approach to project risk management

The subject of the study is the set of social and biological characteristics of the project participants that underlie the formation of behavioral competencies in the project management and its risks.

The purpose of the article is to investigate the sources of behavioral risk formation in the project management process.

Work methodology is a systematic approach to risk analysis and project risk management.

Results of work. Identification of risk groups in accordance with the essence of the basic concepts of «risk», «project», «project management». The set of social and biological characteristics that underlie the behavioral competence of the project manager and team is identified.

The influence of team members' social and biological characteristics on project risk generalization is generalized. A system of risk prevention measures has been proposed.

Conclusions. In the project activity, the main asset of the project is human capital, formed into a coherent system of competencies of the project manager and the team. The research question of the sources of occurrence of project implementation risks caused by the combination of different ratios of positive and negative social and biological characteristics in the project team and ways of managing such risks requires scientific development in view of their impact on the success of the project as a whole.

The proposed approach to project risk management, based on the identification of the social and biological nature of team members and relevant sources of potential risks, allows for the formation of a risk prevention system and influence the success of the project in the initial stages of its implementation.

Keywords: project risk, project management, project risk management, behavioral competencies.

Постановка проблеми. Розвиток економіки, як процес динамічного приросту результативності її функціонування, відбувається шляхом розши-

рення масштабів її діяльності або зростання цін виробників товарів та послуг. Перший із означених способів реалізується завдяки як розши-

ренню масштабів існуючої діяльності, так і впровадженню інноваційних проектів, які в сукупності забезпечують досягнення мети та вирішення завдань, спрямованих на забезпечення її реалізації.

У сформованій логіці економічних взаємозалежностей особливе місце відводиться проектній діяльності, в результаті реалізації якої розробляються нові технології, нові види техніки, нові об'єкти тощо. Отже, цінність проектної діяльності для економіки обумовлена її здатністю впливати як на кількісні масштаби, так і на якісні характеристики її розвитку. Однак кількісні та якісні параметри впливу на стан економіки на пряму залежать від якості виконання проекту, на який впливає як сукупність ризиків, пов'язаних з реалізацією проекту, так і сукупність ризиків, пов'язаних із забезпеченням його реалізації, а саме ризиків організації проектної діяльності.

Проектна діяльність, реалізуючись на сукупності стандартизованих процесів та операцій, має низку специфічних особливостей, обумовлених як видом економічної діяльності, в якій здійснюється практична реалізація проекту (будівництво, промисловість, фінансова сфера тощо), так і цінністю реалізації таких проектів. Кожен із означених видів економічної діяльності має сукупність як загальних, так і специфічних ризиків, джерелом походження яких є: макроекономічні та зовнішні ризики відповідного виду економічної діяльності, ризики реалізації процесів проекту, ризики зміни інтересів стейкхолдерів проекту тощо. Відповідно, вся сукупність означених ризиків потребує розробки як механізмів та інструментів управління сукупністю ризиків, цілісність та комплексність яких дозволяє розробити систему ідентифікації, оцінювання, моніторингу, попередження та контролю за джерелами появи ризиків, так і способів та напрямів зменшення негативного впливу ризиків на цінність реалізації проекту для кожного із його учасників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання наукового узагальнення теоретичних, методичних та практичних підходів до управління проектами є об'єктами дослідження наукового пошуку як в галузі економічних, так і технічних наук. Економічне обґрунтування процесів управління проектами знайшло широке дослідження в працях [1,3,4,6,7].

Питання управління проектними ризиками знайшли свій розвиток у працях [2,5].

Попри широкий спектр досліджуваних питань, в економічній науці залишається недостатньо вирішеною проблема дослідження джерел формування ризиків, управління якими дозволить зменшити збитки та небезпеки реалізації проекту.

Мета статті полягає в дослідженні джерел формування поведінкових ризиків в процесі управління проектом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування теоретичних та методичних підходів до управління проектними ризиками базується на уточненні сутності його базових понять, а саме: поняття «проект», «управління проектом», «ризик проекту», «управління проектними ризиками».

Під поняттям «проект» науковці розуміють:

- процес з визначеними термінами початку і закінчення, конкретними вимогами, обмеженнями за часом, затратами та ресурсами;
- діяльність зі створення унікальної продукції чи послуги;
- унікальний комплекс взаємопов'язаних заходів, спрямованих на досягнення визначеної мети в умовах обмеженості термінів, бюджету та характеристик результатів;
- тимчасове утворення [2,6].

Отже, виходячи із наведених трактувань, автори виокремлюють основні властивості проекту, якими є: тимчасовий характер діяльності над проектом, чітка обумовленість термінів, ресурсів та бюджету виконання проекту, визначеність вихідних результатів проекту.

В більшості наукових джерел поняття «управління проектом» трактується як:

- логічно упорядкована сукупність дій в межах реалізації функцій планування, організації, відслідковування та контролювання всіх етапів проекту [2,6]
- «обмежена низка взаємопов'язаних дій, в ході здійснення яких використовуються один або більше типів початкових продуктів, а потім за допомогою одного або декількох перетворень створюється вихідний продукт, який становить цінність для замовника» [7, с. 92];
- процес застосування знань, навичок, методів, засобів і технологій у проектній діяльності з метою досягнення сподівань учасників проекту [1,3,5].

У відповідності до наведених визначень, властивостями процесу управління проектами є: логічна упорядкованість процесів перетворення вхідних ресурсів у вихідний результат, цілеспрямованість дій, ціннісний характер процесу управ-

ління на основі реалізації економічних та соціальних інтересів його учасників.

Необхідно зауважити, що в класичному менеджменті вся система управління формується із підсистеми забезпечення управління, куди, з урахуванням об'єкту даного дослідження, варто віднести систему ресурсного, кадрового, технічного, інформаційного забезпечення виконання проекту та власне системи управління процесами виконання проекту.

Ризик в економічній літературі трактується майже однозначно як міра очікуваних втрат.

Ризик проекту – «це непередбачувана подія або умова, яка у випадку виникнення має позитивний або негативний вплив по меншій мірі хоч би на одну із цілей проекту, наприклад, терміни, вартість, результат або якість» [5, с. 238].

Основними властивостями ризику є його невизначеність (ймовірність) часу настання та сили впливу, очікування втрат в результаті настання ризику. Сукупність ризиків завжди обумовлена сукупність факторів негативної дії як загального, так і специфічного характеру, які виникають зважаючи на особливості галузі проектної діяльності. Так, реалізація проектів в більшості галузей промислової діяльності пов'язана з необхідністю управління наступною сукупністю ризиків: технічні, ризики учасників проекту, юридичні, економічні, політичні, адміністративні, фінансові, маркетингові, екологічні, військові, будівельно-експлуатаційні, специфічні та ін [2, с 40]. В стандарті Інституту проектного управління США «A Guide to the Project Management Body of Knowledge» (PMBOK Guide) ризик визначений як процес реалізації наступної послідовності дій: планування управління ризиками, ідентифікація ризиків, якісний аналіз ризиків, кількісний аналіз ризиків, планування реагування на ризики, моніторинг та управління ризиками [5, с. 237].

Отже, властивостями процесу управління проектними ризиками є: системність підходу до

своєчасного виявлення джерел ризиків, функціональність системи попередження та нейтралізації негативних впливів проектних ризиків на результати реалізації проекту.

У відповідності до ідентифікованих властивостей проекту, проектних ризиків та управління проектом, виникає можливість формування комплексної системи проектних ризиків (табл. 1).

Ризики кадрового забезпечення в контексті управління проектами трактуються як непередбачувана умова позитивного або негативного впливу соціальних та біологічних характеристик учасників проекту на реалізацію цілей проекту (вартість, терміни, цінність).

На ролі кадрового забезпечення в управлінні проектами наголошує стандарт IPMA (Міжнародної асоціації управління проектами) National Competence Baseline, NCB UA Version 3.1 (NCB означає «Національні стандарти оцінки компетенції», в яких враховані національні та культурні відмінності [1, с.7]. Запорукою успішної реалізації проектів за стандартами IPMA Competence Baseline Version 2.0 є знання та досвід управління проектами.

Стандарт IPMA розглядає процес управління проектами як реалізацію трьох складових: технічної, поведінкової та контекстуальної. В означеному процесі управління проектами поведінкова складова визначена як один із індикаторів успішної реалізації проектів, оскільки базується на оцінюванні поведінки та особистого ставлення менеджера та членів команди до проекту.

Бушуєв С.Д. та Бушуєва Н.С., розвиваючи науковий напрям проектного управління в Україні [1], виокремлюють джерела відповідної поведінки менеджера, якими є особисті якості і професійні навички, та прояви поведінки, до яких відносять: лідерство, участь та мотивацію, творчість, орієнтацію на результат, продуктивність, надійність, розуміння цінностей.

Різні комбінації особистих якостей людини розглядаються як природна чи набута здатність лю-

Таблиця 1. Ідентифікація груп ризиків у відповідності до сутності базових понять

Система забезпечення виконання проекту	Сутність ризику
Ризики матеріального забезпечення	Зміни вартості та якості матеріальних ресурсів
Ризики кадрового забезпечення команди проекту	Поява негативної енергії колективної взаємодії
Ризики інформаційного забезпечення	Неналежний рівень документування процесів та звітності
Ризики технічного забезпечення	Зміни вартості та стану техніки в процесі виконання проекту
Ризики інвестування	Зміна вартості інвестованих коштів

Таблиця 2. Сутність характеристик індивідуума

Характеристики	Сутність характеристики
Соціальні характеристики	
Потреби	це психологічні стани, які переживає людина у зв'язку з необхідністю в чомусь. Найбільш відома пірамідальна конфігурація ієрархії потреб будь-якої особистості, розроблена Маслоу.
Інтереси	емоційно забарвлена спрямованість людини на певний об'єкт чи діяльність, викликана позитивним, зацікавленим ставленням до чогось, когось
Переконання	віра у що-небудь на основі якихось доказів, спостережень, роздумів
Цінності	важливість, значущість чого-небудь
Світо-сприйняття	сукупність думок, почуттів людини як реакція на навколишній світ
Соціально-біологічні характеристики	
Знання	це інформація, яка повинна бути освоєна через переосмислення
Здібності	освоєні знання
Здатності	треновані вміння
Привички	звичка до певного заняття
Біосоціальні характеристики	
Емоції	чуттєва реакція людини на зовнішній світ
Воля	влада над собою, керування своїми діями й свідоме регулювання своєї поведінки
Інтелект	рівень розумового розвитку людини
Біологічні характеристики	
Темперамент	сукупність індивідуальних особливостей особистості, в основі яких лежать типи вищої нервової діяльності, котрі характеризують силу, швидкість, напруженість, урівноваженість перебігу психічних процесів

дини до самоорганізації в процесі діяльності. Збалансоване поєднання в команді проекту якостей, необхідних для виконання проектних завдань, створюють підґрунтя для самоорганізації.

Ефективна взаємодія в команді можлива завдяки взаємодії індивідумів як носіїв біологічних, соціально-біологічних, біосоціальних та соціальних характеристик (табл. 2).

Всі сучасні концепції управління людським капіталом будуються на комбінації соціальних та біологічних характеристик, ділячи майже порівну потенціал майбутньої ефективності між двома групами характеристик.

Спираючись на вищеозначену сукупність соціальних та біологічних характеристик індивідуума, компетенції менеджера та членів команди проекту є комбінацією таких характеристик. При цьому кожна соціальна чи біологічна характеристика відповідає за реалізацію визначеної компетенції виконавця (табл. 3).

Спираючись на змістовну сутність кожної із характеристик та враховуючи, що базовим процесом реалізації проекту є процес поєднання (змішування, комбінування) характеристик в команді проекту, для дослідження соціальних та біологічних основ появи ризиків, які перешкоджають успішній реалізації проекту, слід сформулювати

групи таких характеристик, наявність яких в трудовому колективі може призвести до ризикових ситуацій діяльності.

Взаємодія виконавців в команді може стати причиною суперечок, непорозумінь, конфліктів, а при їх збільшенні за межу критично допустимих – до збитків проекту.

Внутрішньою причиною виникнення таких ризиків є невідповідність між внутрішнім та зовнішнім, між соціально-біологічними потребами члена команди проекту та можливістю їх задоволення в проекті.

В індивідуумі наявні всі характеристики з тією лише відмінністю, що в кожному із них різним є характер цієї характеристики (позитивний, негативний), її рівень (великий, малий) та вид (темперамент, інтереси, цінності, світосприйняття).

Сила негативної енергії їх взаємодії залежить від комбінування та доповнення характеристик одного індивідуума характеристиками іншого.

Кожна група соціальних та біологічних характеристик членів колективу, реалізуючись через систему міжособистісних та групових взаємозв'язків, несе відповідну позитивну чи негативну енергію такої взаємодії. Так, позитивний вплив групи соціальних характеристик членів команди відповідає за усвідомлення мі-

Таблиця 3. Ідентифікація складових поведінкової компетенції менеджера та команди проекту у відповідності до їх соціальних та біологічних характеристик

Характеристики	Складові поведінкової компетенції
Потреби	– ефективна мотивація
Інтереси Цінності Переконання	– безперервне прагнення досягти результатів проекту
Знання	– знання стандартів управління проектами, галузевих особливостей виду діяльності, середовища виконання проекту, методів проектного управління
Професійні здібності	– здібності до ідентифікації проблем, їх джерел і розробці рішень щодо їх подолання; – здібностей до координації: гармонізація різноманітних дій для повної оптимізації проекту; – здібності до фокусування зусиль команди на інноваціях; – здібності до планування успішної концепції проекту, структурування завдань та моніторингу їх виконання; – здібностей до реалізації проекту
Здатності	– здатності до стратегічного мислення; – здатність до планування проектних цілей і завдань, організації ресурсів, управління виконанням; – здатність до підтримки високоефективної роботи команди шляхом мотивації і можливостей самореалізації
Привички	– самодисципліна, самореалізація; – постійний моніторинг та контроль середовища та команди проекту
Воля Інтелект	– здібності до використання системного підходу, побудови команди, контролю проекту і вирішення проблем; – здібності до балансування між різними робочими групами та зацікавленими сторонами, позбавлення від напруженості, конкуренції – здатності до самоорганізації, високі норми етики, прийняття на себе відповідальності, далекоглядність
Темперамент Потреби	– лідерство для збільшення доданої вартості і впровадження інновацій; – націленості на досягнення результату: ініціативність і обов'язковість; – здатність до ініціативи, підтримки ентузіазму для досягнення результату шляхом командної роботи, впровадження рольової моделі

сії, цілей, стратегію, політику самореалізації членів колективу, збалансованість внутрішніх та зовнішніх відносин, негативний їх вплив має прояви у неналежній стратегічній розробленості проекту, відсутності комунікацій з власниками проекту, втраті іміджу команди проекту та проектною організацією тощо.

Група соціально-біологічних характеристик є визначальною при формуванні процесів, які потребують спеціальних професійних знань: розробці системи відповідальності, вибору методів управління проектом, спеціальних технічних

знань. Негативна енергія впливу даної групи характеристик на виконання проекту прояви у неналежному рівні здібностей та здатностей команди проекту.

Узагальнення впливу соціальних та біологічних характеристик членів колективу на формування ризиків проекту представлено в таблиці 4.

Управління ризиками полягає у попередженні негативних проявів біологічних та соціальних характеристик як кожного із членів команди, так і негативної колективної енергії шляхом розробки системи заходів, спрямованих на задоволен-

Таблиця 4. Вплив характеристик членів команди проекту на ризик проекту

№ п/п	Негативні прояви групи характеристик	Група ризиків
1	Соціальні	Ризик цілеспрямованості Репутаційний ризик
2	Соціально-біологічні	Ризик результативності Ризик компетенцій
3	Біосоціальні	Комунікативний ризик
4	Біологічні	Ризик ініціативності Ризик лідерства

Таблиця 5. Система заходів з попередження ризиків проекту

Характеристики	Система заходів з попередження ризиків
Потреби	Система індивідуального та колективного економічного інтересу в успішній реалізації проекту
Інтереси Цінності Переконання	Система особистої та колективної відповідальності
Знання	Система стимулювання розвитку знань
Здібності	Система стимулювання розвитку здібностей
Здатності	Система стимулювання прояву здатностей
Привички	Формалізація базових процесів організації виконання проекту
Воля	Система колективної та управлінської підтримки
Інтелект	Розробка кодексу поведінки в команді Відповідність діяльності інтелектуальному потенціалу члена команди
Темперамент Потреби	Відповідність діяльності темпераменту індивідуума Формування умов реалізації креативного та інноваційного потенціалу члена команди

ня потреб, реалізацію здатностей, використан-ня здібностей членів команди проекту. Система попередження командних проектних ризиків полягає у ідентифікації соціальних та біологічних характеристик, як потенційних джерел ризиків, оцінюванні їх впливу на досягнення цілей проекту та формування політики убезпечення проекту від їх негативних наслідків (табл. 5).

Висновки

У науковій літературі питання управління проек-тними ризиками досліджуються здебільшого з по-зицій стандартних процесів, визначених в міжна-родних стандартах проектного управління, до яких відносяться процеси планування управління ризи-ками, ідентифікація ризиків, якісний аналіз ризиків; кількісний аналіз ризиків; планування реагування на ризики; моніторинг та управління ризиками.

Більшість наукових праць розвивають процеси чи удосконалюють методичні підходи до оціню-вання ризиків проектів.

Зважаючи, що в проектній діяльності основним активом проекту є людський капітал, сформова-ний в цілісну систему компетенцій менеджера та команди проекту, питання дослідження джерел появи ризиків реалізації проекту, обумовлених комбінуванням в команді проекту різних співвід-ношень позитивних та негативних соціальних та біологічних характеристик, та способів управлін-ня такими ризиками потребує наукового розви-тку з огляду на їх вплив на успішність виконання проекту в цілому.

Запропонований підхід до управління ризика-ми проекту на основі ідентифікації соціальної та біологічної природи членів команди та відповід-

них джерел можливих ризиків, дозволяє сфор-мувати систему попередження ризиків та впли-вати на успішність проекту на початкових етапах його реалізації.

Список використаних джерел

1. Бушуев С., Бушуева Н. Управление проектами: основы проф. знаний и система оценки компетент-ности проектных менеджеров (National Competence Baseline, NCB UA Version 3.1) К.: ІПІДІУМ, 2010. 208 с.
2. Верес О.М., Катренко А.В., Рішняк І.В., Чаплига В.М. Управління ризиками в проектній діяльності. Ві-сник Національного університету «Львівська політех-ніка», 2003. № 489 : Інформаційні системи та мережі. С. 38–49.
3. Верич Ю. Л. Процесний підхід до управління про-ектами. Вісник ДонНУЕТ. № 4 (52), 2011. С.105–109.
4. Данченко О.Б. Огляд сучасних методологій управ-ління ризиками в проектах. Управління проектами та розвиток виробництва, 2014, № 1(49) С. 16–25
5. Руководство к Своду знаний по управлению про-ектами (Руководство PMBOK®) Третье издание 2004 Project Management Institute, Four Campus Boulevard, Newtown Square, PA 19073–3299 USA / США
6. Саричев Д.О. Ціннісно–процесне управління про-ектами на підприємстві. Дисертація ... к.е.н. за спеці-альністю 08.00.04 – Економіка та управління підпри-ємствами (за видами економічної діяльності), ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», Київ, 2017. 237 с.
7. Фатрелл Р.Т., Шафер Д.Ф, Шафер Л.И. Управ-ление программными проектами: достижение опти-мального качества при минимуме затрат. Серия Ин-ститута качества программного обеспечения. М.: Вильямс, 2003. 1125 с.

References

1. Bushuev S., Bushueva N. Upravlenye ~ osnove prof. znaniy u sistema otsenky kompetentnosti proektnykh menedzherov (National Competence Base-line, NCB UA Version 3.1) K.: IRIDIUM, 2010. 208 p..
2. Veres O.M., Katrenko A.V., Rishniak I.V., Chaplyha V.M. Upravlinnia ryzykamy v proektnii diialnosti. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika», 2003. № 489 : Informatsiini systemy ta merezhi. PP. 38–49.
3. Verych Yu. L. Protsesnyi pidkhid do upravlinnia proektamy. Visnyk DonNUET. № 4 (52), 2011. PP.105–109.
4. Danchenko O.B. Ohliad suchasnykh metodolohii upravlinnia ryzykamy v proektakh. Upravlinnia proektamy ta rozvytok vyrobnytstva, 2014, № 1(49) P. 16–25
5. Rukovodstvo k Svodu znaniy po upravlyeniyu proektamy (Rukovodstvo PMBOK®) Trete yzdanye 2004 Project Management Institute, Four Campus Boulevard, Newtown Square, PA 19073–3299 USA / SShA
6. Sarychev D.O. Tsinnisno–protsesne upravlinnia proektamy na pidpriemstvi. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia k.e.n. za spetsialnistiu 08.00.04 – Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy (za vydamy ekonomichnoi diialnosti), DVNZ «Kyivskiy natsionalnyi ekonomichnyi universytet imeni Vadyma Hetmana», Kyiv, 2017. 237 p.
7. Fatrell R. T., Shafer D.F., Shafer L.Y. Upravlenye proghrammnyy proektamy: dostyzhenye optymalno–

ho kachestva pry mynymume zatrat. Seryia Ynstitutu kachestva proghrammnoho obespecheniya. M.: Vyliams, 2003. 1125 p.

Дані про автора

Марченко Валентина Миколаївна,

д. е. н., професор кафедри економіки та підприємництва, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
e-mail: tina_m_2008@ukr.net

Данные об авторе

Марченко Валентина Николаевна,

д. э. н., профессор кафедры экономики и предпринимательства, Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»
e-mail: tina_m_2008@ukr.net

Data about the author

Valentina Marchenko,

doctor of Economics, professor of the Department of Economics and Entrepreneurship National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»
e-mail: tina_m_2008@ukr.net

УДК 338.2/027:2331/2

<http://doi.org/10.5281/zenodo.3631562>

БАТАГОВИЧ М.І.

Оцінка ефективності бюджетної підтримки виробників

Предметом дослідження є обсяги надання бюджетної підтримки вітчизняним виробникам для коригування «провалів ринкового механізму».

Метою дослідження є оцінка сучасного стану, тенденцій надання бюджетної підтримки вітчизняним виробникам, а також формування висновків щодо ефективності таких державних заходів.

Методи дослідження. *Методологічною основою виконання дослідження стало використання сукупності загальнонаукових та спеціальних методів дослідження: узагальнень та наукової абстракції (при розкритті понятійно–категоріального апарату досліджуваної проблематики); історико–логічного (для проведення дослідження поглядів вчених на необхідність державного втручання у діяльність суб'єктів господарювання); екстраполяції (при визначенні можливості імплементації наявного світового досвіду у вітчизняну практику); просторового (у процесі виявлення національних особливостей надання державної підтримки суб'єктам господарювання); графічного методу візуалізації (для наочного відображення тенденцій у сфері державної підтримки вітчизняних суб'єктів господарювання), економетричного моделювання (для з'ясування казуальності обсягів бюджетної підтримки з цільовими показниками).*

Результати роботи. *У роботі з'ясовано, що основними цілями, на які має спрямовуватись державна підтримка, є коригування «провалів ринкового механізму»: позитивні екстерналії, неефективна конкуренція; суспільні блага; безробіття. На основі аналізу ефективності державної допомоги зроблено висновок, що обсяги бюджетних видатків спрямованих на фінансування наукових*

досліджень та розвиток інфраструктури позитивно впливають на економічний розвиток. На відміну від цього, недостатньо ефективним є сприяння повній зайнятості населення через надання бюджетної підтримки виробникам.

Галузь застосування результатів: державне управління загального характеру.

Висновки. Надання державної підтримки для коригування провалів ринкового механізму є доцільним та виправданим, оскільки забезпечує досягнення мети існування та діяльності держави як суб'єкта, створеного для забезпечення ефективного розвитку економіки та задоволення інтересів суспільства. Аналіз ефективності державної підтримки засвідчив, що обсяги наданих бюджетних коштів у всіх випадках, окрім сприяння зайнятості досягали цілей, що перед ними ставились. За такого підходу до розгляду державної політики підтримки суб'єктів господарювання досягається підпорядкованість заходів підтримки останніх.

Ключові слова: державна підтримка суб'єктів господарювання, бюджетна підтримка, бюджетне фінансування, субсидії, провали ринкового механізму.

ВАТАГОВИЧ М.І.

Оценка эффективности бюджетной поддержки производителей

Предметом исследования являются объемы предоставления бюджетной поддержки отечественным производителям для корректировки «провалов рыночного механизма».

Целью исследования является оценка современного состояния, тенденций предоставления государственной поддержки отечественным производителям, а также формирование выводов об эффективности таких государственных мероприятий.

Методы исследования. Методологической основой выполнения исследования стало использование совокупности общенаучных и специальных методов исследования: обобщений и научной абстракции (при раскрытии понятийно-категориального аппарата исследуемой проблематики); историко-логического (для проведения исследования точек зрения ученых на необходимость государственного вмешательства в деятельность субъектов хозяйствования); экстраполяции (при определении возможности имплементации имеющегося мирового опыта в отечественную практику); пространственного (в процессе выявления национальных особенностей предоставления государственной поддержки субъектам хозяйствования); графического метода визуализации (для наглядного отображения тенденций в сфере государственной поддержки отечественных субъектов хозяйствования); эконометрического моделирования (для выяснения казуальности объемов бюджетной поддержки с целевыми показателями).

Результаты работы. В работе установлено, что основными целями, на которые должно быть направлено государственная помощь является корректировка «провалов рыночного механизма»: положительные экстерналии, неэффективная конкуренция, общественные блага, безработица. На основе анализа эффективности государственной помощи сделан вывод, что объемы бюджетных расходов направленных на финансирование научных исследований и развитие инфраструктуры положительно влияют на экономическое развитие. В отличие от этого, недостаточно эффективным является содействие полной занятости населения путем предоставления бюджетной поддержки производителей.

Область применения результатов: государственное управление общего характера.

Выводы. Предоставление государственной поддержки для корректировки провалов рыночного механизма целесообразно и оправдано. Поскольку обеспечивает достижение цели существования и деятельности государства как субъекта, созданного для обеспечения эффективного развития экономики и удовлетворения интересов общества. Анализ эффективности государственной поддержки показал, что объемы предоставленных бюджетных средств во всех случаях, кроме содействия занятости достигали целей, которые перед ними ставились. При таком подходе к рассмотрению государственной политики поддержки субъектов достигается подчиненность мер поддержки последним.

Ключевые слова: государственная поддержка субъектов хозяйствования, бюджетная поддержка, бюджетное финансирование, субсидии, провалы рыночного механизма.

VATAHOVYCH M.I.

Producers 'budget efficiency assessment

The subject of the research is the dynamics of the volume of state support for domestic producers.

The purpose of the research is to assess the current state, trends in providing state support for domestic producers, as well as to draw conclusions about the effectiveness of such state measures.

Methods of the research. Methodological basis for the research was the use of a set of general scientific and special methods of research: generalizations and scientific abstraction (when opening the conceptual and categorical apparatus of the investigated problems); historical and logical (for conducting research of the field of scientists on the necessity of state intervention in the activity of the subjects of state administration); extrapolation (in determining the possibility of implementing existing world experience into the domestic practice); spatial (in the process of revealing national peculiarities of providing state support to economic entities); the graphical method of visualization (to clearly show the trends in the state support of domestic economic entities), econometric modeling (to clarify the casualty of budget support volumes with targets).

Results of work. The paper shows that the main goals that state aid should aim at are to correct «market mechanism failures»: positive externalities, inefficient competition; public goods; unemployment. On the basis of the analysis of the effectiveness of state aid, it is concluded that the amount of budget expenditures on research funding and infrastructure development have a positive impact on economic development. In contrast, promoting full employment by providing budget support to producers is not effective enough.

Scope of application of results: general government.

Conclusions. Provision of state support for correcting the failures of the market mechanism is appropriate and justified as it ensures the achievement of the purpose of existence and activity of the state as an entity created to ensure the efficient development of the economy and satisfy the interests of society. An analysis of the effectiveness of state support showed that in all cases, except for the promotion of employment, the budget allocations met the goals they had set. This approach to the consideration of the state support policy of economic entities achieves the subordination of the support measures of the latter.

Keywords: state support of economic entities, budget support, budget financing, subsidies, failures of the market mechanism.

Постановка проблеми. В сучасних умовах економічного розвитку надзвичайно актуальним є питання щодо підвищення ефективності державної допомоги суб'єктам господарювання. Оскільки обсяг ресурсів держави є обмеженим, важливо спрямувати бюджетні кошти на тих суб'єктів, підтримка яких дозволить досягти стратегічних цілей держави.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. В Україні вже проводилися наукові пошуки в сфері державної підтримки суб'єктів господарювання, але увага в них була приділена систематизації та класифікації податкових пільг та бюджетних видатків, які спрямовуються на підтримку (стимулювання) національної економіки [1] та порівнянню вітчизняної практики надання

державної підтримки підприємствам з підходами до надання державної допомоги в країнах ЄС [2–4]. Проте залишаються відкритими питання проведення дослідження цілей на досягнення яких повинна спрямовуватись державна підтримка виробників та оцінка ефективності її надання.

Метою статті є оцінка сучасного стану, тенденцій надання бюджетної підтримки вітчизняним виробникам, а також формування висновків щодо ефективності таких державних заходів.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб провести оцінку економічної ефективності застосування фіскальних інструментів підтримки виробників перш за все необхідно з'ясувати, виходячи зі здобутків світової економічної теорії, основні цілі на які вона має спрямовуватись. Вар-

то зазначити, що в науковій літературі тривалий час точились дискусії щодо доцільності надання суб'єктам господарювання державних коштів. Ряд учених, зокрема представники класичної економічної науки, А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Ст. Мілль, стояли на позиції недоцільності втручання у ринковий механізм, який сам забезпечує найбільш ефективний розподіл ресурсів. Державні видатки при цьому є непродуктивними порівняно з витратами суб'єктів господарювання. Проте це можливо у конкурентних умовах, крім того, ринок не завжди забезпечує ефективний розподіл ресурсів. Бувають випадки, коли ринковий механізм дає збій і виникають так звані «провали ринкового механізму». В цьому випадку виправданим є державне втручання в економіку щодо впливу на не ефективну алокацію ресурсів внаслідок існування «провалів» ринкового механізму. Виходячи з досліджень К. Ерроу, інструментами такого впливу є коригуючі податки і субсидії [5, с. 90–91]. Дж. Стігліц дійшов висновку, що до «провалів» ринкового механізму відносяться такі: екстерналії, неефективна конкуренція; суспільні блага; асиметрія інформації, її нерівномірний розподіл; безробіття, інфляція і дисбаланс [6, с. 117].

З метою з'ясування основних цілей спрямування державної підтримки послідовно розглянемо причини, які зумовлюють появу зазначених провалів ринкового механізму, аргументацію для їх коригування через надання виробникам державної допомоги та її ефективність для досягнення поставлених цілей.

Так, екстерналіями є побічні зовнішні ефекти, які виникають у разі, якщо треті особи отримують або несуть вигоди або витрати, які продуковані певним економічним агентом. Вони можуть проявлятися у вигляді додаткових вигод для певних економічних агентів (позитивні екстерналії) або витрат (негативні екстерналії) від провадження діяльності економічними агентами. У разі позитивних екстерналій треті особи безкоштовно отримують певні вигоди. Наприклад, результати наукових досліджень, проведених певними економічними агентами призводить до підвищення прибутковості третіх осіб, збільшення обсягів їх виробництва. Якби сфери, які породжують позитивні екстерналії, розвивалися виключно під впливом ринку, мало б місце недовиробництво відповідних товарів і послуг порівняно з оптимальним рівнем. Тому, для уникнення цього, до-

цільним є виділення державної підтримки вітчизняним виробникам.

Для підтвердження цієї гіпотези варто дослідити наскільки обсяг бюджетних видатків на фінансування наукових досліджень призводить до зростання ВВП. Для цього використаємо інструментарій економіко-математичного моделювання. На основі результатів аналізу розподіленого лага було з'ясовано, що бюджетні видатки на наукові дослідження впливають на ВВП з відтермінуванням у 4 роки. Окрім зазначених показників, додатково у модель була введена фіктивна змінна для врахування фактору політико-економічної нестабільності, характерної для 2014 р. Економітрична модель з річною дискретністю даних, має вигляд:

$$LN(GDP_{\text{exp}nd_t}) = 5,91 + 0,23 \times Ln(Enp_{r\&d_{t-4}}) + 0,6 \times F_{t-4} + \varepsilon_t,$$

t
(3,02)*
(4,31)**
(3,16)*

$$R^2 = 0,85, \bar{R}^2 = 0,8, F_{2,6} = 16,9 \quad (1)$$

Де $GDP_{\text{exp}nd_t}$ – ВВП в поточному періоді; $Enp_{r\&d_{t-4}}$ – бюджетні видатки на наукові дослідження з лагом у 4 роки; F_{t-4} – фіктивна змінна, ε_t – випадкова складова.

* Оцінки параметрів значимі з ймовірністю 95 %.

** Оцінки параметрів значимі з ймовірністю 99 %.

Перевірка значимості оцінок параметрів за критерієм Стюдента, дозволила зробити висновок про те, що з ймовірністю 95 % оцінки параметрів при незалежній змінній та змінній бюджетні видатки на наукові дослідження є значимими, а фіктивна змінна значима з ймовірністю 99 %. Коефіцієнт детермінації показує, що рівняння регресії пояснює на 85 % дисперсії ВВП, а на частку інших факторів припадає лише 15 %. F-тест оцінки моделі дозволяє зробити висновок, що побудоване рівняння регресії є статистично значимим в цілому. Діагностика автокореляції залишків за тестом Бреуша–Годфрі. Дозволила зробити висновок, що ймовірністю 99 % можна стверджувати, що в моделі відсутня автокореляція залишків. Діагностика гетероскедастичності проведена за тестом Гольдфелда–Квандта засвідчила її відсутність.

Отже, дослідивши зазначену модель, можна зробити висновки про те, що ВВП значною мірою залежить від видатків на наукові дослідження. Зростання таких видатків на 1 % зумовлює збільшення ВВП на 0,23 %. Нині обсяги фінансування наукових досліджень в Україні залишаються на низькому рівні і складають 0,2–0,3 %

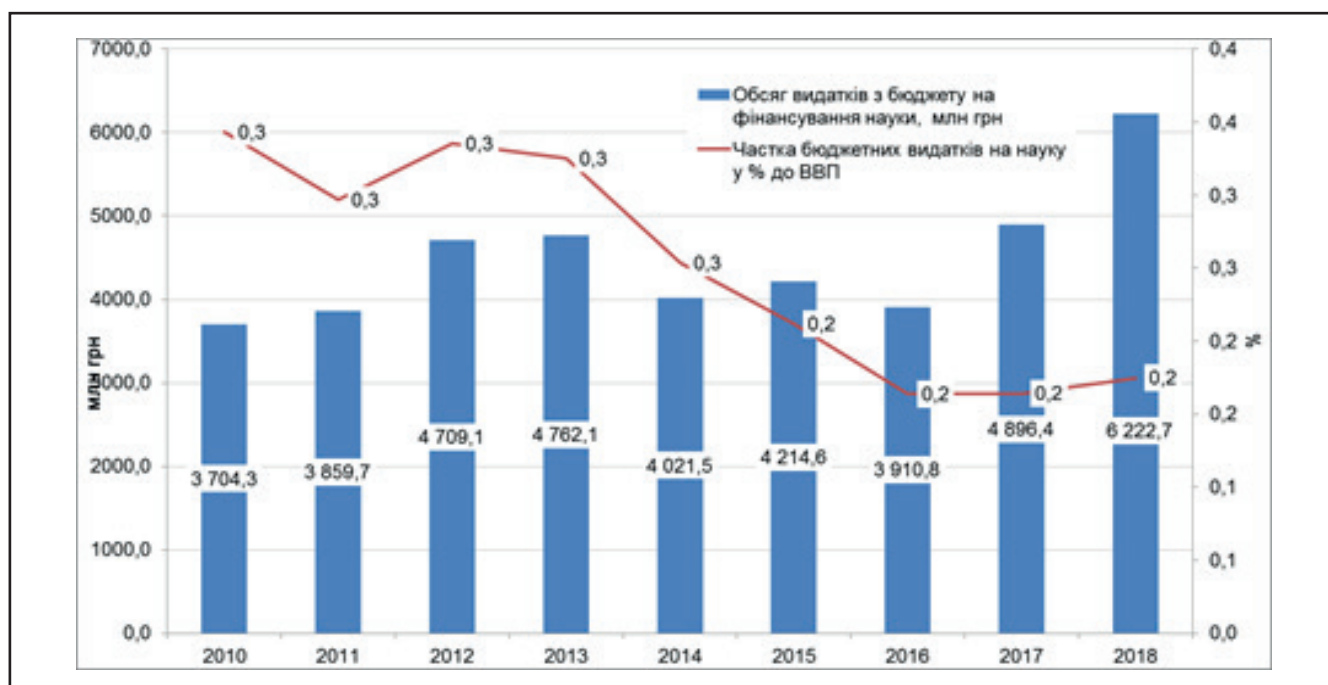
ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ВВП (рис. 1) та постійно скорочуються. В країнах ОЕСР бюджетні видатки на науку становлять близько 2,4 % ВВП.

На відміну від України, в розвинених країнах, за висновками Кена Варвіка та Елістера Нола [8], державна фінансова підтримка приватного інвестування в наукові дослідження, що включає пряму підтримку через систему державних грантів на дослідження й розробки та непряму підтримку із застосуванням системи податкових пільг та кредитів на виконання НДДКР, є однією з основних цілей державної підтримки вітчизняних виробників. Іншими цілями, які також безпосередньо пов'язані з науковими дослідженнями, є інноваційно орієнтовані державні закупівлі, що створюють попит на нові технології та надають сигнал щодо безпечності інвестування в них приватним інвесторам, завдяки чому в таких країнах, як США, Японія, Франція, виникла ціла низка високотехнологічних галузей; розвиток публічно-приватного партнерства в інноваційних галузях шляхом утворення державно-приватних консорціумів із розроблення та виробництва інноваційної продукції, центрів розвитку компетенцій, інноваційних кластерів за обрані державою пріоритетними напрямками із за-

стосуванням програмного підходу, що в багатьох випадках також передбачає забезпечення державної підтримки експорту виробленої продукції та розвитку людського капіталу. На думку авторів аналітичної доповіді [9], надання державної підтримки за такими напрямками сприятиме розбудові нової промислової політики, спрямованої на забезпечення процесів доконкурентного розвитку технологій та компетенцій, а розбудова публічно-приватного партнерства в широкому розумінні як стратегічної співпраці на контрактній основі між трьома або більше державними та приватними економічними агентами, що передбачає довгострокові інвестиційні зобов'язання при виконанні ініційованих державою високоризикових проектів у науково-технологічній сфері, а не на підтримці окремих ринків чи секторів. Вони зазначають, що роль держави, відповідно до нових принципів та тенденцій промислового виробництва, змінюється і вона перетворюється на глобального координатора та фасилітатора взаємодії між різними економічними агентами.

Розглянувши позитивні екстерналії у вигляді наукових досліджень, зазначимо, що, на відміну від них, негативні екстерналії, такі як забруднення довкілля стаціонарними джерелами забруд-

Рисунок 1. Динаміка обсягів бюджетних видатків на фінансування наукових досліджень в 2010–2018 рр.

Джерело: розраховано на основі даних державного комітету статистики України та звітів про видатки за економічною класифікацією видатків Зведеного, Державного бюджету за 2010–2018 рр. / Державна казначейська служба України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/>

нення або автомобілями зумовлюють зовнішні витрати, які знижують добробут оточуючих. Негативні екстерналії породжують ситуацію у якій виробництво товарів або послуг здійснюється в обсягах, що перевищує оптимальний рівень. Для виправлення таких «провалів ринкового механізму» є необхідною їх інтерналізація через ціновий механізм, що дозволить нівелювати різницю між граничними приватними та граничними суспільними витратами. Одним з інструментів зазначеного механізму є спеціальний коригуючий податок, призначений для відновлення ринкової рівноваги на рівні, що забезпечує оптимальне з точки зору суспільства виробництво і споживання благ і призводить до суспільно ефективного рівня забруднення. Іншим можливим інструментом виправлення провалів ринкового механізму є надання державної допомоги вітчизняним виробникам для впровадження природоохоронних технологій, проте цей інструмент є менш ефективний ніж спеціальний коригуючий податок оскільки, відповідно до досліджень Дж. Стігліца, субсидії не призводять до Парето-ефективної алокації ресурсів. Виробники отримують більші прибутки, ніж у випадку застосування інших інструментів через надлишковий випуск продукції, який є можливим через скорочення граничних приватних витрат одночасно з граничними суспільними витратами випуску [6, с. 218]. Внаслідок цього суспільно ефективний рівень забруднення докільця не досягається.

Причинами, які зумовлюють неефективну конкуренцію, є ефект масштабу¹, монополізація та географічна обмеженість певних ринків. І, відповідно, щоб виправити цей провал ринкового механізму державі необхідно надавати підтримку малим, новоствореним підприємствам тих галузей економіки, для яких характерним є явище зростаючого масштабу. Це дозволить досягти ними конкурентних переваг та забезпечить рівні умови діяльності суб'єктів господарювання на ринку. Те ж саме стосується і подолання бар'єрів для входження на монопольні ринки.

Водночас необхідність виділення державних коштів для фінансування суспільних благ зумовлена

¹ Суть ефекту масштабу полягає у тому, що витрати на виробництво одиниці продукції певних видів із зростанням обсягів її випуску зменшуються. А це означає, що витрати підприємства, яке випускає невеликий обсяг продукції, або ж новоствореного підприємства будуть більшими, ніж у підприємства із великим обсягом випуску продукції

недостатністю їх пропозиції на ринку. При цьому, держава повинна стимулювати зростання обсягів виробництва певного товару до певного рівня, який буде достатнім для суспільного добробуту. В економічній літературі особливе значення для ефективного розвитку економіки відводиться таким суспільним благам як об'єкти інфраструктури. Як зазначає Мельничук Г.С., яка узагальнила праці західних вчених, доведеною є наявність взаємозв'язку між економічним зростанням та інвестиціями в інфраструктуру (транспорт, зв'язок, телекомунікації, інформатика, житло-комунальне господарство) [1]. Кириленко О. П. на основі теорії стадій Ростоу, дійшла висновку, що інвестиції в інфраструктуру є важливим фактором переходу економіки з однієї стадії в іншу, тобто передумовою економічного розвитку [7, с. 4–5]. Для з'ясування того, наскільки бюджетна підтримка розвитку інфраструктури в Україні впливає на економічний розвиток, застосуємо інструментарій економіко-математичного моделювання. Аналіз розподіленого лага дозволив визначити, що бюджетні видатки за зазначеним напрямом впливають на ВВП без відтермінування. Модель побудована з фіктивною змінною, яка враховувала фактор політико-економічної нестабільності 2014 р. виявилась не значимою, певно тому, що видатки на розвиток інфраструктури, на відміну від наукових досліджень, мають постійно зростаючий тренд. Економетрична модель з річною дискретністю даних, має вигляд:

$$LN(GDP_{\text{exp}end_t}) = 7,11 + 0,72 \times Ln(Enp_{\text{inf}_t}) + \varepsilon_t, \\ t \quad (9,86)^{***} \quad (10,14)^{***} \\ R^2 = 0,94, R^2_2 = 0,3, F_{1,7} = 102,8 \quad (2)$$

Де $GDP_{\text{exp}end_t}$ – ВВП в поточному періоді; Enp_{inf} – бюджетні видатки на розвиток інфраструктури у поточному році, ε_t – випадкова складова.

*** Оцінки параметрів значимі з ймовірністю 99,9 %.

Перевірка значимості оцінок параметрів за критерієм Стюдента, дозволила зробити висновок про те, що ймовірністю 99,9 % оцінки параметрів при незалежній змінній та змінній бюджетні видатки на розвиток інфраструктури є значимими. Коефіцієнт детермінації показує, що рівняння регресії пояснює на 94 % дисперсії ВВП, а на частку інших факторів припадає лише 6 %. F-тест оцінки моделі дозволяє зробити висновок, що побудоване рівняння регресії є ста-

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

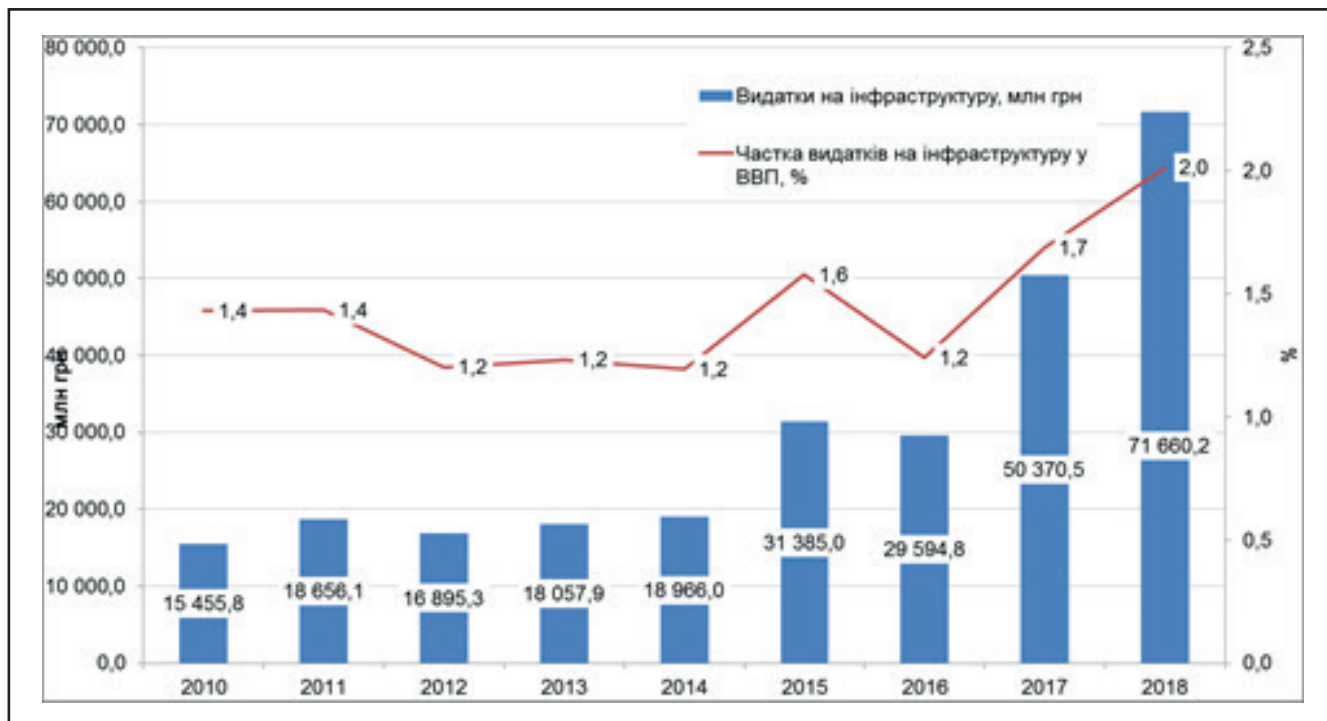
тистично значимим в цілому. Діагностика автокореляції залишків за тестом Бреуша–Годфрі та гетероскедастичності – за тестом Гольдфелда–Квандта засвідчила їх відсутність.

На основі аналізу цієї економетричної моделі можна зробити висновок, що підтверджуються висновки вказаних вище вчених щодо наявності взаємозв'язку між економічним зростанням та інвестиціями в інфраструктуру. В Україні, зі зростанням бюджетних видатків на розвиток інфраструктури на 1 %, ВВП зростає на 0,72 %. Нині обсяги бюджетних видатків на інфраструктуру в Україні складають 1,4–2 % ВВП (рис. 2) та мають зростаючий тренд. Їх частка у сукупних видатках на економічну діяльність складала протягом аналізованого періоду від 27 до 50,8 %. Що означає, що потрібно поряд з державним фінансуванням шукати нові фінансові механізми забезпечення інвестицій в інфраструктурні проекти.

У цьому зв'язку варто зазначити, що в країнах ОЕСР, визнаючи позитивний вплив фінансування інфраструктури на розвиток економіки з метою збереження темпів зростання інвестицій в інфраструктуру та одночасного скорочення державних видатків застосовують нові форми фінансу-

вання. А саме, державно–приватне партнерство (ДПП) для залучення коштів суб'єктів господарювання в фінансування для інфраструктури. Досвід впровадження окремих форм свідчить про те, що внаслідок таких механізмів вдалось забезпечити значну економію бюджетних коштів.

Розглянувши випадки надання бюджетної підтримки виробникам для коригування такого провалу ринкового механізму як необхідність фінансування суспільних благ, зазначимо, що у випадках з недосконалою або асиметричною інформацією або її нерівномірним розподілом споживач послуги не має можливості контролювати її виробника. Прикладами таких видів діяльності є охорони здоров'я та освіта. Як зазначається у праці [10, с. 20] пацієнт, звертаючись до лікаря, змушений покладатися на нього і постановці діагнозу і обранні методів лікування. Якби виробники керувалися тільки принципом особистої вигоди і в тій чи іншій мірі не несли відповідальності за неадекватне лікування (а відповідальність може бути гарантована державою), широкого поширення набули б найбільш дорогі і не завжди найбільш ефективні варіанти медичної допомоги. У випадку з наданням освітніх послуг, споживач

Рисунок 2. Динаміка обсягів бюджетних видатків на підтримку інфраструктури в 2010–2018 рр.

Джерело: розраховано на основі даних Державного комітету статистики України та звітів про видатки за економічною класифікацією видатків Зведеного, Державного бюджету за 2010–2018 рр. / Державна казначейська служба України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/>

змушений обирати виробника перш, ніж реальна послуга буде надана на основі досвіду. Причому точна оцінка якості послуг, які ще не надані є неможливою. Роль держави для коригування цього провалу ринкового механізму полягає у ліцензуванні з документальним підтвердження професійних навичок і виконання певних умов та державний контроль за виробництвом і збутом таких товарів і послуг. Іншим можливим інструментом виправлення провалу ринкового механізму – асиметрії інформації є пряма участь держави у виробництві продукції та наданні послуг.

Після дослідження ролі держави у коригуванні асиметрії інформації варто також зупинитись на тому, яким чином забезпечити повну зайнятість та розвиток економіки на неінфляційній основі через надання бюджетної підтримки. У праці [1] зазначається, що держава у боротьбі із зазначеними «провалами ринку» може вдатись до підтримки розвитку діючих підприємств, стимулювати розвиток нових підприємств з метою створення нових робочих місць та зменшення безробіття, сприяти розвитку малого бізнесу, самозайнятості населення, реалізовувати спільні з суб'єктами господарювання інвестиційні проекти, що дозволить створити нові робочі місця, здійснювати контроль за рівнем цін в країні тощо.

Для того, щоб з'ясувати, якою мірою бюджетні видатки на економічну діяльність впливають на зайнятість побудуємо економетричну модель залежності їх чисельності від таких видатків. В цій моделі, як і у попередній, вплив незалежної змінної на результуючий показник відбувається без лагу. Проте, на відміну від попередньої, значимою є фіктивна змінна. В даному випадку було вирішено використати припущення, що фіктивна змінна повинна мати нульове значення протягом періоду 2010–2013 і дорівнювати 1 в 2014–2018 рр, оскільки чисельність зайнятих у всі роки зазначеного періоду є на порядок меншою ніж у попередньому періоді. Економетрична модель з річною дискретністю даних, має такий вигляд:

$$LN(Workers_t) = 10,41 - 0,11 \times Ln(Enpend_t) - 0,18 \times F_t + \varepsilon_t, \quad (3)$$

t (3,02)***   (4,31)*   (3,16)***
 $R^2 = 0,94, \bar{R}^2 = 0,92, F_{2,6} = 53,7$

Де $Workers_t$ – середньооблікова кількість штатних працівників² у поточному періоді;

$Enpend_t$ – бюджетні видатки на економічну діяльність у поточному році; F_t фіктивна змінна, ε_t – випадкова складова.

* Оцінки параметрів значимі з ймовірністю 95 %.

*** Оцінки параметрів значимі з ймовірністю 99,9 %.

Перевірка значимості оцінок параметрів за критерієм Стюдента дозволила зробити висновок про те, що з ймовірністю 99,9 % оцінки параметрів при незалежній змінній та фіктивній змінній є значимими, а змінна бюджетні видатки значима з ймовірністю 95 %. Коефіцієнт детермінації показує, що рівняння регресії пояснює на 94 % дисперсії чисельності зайнятих, а на частку інших факторів припадає лише 6%. F-тест оцінки моделі дозволяє зробити висновок, що побудоване рівняння регресії є статистично значимим в цілому, а тести Бреуша–Годфрі та Гольдфельда–Квандта свідчать про відсутність гетероскедастичності та автокореляції.

Аналізуючи отримані результати економетричного моделювання можна зробити висновок про те, що видатки держави на економічну діяльність не дозволяють досягати цілей створення нових робочих місць та зменшення безробіття. Адаже зростання таких бюджетних видатків на 1 % зумовлює відповідне скорочення штатних працівників на 1,03 %. Також негативно на зайнятість вплинула і політико-економічна нестабільність останніх років, вона, відповідно, знижує зайнятість на 0,6 %.

Висновки

В окремих випадках таких як коригування провалів ринкового механізму, забезпечення функціонування вільного ринку, підвищення конкурентоспроможності вітчизняних виробників державне втручання в економіку шляхом надання державної підтримки є доцільним та виправданим. Крім цього, забезпечення ефективної діяльності суб'єктів господарювання в умовах конкурентного середовища сприятиме досягненню оптимального розподілу ресурсів й, на такій основі, зростанню суспільного добробуту. За такого підходу до розгляду державної політики підтримки суб'єктів господарювання досягається підпорядкованість заходів підтримки останніх меті існування та діяльності держави як суб'єкта, створеного для забезпечення ефективного розвитку економіки та задоволення інтересів суспільства.

² без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, з 2015 року – також без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Список використаних джерел

1. Бюджетна підтримка та податкове стимулювання національної економіки України: монографія / за заг. ред. Л.Л. Тарангул; Нац. Унів–т ДПС України. Ірпінь, К.: Фенікс, 2012. 532 с.

2. Консолідація державних фінансів України: кол. моногр. / [Луніна І.О., Булана О.О., Степанова О.В. та ін.]; за ред. д.е.н. І.О. Луніної; НАН України, ДУ «Ін–т екон. та прогнозув. НАН України». К., 2017. 344 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/288.pdf>

3. Розвиток державних фінансів України в умовах глобалізації: кол. моногр. / [Луніна І.О., Булана О.О., Фролова Н.Б. та ін.]; за ред. д.е.н. І.О.Луніної; НАН України, ДУ «Ін–т екон. та прогнозув. НАН України». К., 2014. 296 с.

4. Луніна І., Булана О. Державна підтримка підприємств в Україні у контексті структурної модернізації національної економіки. Світ фінансів. 2012. № 3. С. 7–18.

5. Андрущенко В. Л. Фінансова думка заходу в ХХ столітті. Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів : [монографія] / В. Л. Андрущенко. Львів : Каменярь, 2000. 305 с.

6. Stiglitz J.E., Rosengard J.K. (2015) Economics of the Public Sector (Fourth Edition) W. W. Norton & Company. 960 p.

7. Кириленко О. П., Б. С. Малиняк. Бюджетні видатки на розвиток інфраструктури держави: теоретичне обґрунтування, вітчизняний досвід. Фінанси України. 2008. № 7. С. 3–16.

8. Ken Warwick, Alistair Nolan Evaluation of Industrial Policy, OECD Science, Technology and Industry Policy Papers No. 16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/5jz181jh0j5k-en.pdf?expires=1508774649&id=id&accname=guest&checksum=59EF8571D72AB39B17B55FC23A0C4F75>

9. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році». К. : НІСД, 2018. 688 с.

10. Якобсон Л. И. Государственный сектор экономики (экономическая теория и политика). М.: Издательский дом ГУ ВШЭ, 2000. 366 с.

References

1. Taranhul, L.L. (Eds.). (2012). Budget support and tax incentives for the national economy of Ukraine. Nats. Univ–t DPS Ukrainy. Irpin, K.: Feniks. [in Ukrainian].

2. Lunina, I.O (Eds.). (2017). Consolidation of public finances of Ukraine. NAN of Ukraine, SO «Inst. econ. and for. NAN of Ukraine. K. [in Ukrainian].

3. Lunina, I.O (Eds.). (2014). Development of public finances of Ukraine in the conditions of globalization.

NAN of Ukraine, SO «Inst. econ. and for. NAN of Ukraine. K. [in Ukrainian].

4. Lunina I., Bulana O. (2012). State support of enterprises in Ukraine in the context of structural modernization of the national economy. Svit finansiv, 3, 7–18. [in Ukrainian].

5. Andrushchenko V.L. (2000) Financial thought of the event in the twentieth century. Theoretical conceptualization and scientific problems of public finances. Lviv : Kameniar, 2000. [in Ukrainian].

6. Stiglitz J.E., Rosengard J.K. (2015) Economics of the Public Sector (Fourth Edition) W. W. Norton & Company. 960 p. [in English].

7. Kyrylenko O. P., Malyniak B. S. (2008) Budget expenditures for the development of the state infrastructure: theoretical substantiation, domestic experience. Finance of Ukraine. Vol. 7. P. 3–16. [in Ukrainian].

8. Ken Warwick, Alistair Nolan Evaluation of Industrial Policy, OECD Science, Technology and Industry Policy Papers No. 16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/5jz181jh0j5k-en.pdf?expires=1508774649&id=id&accname=guest&checksum=59EF8571D72AB39B17B55FC23A0C4F75> [in English].

9. Analytical Report to the Annual Message of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine «On Internal and External Situation of Ukraine in 2018». K.: NISS, 2018. 688 p.

10. Yakobson L. Y. (2000) Public sector of economy (economic theory and policy). – M Publishing House of the HSE, 366 p. [in Russian].

Дані про автора

Ватагович Михайло Іванович,

здобувач кафедри податків і фіскальної політики, Тернопільський національний економічний університет
e-mail: m.vatagovich@gmail.com

Данные об авторе

Ватагович Михаил Иванович,

соискатель кафедры налогов и фискальной политики, Тернопольский национальный экономический университет
e-mail: m.vatagovich@gmail.com

Data about the author

Mykhailo Vatahovych,

PhD Student of Department of Taxes and Fiscal Policy of Ternopil National Economic University
e-mail: m.vatagovich@gmail.com

Забезпечення економічної стабільності підприємства

Предмет дослідження – сукупність теоретичних, методичних та практичних питань щодо напрямів забезпечення економічної стабільності підприємства.

Метою написання **статті** є дослідження поняття «економічна стабільність» та формування власної систематизації теоретико–методичних та прикладних положень із забезпечення економічної стабільності підприємств.

Методологія проведення роботи – методи логічного узагальнення та наукової абстракції (для уточнення поняття «забезпечення економічної стабільності» і розгляду його елементів), аналізу (при аналізі складових економічної стабільності).

Результати роботи – обґрунтовано необхідність та позитивні сторони забезпечення економічної стабільності підприємства.

Запропоновано визначення понять «економічна стабільність підприємства» та «забезпечення економічної стабільності підприємства».

Проаналізовано складові економічної стабільності.

Висновки – узагальнено важливість та зазначено роль забезпечення економічної стабільності підприємства.

Ключові слова: економічна стабільність, фінансова стабільність, економічна стійкість.

ЛЕВЧЕНКО Ю.Г.,
МУЗИКА Д.П.

Обеспечение экономической стабильности предприятия

Предмет исследования – совокупность теоретических, методических и практических вопросов относительно направлений обеспечения экономической стабильности предприятия.

Целью написания **статьи** является исследование понятия «экономическая стабильность» и формирования собственной систематизации теоретико–методических и прикладных положений по обеспечению экономической стабильности предприятий.

Методология проведения работы – методы логического обобщения и научной абстракции (для уточнения понятия «обеспечение экономической стабильности» и рассмотрения его элементов), анализа (при анализе составляющих экономической стабильности).

Результаты работы – обоснована необходимость и положительные стороны обеспечения экономической стабильности предприятия.

Предложено определение понятий «экономическая устойчивость предприятия» и «обеспечения экономической стабильности предприятия».

Проанализированы составляющие экономической стабильности.

Выводы – обобщенно важность и указано роль обеспечения экономической стабильности предприятия.

Ключевые слова: экономическая стабильность, финансовая стабильность, экономическая устойчивость.

LEVCHENKO Y.G.,
MUZYKA D.P.

Ensuring economic stability of the enterprise

Subject of research a set of theoretical, methodological and practical questions concerning the directions of ensuring the economic stability of the enterprise.

The purpose of the article is to study the concept of «economic stability» and to formulate their own systematization of theoretical, methodological and applied provisions for ensuring the economic stability of enterprises.

Methodology of work – methods of logical generalization and scientific abstraction (to clarify the concept of «ensuring economic stability» and consideration of its elements), analysis (in the analysis of the components of economic stability).

The results of the work – the necessity and positive sides of ensuring the economic stability of the enterprise are substantiated.

The definitions of the terms «economic stability of the enterprise» and «ensuring the economic stability of the enterprise» are proposed.

The components of economic stability are analyzed.

Conclusions – the importance and the role of ensuring the economic stability of the enterprise are summarized.

Key words: economic stability, financial stability, economic stability.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день одним із основних питань для економіки України є створення сприятливого середовища, що змогло б забезпечити стабільне функціонування суб'єктів господарювання. Протягом тривалого періоду часу більшість вітчизняних та закордонних суб'єктів господарювання ставили за мету одержання прибутку. Проте, в процесі розвитку підприємництва, а також внаслідок загострення конкурентної боротьби на внутрішньому та зовнішньому ринках, непередбачуваності бізнес-середовища та різких змінах у бізнес-кліматі, основними цілями підприємства стали збереження позицій в конкурентному середовищі та забезпечення стабільності їх діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретико-прикладні положення забезпечення економічної стабільності підприємств здійснило чимало вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких варто виокремити праці Н.О. Шпака, М.І. Романишина [1], О.В. Шубровської [2], Н.Л. Любченко [3], І.А. Дмитрієва [4], О.М. Сологуба [5], В.М. Ячменьова [6] та ін.

Мета статті є дослідження поняття «економічна стабільність» та формування власної систематизації теоретико-методичних та прикладних положень із забезпечення економічної стабільності підприємств.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення економічної стабільності є ключовим завданням, що постає перед підприємствами у сучасних нестабільних фінансово-політичних умовах. На сьогоднішній день одним із основних питань для економіки України є створення сприятливого

середовища, що змогло б забезпечити стабільне функціонування суб'єктів господарювання. Протягом тривалого періоду часу більшість вітчизняних та закордонних суб'єктів господарювання ставили за мету одержання прибутку. Проте, в процесі розвитку підприємництва, а також внаслідок загострення конкурентної боротьби на внутрішньому та зовнішньому ринках, непередбачуваності бізнес-середовища та різких змінах у бізнес-кліматі, основними цілями підприємства стали збереження позицій в конкурентному середовищі та забезпечення стабільності їх діяльності.

Враховуючи той факт, що категорію «економічна стабільність підприємства» використовують, в більшій мірі, для характеристики макроекономічного рівня, то для підприємств це достатньо «молода» дефініція, що не має чіткого, однозначного визначення. Питання, пов'язані з вивченням категорії економічної стабільності підприємства, висвітлено у працях Н.О. Шпака, М.І. Романишина [1], О.В. Шубровської [2], Н.Л. Любченко [3], І.А. Дмитрієвої [4], О.М. Сологуба [5], В.М. Ячменьова [6] та ін.

На сьогоднішній день категорія «економічна стабільність підприємства» належить до низки недостатньо вивчених економічною наукою, про що свідчать численні дискусії між науковцями. Враховуючи недостатню розробку як у науково-практичному, так і в організаційно-практичному рівні та ґрунтуючись на історії розвитку економічної науки, необхідно дослідити теоретичну сутність даної категорії.

У більшості джерел навпроти слова «стабільний» можемо побачити такі визначення, як «стійкий, постійний, сталий» – три-чотири терміни без будь-яких пояснень. Також під станом стабіль-

ності розуміється здатність економічної системи, що наразилася на несприятливе відхилення за межі її припустимого значення, повернутися у стан рівноваги за рахунок власних ресурсів, позик, перепрофілювання виробництва тощо.

Аналіз досліджених наукових праць вчених економістів дає змогу визначити поняття «економічна стабільність підприємства» з різних поглядів авторів, які представлено в таблиці.

Враховуючи досліджені наукові погляди вітчизняних та зарубіжних вчених щодо сутності категорії «економічна стабільність підприємства», автором визначено дану категорію наступним чином, що: «економічна стабільність підприємства» – це сталий стан або стан рівноваги всіх елементів економічної системи протягом певного періоду в часі. «Забезпечення економічної стабільності підприємства» – це прагнення підприємства до здатності функціонувати і розвиватися у конкурентних умовах господарювання.

Сучасний підхід до розуміння економічної стабільності не має комплексного системного вирішення і є досить одностороннім, оскільки він обмежується рамками фінансових категорій [13].

Нами пропонується надати визначення поняття «Система забезпечення економічної стабільності підприємства» через призму наступних понять:

«система» – це сукупність взаємопов'язаних елементів, що утворюють єдине ціле, взаємодіють із середовищем та між собою, і мають мету [14];

«забезпечення економічної стабільності підприємства» – це прагнення підприємства до здатності функціонувати і розвиватися у конкурентних умовах господарювання.

Отже, «Система забезпечення економічної стабільності підприємства» – це сукупність пов'язаних між собою елементів, що взаємодіють із середовищем, за допомогою яких підприємство прагне функціонувати і розвиватися у конкурентних умовах господарювання.

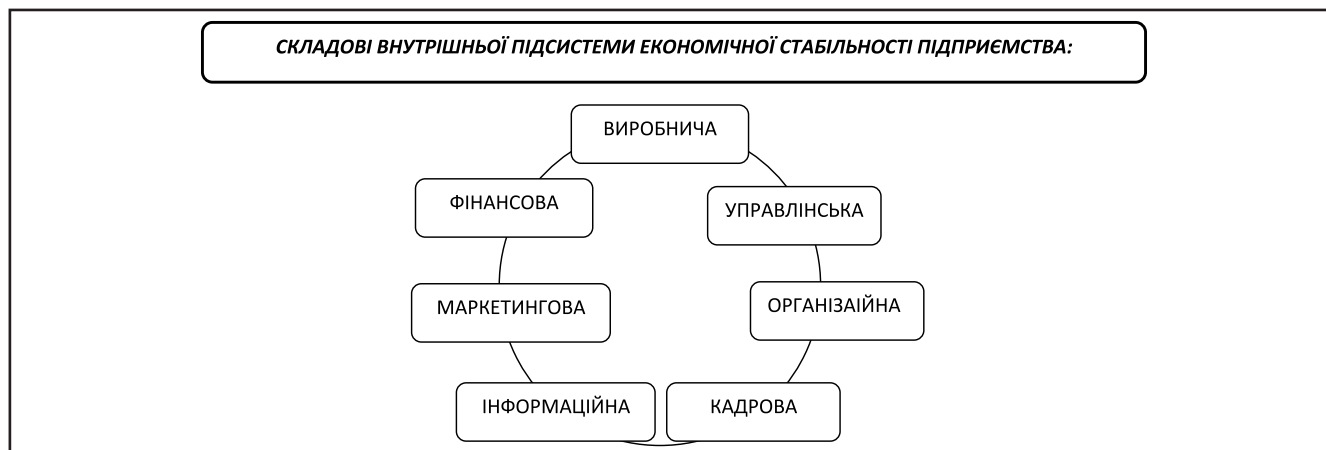
Виходячи із різноманіття проблем, що вирішуються у рамках забезпечення економічної стабільності підприємства, її можна визначити, застосувавши комплексну систему підсистем, виділивши її структурні складові: внутрішня, зовнішня, «успадкована».

Кожна з вищезгаданих є складною системою, що має власні параметричні оцінки. Адже будь-який імпульс із зовнішнього середовища може різко змінити стійкість однієї системи жодним чином не торкнутися іншої.

Розглянемо докладніше кожен із складових системи економічної стабільності підприємств [8, 9, 10].

Понятійний апарат визначення поняття «економічна стабільність підприємства»

Автор	Зміст поняття економічна стабільність
Н. Шпак, М. Романишин	Дослідники розглядають економічну стабільність підприємства під кутом зору його здатності в умовах прояву дестабілізаційних чинників бізнес-середовища ефективно здійснювати виробничо-господарську діяльність, формувати якісний стратегічний потенціал, підтримувати заданий рівень конкурентоспроможності та результативності у довгостроковій перспективі з економічною вигодою та фінансовою незалежністю для підприємства [1].
Н. Любченко	Економічна стабільність – це стан, обумовлений сукупністю властивостей найважливіших складових елементів суб'єкта господарювання: виробничої діяльності, організаційної роботи, фінансово-грошового обігу, матеріально-технічної бази, ресурсного забезпечення, кадрового та інтелектуального потенціалів, яка визначає відношення суб'єкта господарювання до складного зовнішнього середовища, його взаємодію з економічними суб'єктами різних рівнів і дозволяє утворювати динамічно рівноважну цілісну систему [3].
О. Сологуб	Економічна стабільність – це врівноважений, збалансований стан економічних, фінансових і соціальних ресурсів підприємства, а також їх взаємозв'язків у межах виробничо-збутової системи, що забезпечує стабільні умови для її відтворення, у тому числі за наявності внутрішніх і зовнішніх несприятливих впливів, що досягається за допомогою здійснення спеціалізованого комплексу різнопланових фінансово-економічних і організаційних заходів з алгоритмом відповідних дій [5].
В. Ячменьова	Економічна стабільність – це результуюча характеристика, а її показником виступає рівень економічної стабільності [6].
Н. Кульбака	Економічна стабільність – це рівноважний збалансований стан економічних ресурсів, що забезпечує стабільну прибутковість і нормальні умови для розширеного відтворення та стійкого економічного зростання з урахуванням впливу найважливіших зовнішніх факторів [7].

Складові внутрішньої підсистеми економічної стабільності підприємства

Джерело: складено автором на основі [11].

До складових внутрішньої підсистеми економічної стабільності підприємства необхідно, на нашу думку, віднести:

- фінансову,
- виробничу,
- кадрову,
- інформаційну,
- організаційну,
- маркетингову
- управлінську складові.

До складових зовнішньо–внутрішньої підсистеми необхідно, на наш погляд, віднести також: інвестиційну, комунікаційну, соціально–психологічну, інноваційну, екологічну, технічну і технологічну складові економічної стабільності підприємства.

Висновки

Отже, з метою розвитку теоретичних засад забезпечення економічної стабільності підприємств автором запропоновано визначення понять «економічна стабільність підприємства» та «забезпечення економічної стабільності підприємства», а також проаналізовано складові економічної стабільності, що дає змогу чітко розуміти сутність вищезгаданого поняття та його складових і трактувати саме в тому розумінні, що описує нинішній розвиток економіки України.

Список використаних джерел

1. Романишин М.І. Економічна стабільність підприємства: сутність та її складові / Н.О. Шпак, М.І. Романишин // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України: Зб. наук.–техн. пр. – Львів: РВВ НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.10. – С. 248–253.

2. Шубровська О.В. Сталий економічний розвиток: поняття і напрям досліджень / О. Шубровська // Економіка України. – 2005. – № 1. – С. 36–42.

3. Любченко Н.Л. Механізм забезпечення економічної стабільності промислових підприємств: автореф. дис. к. е. н.: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами» (за видами економічної діяльності) / Н.Л. Любченко. – Хмельницький, 2010. – 22 с.

4. Дмитрієв І.А. Оцінка економічної стабільності підприємства / І.А. Дмитрієв, А.Н. Сологуб // Вісн. Нац. техн. ун-ту «Харківський політехнічний інститут»: Зб. наук. праць. Тематичний випуск: Технічний прогрес і ефективність виробництва. – 2007. – № 7. – С. 20–29.

5. Сологуб О. М. Забезпечення економічної стабільності підприємства: автореф. дис. к. е. н.: спец. 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) / О.М. Сологуб. – К.: МОН, молоді та спорту Укр. ПВНЗ «Європейський ун-т», 2012. – 20 с.

6. Ячменьова В.М. Економічна стабільність: сутність та форми вияву / В.М. Ячменьова // Економіка Менеджмент Підприємництво. – 2012. – № 24 (II). – С. 94–99.

7. Кульбака Н.А. Оцінки економічної стійкості підприємства / Н.А. Кульбака – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://masters.donntu.edu.ua/2002/fem/kulbaka/diss.htm>.

8. Білик М.Д. Сутність і оцінка фінансового стану підприємств // Фінанси України. – 2008. – №3. – С.117–128.

9. Путятін Ю.О. та ін. Фінансові механізми стратегічного управління розвитком підприємства. – Харків: Основа, 2007. – 488с.

10. Пушкар Р.М., Тарнавська Н.П. Менеджмент: теорія та практика: Підручник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Тернопіль: Карт–бланш, 2003. – 490с.

11. Сутність економічної стійкості підприємств та її складові: [Електронний ресурс]

12. Морімас О. Практичний менеджмент. – Токіо, 1990. – 243с.

13. Гатаулін А.М. Система прикладних статистико–математичних методів обробки експериментальних даних. – М.: Изд–во МСХА, 2002. – Ч.1. – С.22–24.

14. Визначення поняття «система» [Електронний ресурс] / Вікіпедія – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Система>.

References

1. Romanyshyn M.I. Economic stability of the enterprise: essence and its components / N.O. Shpak, M.I. Romanyshyn // Scientific Bulletin of the National Forestry University of Ukraine: Coll. scientific–technical Ave. – Lviv: RVN NLTU of Ukraine. – 2009. – Vip. 19.10. – С. 248– 253.

2. Shubrovskaya O.V. Sustainable economic development: the concept and direction of research / O. Shubrovskaya // Economy of Ukraine. – 2005. – № 1. – P. 36–42.

3. Lyubchenko N.L. The mechanism of ensuring the economic stability of industrial enterprises: abstract. diss. Candidate of Economic Sciences: Special. 08.00.04 «Economics and Management of Enterprises» (by type of economic activity) / N.L. Lyubchenko. – Khmelnytsky, 2010. – 22 p.

4. Dmitriev I.A. Estimation of economic stability of the enterprise / IA Dmitriev, AN Sologub // Visn. Nat. tech. Univ. «Kharkiv Polytechnic Institute»: Collected scientific works. Thematic issue: Technical progress and production efficiency. – 2007. – № 7. – P. 20–29.

5. Sologub O.M. Ensuring the economic stability of the enterprise: abstract. diss. Candidate of Economic Sciences: Special. 08.00.04 – Economics and Management of Enterprises (by type of economic activity) / O.M. Slogub. – K.: MES, Youth and Sports Ukr. ENEA «European University», 2012. – 20 p.

6. Barley V.M. Economic stability: nature and forms of expression / V.M. Barley // Economics Management Entrepreneurship. – 2012. – No. 24 (II). – P. 94–99.

7. Kulbak N.A. Estimates of economic stability of the enterprise / N.A. Kulbaka – [Electronic resource] – Access mode: <http://masters.donntu.edu.ua/2002/fem/kulbaka/diss.htm>.

8. Bilyk M.D. The essence and assessment of the financial condition of enterprises // Finance of Ukraine. – 2008. – №3. – P.117–128.

9. Putyatin Y.O. etc. Financial mechanisms of strategic management of enterprise development. – Kharkiv: The Basis, 2007. – 488p.

10. Pushkar R.M., Tarnavskaya N.P. Management: Theory and Practice: A Textbook. – 2nd edition, remaking and ext. – Ternopil: Carte Blanche, 2003. – 490s.

11. The essence of economic sustainability of enterprises and its components: [Electronic resource] / С.М. Tkachenko // Electronic Scientific Professional Edition «Effective Economics» № 5, 2011 – Access to Journal: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1350>

12. Morimas O. Practical management. – Tokyo, 1990. – 243s.

13. Gataulin A.M. System of applied statistical and mathematical methods of experimental data processing. – Moscow: ISAF Publishing House, 2002. – Part 1. – P.22–24.

14. Definition of «system» [Electronic resource] / Wikipedia – Access mode: <https://en.wikipedia.org/wiki/System>.

Дані про авторів

Левченко Юлія Григорівна,

к.е.н., доцент, Національного університету харчових технологій

e-mail: juliyalevchenko.kiev@gmail.com

Музыка Дар'я Павлівна,

студент, Національного університету харчових технологій

e-mail: daria-pv@ukr.net

Данные об авторах

Левченко Юлия Григорьевна,

к.э.н., доцент, Национального университета пищевых технологий

e-mail: juliyalevchenko.kiev@gmail.com

Музыка Дарья Павловна,

студент, Национального университета пищевых технологий

e-mail: daria-pv@ukr.net

Data about authors

Yuliia Levchenko,

Ph.D., associate professor, National University of Food Technologies

e-mail: juliyalevchenko.kiev@gmail.com

Daria Muzyka,

student, National University of Food Technology

e-mail: daria-pv@ukr.net

Методичні підходи до типологізації суб'єктів туристичного підприємництва в аграрній сфері

Предметом дослідження є методичні підходи до управління туристичною підприємницькою діяльністю в аграрній сфері.

Мета дослідження – визначити методичні підходи до типологізації суб'єктів підприємництва сфери сільського аграрного туризму.

Методи дослідження. У роботі використані діалектичний метод наукового пізнання, метод аналізу і синтезу, порівняльний метод, метод узагальнення даних.

Результати роботи. У статті наведено три групи об'єднання суб'єктів підприємництва сфери сільського аграрного туризму. Виділена добровільна категоризація «Українська гостинна садиба» та система екологічного маркування агросадиби знаком «Зелена садиба». Наведена класифікація підприємницьких стратегій суб'єктів підприємництва аграрної сфери.

Висновки. Результатами проведеного дослідження стали наступні висновки. Окреслено підхід до типологізації суб'єктів підприємництва сфери сільського аграрного туризму залежно від стратегії здійснення різних видів діяльності в межах одного суб'єкту. Визначено три типи суб'єктів підприємництва в сфері сільського аграрного туризму за структурою доходів від сільськогосподарської та туристичної діяльності.

Ключові слова: туристичні підприємства, сільський аграрний туризм, стратегії, менеджмент, категоризація, туристи, маркування, послуги, ефективність.

Методические подходы к типологизации субъектов туристического предпринимательства в аграрной сфере

Предметом исследования являются методические подходы к управлению туристической предпринимательской деятельностью в аграрной сфере.

Цель исследования – определить методические подходы к типологизации субъектов предпринимательства сферы сельского аграрного туризма.

Методы исследования. В работе использованы диалектический метод научного познания, метод анализа и синтеза, сравнительный метод, метод обобщения данных.

Результаты работы. В статье приведены три группы объединения субъектов предпринимательства сферы сельского аграрного туризма. Выделена добровольная категоризация «Украинская гостеприимная усадьба» и система экологической маркировки агроусадьбы знаком «Зеленая усадьба». Приведена классификация предпринимательских стратегий субъектов предпринимательства аграрной сферы.

Выводы. Результатами проведенного исследования стали следующие выводы. Очерчен подход к типологизации субъектов предпринимательства сферы сельского аграрного туризма в зависимости от стратегии осуществления различных видов деятельности в пределах одного субъекта. Определены три типа субъектов предпринимательства в сфере сельского аграрного туризма по структуре доходов от сельскохозяйственной и туристической деятельности.

Ключевые слова: туристические предприятия, сельский аграрный туризм, стратегии, менеджмент, категоризация, туристы, маркировка, услуги, эффективность.

Methodological approaches to typologizing of subjects of tourist business in agrarian sphere

The subject of the study is the methodological approaches to the management of tourist business activity in the agricultural sphere.

The purpose of the study is to determine methodological approaches to typologizing the entities of entrepreneurship in the field of rural agrarian tourism.

Research methods. The dialectical method of scientific knowledge, method of analysis and synthesis, comparative method, method of generalization of data are used in the work.

Results of work. The article describes three groups of association for the entities of entrepreneurship in the field of rural agrarian tourism. Voluntary categorization named «Ukrainian guest house» and system of ecological marking of the farmstead with the sign «Green farmstead» are allocated. The classification of entrepreneurial strategies of agrarian business entities is given.

Conclusions. The results of the study were the following conclusions. Approach to typologizing of entities of entrepreneurship in the field of rural agrarian tourism is outlined, depending on the strategy of carrying out different activities within a single entity. Three types of business entities in the field of rural agrarian tourism are identified by the structure of income from agricultural and tourist activities.

Keywords: tourist enterprises, rural agrarian tourism, strategies, management, categorization, tourists, marking, services, efficiency.

Постановка проблеми. З метою формування найбільш ефективної стратегії управління суб'єктами підприємництва сфери сільського аграрного туризму необхідно провести їх типологічний аналіз – один із поширених методів розв'язання завдань, що постають при аналізі соціально-економічної інформації. Необхідність дослідницької типологізації виникає у зв'язку з потребою впорядкувати опис безлічі неоднорідних об'єктів або вивчити певні закономірності на основі аналізу таких безлічей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням питання розвитку сільського аграрного туризму в контексті соціально-економічної розбудови сільських територій присвячені праці В. Васильєва, П. Горішевського, А. Єременко, Т. Кальної-Дубінюк, В. Липчук, С. Мельниченко, Л. Мерлян, В. Терещенка та інші. Високо оцінюючи їхні теоретичні та практичні напрацювання щодо визначення, організації й управління діяльністю підприємств сільського аграрного туризму, вважаємо за необхідне розвивати теоретичну тематику. На даний час існує низка невирішених проблем у напрямку управління туристичною підприємницькою діяльністю в аграрній сфері і тому це потребує подальших досліджень.

Мета статті – визначити методичні підходи до типологізації суб'єктів підприємництва сфери сільського аграрного туризму.

Виклад основного матеріалу. В Україні застосовується ряд підходів і моделей до типологізації суб'єктів туристичного підприємництва в аграрній сфері. Найбільш загальним можна вважати об'єднання суб'єктів підприємництва сфери сільського аграрного туризму в три групи залежно від цілей діяльності й умов господарювання:

1. Розвиток сільського туризму на базі домогосподарств або особистого селянського господарства, яке пропонує гостям не більше 9 ліжок-місць. Ця модель успішно реалізується в сільській місцевості, яка здебільшого не належить до туристичної, але є потенційно привабливою та має відповідні ресурси.

2. Будівництво приватних агротуристичних суб'єктів у сільській місцевості. Ця модель успішно реалізується у формі стилізованих хуторів, культурно-етнографічних центрів.

3. На базі сільськогосподарських тематичних парків і центрів. Концепція такої моделі – популяризація нових технологій у сільському господарстві, альтернативних джерел енергії, ознайомлення з традиційним сільськогосподарським виробництвом, пов'язаними з ним святами і традиціями, надання послуг із дорадництва та гостинності.

В Україні є такі форми організації суб'єктів підприємництва сфери сільського аграрного туризму: сільський дім – проживання з родиною господаря в одному будинку, в якому є до 5 кімнат із можливістю розміщення до 10 осіб; визначений обсяг сервісу; ведеться сільськогосподарське виробництво; гостьовий дім (будинок) – зазвичай більшого розміру на зразок пансіонату, має 5–10 кімнат, розрахований не більше як на 10 осіб; сервіс краще розвинений порівняно із сільським домом; котедж – сучасна будівля для приймання туристів з усіма вигодами, зручними й добре вмебльованими кімнатами, з побутовою технікою, може бути сауна, камін, басейн, господарі проживають окремо, рівень сервісу високий; міні-готель – спеціально побудований для приймання туристів, із санвузлами в кімнатах або на поверсі, господарі проживають окремо, рівень сервісу високий; кемпінг – туристичний табір у сільській місцевості, з паркуванням автомобілів, можливий певний рівень сервісу.

В Україні запроваджена добровільна категоризація у сфері сільського зеленого туризму «Українська гостинна садиба», чотири категорії якої позначаються відповідним знаком. Враховуючи сучасні висококонкурентні умови господарювання, всі власники агроосель повинні бути зацікавлені в проведенні стандартизації для підвищення якісного рівня своєї діяльності та її наближення до міжнародних стандартів, а також у виокремленні своїх садіб за рахунок високої якості надання послуг.

В нашій країні також запроваджена система екологічного маркування агросадіб знаком «Зелена садиба». Цей знак може збільшити популярність садиби серед екологічно-свідомих туристів та вирізнити її серед інших як провідну садибу сільського аграрного туризму, яка використовує при обслуговуванні туристів лише екологічно чисті матеріали та продукти.

Для власника такого знаку його привабливість забезпечується двома основними факторами: підвищеним попитом із боку туристів і першочерговим просуванням його послуг на ринок Спілкою та державними установами. Перший із цих факторів на сьогоднішній день спрацьовує переважно для зарубіжних споживачів, які є бажаними гостями в українських оселях завдяки їх високій культурі та платоспроможності.

Вищезазначені підходи до типологізації суб'єктів підприємництва сфери сільського аграрного ту-

ризму є дуже важливими для практичної діяльності, але вони не повною мірою враховують особливості підприємницької діяльності в аграрній сфері. Окреслимо підхід до типологізації суб'єктів туристичного підприємництва в аграрній сфері залежно від стратегії здійснення різних видів діяльності в межах одного суб'єкту. Стратегія суб'єкту підприємництва сфери сільського аграрного туризму – це система завдань на основі застосування правил, концепцій, моделей прийняття рішень для становлення і досягнення довгострокових цілей розвитку даного підприємства, удосконалення його структури з урахуванням наявних ресурсів, економічних інструментів і конкурентних позицій на ринку, кінцевою метою яких є забезпечення економічного та соціального ефекту.

Ознайомлення із науковою літературою засвідчило наявність великої кількості варіантів класифікації стратегій підприємств. Для суб'єктів підприємництва сфери сільського аграрного туризму доцільно класифікувати їхні підприємницькі стратегії за структурою доходів від сільськогосподарської та туристичної діяльності, а саме: 1. Суб'єкти підприємництва зі змішаною структурою доходів, для яких доходи від туризму були менш важливі або навіть неважливі. 2. Суб'єкти підприємництва зі змішаною структурою доходів, для яких туристична діяльність стала важливим джерелом доходів. 3. Активні, стійкі та з динамічним розвитком суб'єкти підприємництва в сфері сільського аграрного туризму, що отримують доходи в основному від туристичної діяльності. Наведена класифікація підприємницьких стратегій суб'єктів підприємництва аграрної сфери є найбільш прийнятною та дає можливість упорядкувати дії та координувати їх щодо перспектив розвитку і зростання, функціонування у визначених сферах і поведінки в конкурентному середовищі.

Висновки

В Україні застосовується ряд підходів і моделей до типологізації суб'єктів туристичного підприємництва в аграрній сфері. Серед них можна виділити добровільну категоризацію «Українська гостинна садиба». Окреслено три типи суб'єктів підприємництва в сфері сільського аграрного туризму відповідно до подібності їх структури доходів, у тому числі: суб'єкти підприємництва зі змішаною структурою доходів, для яких доходи від туризму були менш важливі або навіть неважли-

ві; суб'єкти підприємництва зі змішаною структурою доходів, для яких туристична діяльність стала важливим джерелом доходів; активні, стійкі та з динамічним розвитком суб'єкти туристичного підприємництва в аграрній сфері, що отримують доходи в основному від туристичної діяльності.

Список використаних джерел

1. Боди З., Мертон Р. Финансы: учеб. пособие / пер. с англ.. М.: Вильямс, 2000. 592 с.
2. Бузудалов И. Н., Крылатых Э. Н., Никонов А. А. Аграрные отношения: теория, историческая практика, перспективы развития. М.: Наука, 1993. 405 с.
3. Важинський Ф. А., Колодійчук А. В. Сутність і значення соціально-економічного розвитку сільських територій // Науковий вісник НЛТУ України. 2010. Вип. 20.5. С. 152–157.
4. Гаврилко П. П., Колодійчук А. В., Черторицький В. М. Фактори інноваційного розвитку промисловості // Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук.-техн. праць. 2011. Вип. 21.11. С. 201–205.
5. Гоголь Г. П., Колодійчук А. В., Яремко А. Ю. Сутність збутової діяльності машинобудівних підприємств // Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук.-техн. праць. 2010. Вип. 20.7. С. 148–153.
6. Горішевський П. В., Васильєв В. П., Зінко Ю. В. Сільський зелений туризм: організація гостинності на селі: підруч.. Ів.–Франківськ: Місто–Н, 2003. 158 с.
7. Долішній І. М., Колодійчук А. В. Мотивація персоналу як об'єкт управління на підприємстві // Наук. вісник НЛТУ України. 2010. Вип. 20.5. С. 211–216.
8. Колодійчук А. В., Пісний В. М. Особливості функціонування машинобудівних підприємств на сучасному етапі розвитку економіки України // Науковий вісник НЛТУ України. 2009. Вип. 19.13. С. 172–178.
9. Колодійчук А. В., Пісний В. М., Семчук Ж. В. Сутність інновацій, структура та основні етапи інноваційного процесу // Науковий вісник НЛТУ України. 2009. Вип. 19.9. С. 191–196.
10. Мех Я., Чорний Р. Соціалізація системи обліку в контексті контролю за використанням внутрішніх резервів підприємства // Теорія і практика економічного аналізу: сучасний стан, актуальні проблеми та перспективи розвитку: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (Тернопіль, жовтень 2008 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2008. С. 215–218.
11. Сопільник Л. І., Колодійчук А. В. Управління конкурентоспроможністю машинобудівних підприємств на сучасному етапі розвитку економіки України // Науковий вісник НЛТУ України. 2009. Вип. 19.10. С. 222–227.

12. Чорна Н. Проблеми розвитку підприємництва в Україні // Прикладна економіка – від теорії до практики: матеріали Міжн. науково-практичної конференції (Тернопіль, 27 жовтня 2017 р.). Тернопіль: ФОП Осадца Ю.В., 2018. С. 77–79.

References

1. Bodie, Z., & Merton, R. (2001). *Finansy [Finance]: Manual* [Translated from English]. Moscow: Williams. [in Russian].
2. Buzudalov, I. N., Krylatykh, E. N., & Nikonov, A. A. (1993). *Agrarnyye otnosheniya: teoriya, istoricheskaya praktika, perspektivy razvitiya* [Agricultural relations: theory, historical practice, development prospects]. Moscow: Science. [in Russian].
3. Vazhynskyy, F. A., & Kolodiychuk, A. V. (2010). *Sutnist' i znachennya sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku sil's'kykh terytoriy* [Essence and importance of socio-economic development of rural territories]. In *Naukovyy visnyk NLTU Ukrayiny* [Scientific Bulletin of National Forestry University of Ukraine]: Vol. 20.5 (pp. 152–157). [in Ukrainian].
4. Havrylko, P. P., Kolodiychuk, A. V., & Chertoryzhskyy, V. M. (2011). *Fakторы innovatsiynoho rozvytku promyslovosti* [Factors of innovation development of industry]. In *Naukovyy visnyk NLTU Ukrayiny* [Scientific Bulletin of National Forestry University of Ukraine]: Vol. 21.11 (pp. 201–205). [in Ukrainian].
5. Hohol, H. P., Kolodiychuk, A. V., & Yaremko, A. Yu. (2010). *Sutnist' zbutovoyi diyal'nosti mashynobudivnykh pidpryyemstv* [The essence of the sales activities of machine-building enterprises]. In *Naukovyy visnyk NLTU Ukrayiny* [Scientific Bulletin of National Forestry University of Ukraine]: Vol. 20.7 (pp. 148–153). [in Ukrainian].
6. Horishevskyy, P. V., Vasyl'yev, V. P., & Zinko, Yu. V. *Sil's'kyi zelenyy turizm: orhanizatsiya hostynnosti na seli* [Rural green tourism: organization of hospitality in the countryside]: Textbook. Ivano-Frankivsk: City–N. [in Ukrainian].
7. Dolishniy, I. M., & Kolodiychuk A. V. (2010). *Motyvatsiya personalu yak ob'yeckt upravlinnya na pidpryyemstvi* [Motivation of the personnel as an object of management in the enterprise]. In *Naukovyy visnyk NLTU Ukrayiny* [Scientific Bulletin of National Forestry University of Ukraine]: Vol. 20.5 (pp. 211–216). [in Ukrainian].
8. Kolodiychuk, A. V., & Pisnyy, V. M. (2009). *Osoblyvosti funktsionuvannya mashynobudivnykh pidpryyemstv na suchasnomu etapi rozvytku ekonomiky Ukrayiny* [Features of functioning of machine-building enterprises at the current stage of development of the economy of Ukraine]. In *Naukovyy visnyk NLTU Ukrayiny* [Scientific Bulletin of National Forestry University of Ukraine]: Vol. 19.13 (pp. 172–178). [in Ukrainian].

9. Kolodiychuk, A. V., Pisnyy V. M., & Semchuk Zh. V. (2009). Sutnist' innovatsiy, struktura ta osnovni etapy innovatsiynoho protsesu [The essence of innovation, the structure and the main stages of the innovation process]. In *Naukovyy visnyk NLTU Ukrayiny* [Scientific Bulletin of National Forestry University of Ukraine]: Vol. 19.9 (pp. 191–196). [in Ukrainian].

10. Mekh, Ya., & Chorny, R. (2008). Sotsializatsiya systemy obliku v konteksti kontrolyu za vykorystanniam vnutrishnikh rezerviv pidpryyemstva [Socialization of the accounting system in the context of control over the use of internal reserves of the enterprise]. In *Teoriya i praktyka ekonomichnoho analizu: suchasnyy stan, aktual'ni problemy ta perspektyvy rozvytku* [Theory and practice of economic analysis: current state, actual problems and prospects of development]: Materials of the IV International scientific and practical conference (Ternopil, October 2008): (pp. 215–218). Ternopil: TNEU. [in Ukrainian].

11. Sopilnyk, L. I., & Kolodiychuk, A. V. (2009). Upravlinnya konkurentospromozhnisty mashynobudivnykh pidpryyemstv na suchasnomu etapi rozvytku ekonomiky Ukrayiny [Management of competitiveness of machine-building enterprises at the present stage of development of Ukrainian economy]. In *Naukovyy visnyk NLTU Ukrayiny* [Scientific Bulletin of National Forestry University of Ukraine]: Vol. 19.10 (pp. 222–227). [in Ukrainian].

12. Chorna, N. (2018). Problemy rozvytku pidpryyemnytstva v Ukrayini [Problems of entrepreneurship development in Ukraine]. In *Prykladna ekonomika – vid teorii do praktyky* [Applied Economics – From Theory to Practice]: Materials of the International Scientific and Practical Conference (Ternopil, Oct 27, 2017) (pp. 77–79). Ternopil. [in Ukrainian].

Дані про авторів

Молнар Олександр Сергійович,

к.е.н., доцент, завідувач кафедри економічної теорії, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

e-mail: Kaf-et@uzhnu.edu.ua

Конончук Аліса Олегівна,

магістр, економічний факультет, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

e-mail: Kaf-et@uzhnu.edu.ua

Ратушняк Микола Сергійович,

магістр, економічний факультет, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

e-mail: Kaf-et@uzhnu.edu.ua

Данные об авторах

Молнар Александр Сергеевич,

к.э.н., доцент, заведующий кафедрой экономической теории, ГВУЗ «Ужгородский национальный университет»

e-mail: Kaf-et@uzhnu.edu.ua

Конончук Алиса Олеговна,

магістр, економічний факультет, ГВУЗ «Ужгородський національний університет»

e-mail: Kaf-et@uzhnu.edu.ua

Ратушняк Николай Сергеевич,

магістр, економічний факультет, ГВУЗ «Ужгородський національний університет»

e-mail: Kaf-et@uzhnu.edu.ua

Data about the authors

Oleksandr Molnar,

Ph.D., Associate Professor, Head of the Department of economic theory, Uzhgorod National University

e-mail: Kaf-et@uzhnu.edu.ua

Alisa Kononchuk,

Master's Degree, Faculty of Economics, Uzhgorod National University

e-mail: Kaf-et@uzhnu.edu.ua

Mykola Ratushnyak,

Master's Degree, Faculty of Economics, Uzhgorod National University

e-mail: Kaf-et@uzhnu.edu.ua

УДК:336.22:330.15

<http://doi.org/10.5281/zenodo.3631586>

БОДЮК А.В.

Сутність і особливості фіскальних надро-ресурсних продуктів

Предмет дослідження – вартості геологічних об'єктів, досліджуваних за потребами визначення понять фіскальної геології.

Мета написання статті – розробка окремих теоретичних понять, зокрема, фіскальних надро-ресурсних продуктів, фіскальної геології, за якими вона трактується як належна до ресурсології.

Методологія проведення роботи – метод абстрактно-логічного аналізу (при визначенні сис-

теми понять фіскальної геології, зокрема, фіскального надроресурсного продукту); монографічного аналізу (при застосуванні ресурсного підходу), порівняння та узагальнення (при формуванні висновків і пропозицій).

Результати роботи – обґрунтовані ряд теоретичних понять фіскальної геології. Під поняттям фіскального надроресурсного продукту пропонується розуміти вартість геологічного об'єкта, по показниках якого обчислюються платежі до бюджету за видобуті корисні копалини або за господарське користування підземним простором. Обґрунтовано троїстість значень поняття «фіскальний надроресурсний продукт»: за походженням природний, виявлений і вимірний у процесі геологічного вивчення надр (власником яких є народ); з вилученням з надр і включенням у господарський оборот є товаром (проходить процес товарно–грошового обміну, зміна власника); за виробничим використанням – сировина (використовується власником, що придбав як товар). У фіскалюванні надрокористування необхідно виділити наступні регламентації (у ставках нарахування платежів, коефіцієнтах до них, наданні пільг тощо): видобування і господарське використання корисних копалин з надр власних територій; застосування для видобування і господарського використання інноваційних технологій, заходів з раціоналізації праці; видобування корисних копалин з надр у складних умовах, з великих глибин, виснажених, техногенних родовищ і т.д.; видобування корисних копалин з міжнародних родовищ, за державними проектами, програмами або власника надрокористування, забалансових запасів. За проблемами, що впливають на показники фіскального надроресурсного продукту, слід визнати способи його підрахунку, встановлення достовірності інформації, яка застосовується при підрахунку запасів або видобутих корисних копалин.

Висновки і пропозиції. Фіскалювання надрокористування потрібно включити у механізм державного, науково обґрунтованого, регулювання і економного, стимулювання з врахуванням майбутніх потреб країни у надроресурсах, їх використання, а також подальшого стимулювання досліджень, проектування перспективного господарського використання нетрадиційних ресурсів, тобто розглядати їх не як природні умови для життєдіяльності людей, а як засоби виробництва та побутового застосування. Заміна, як фіскальної, плати за користування надрами в Податковому кодексі України на ренту не грамотно. Для установаження об'єктивних ставок нарахування платежів необхідні фіскальні експерименти.

Ключові слова: надра, ресурси, корисні копалини, фіскалювання, об'єкт, фіскальна геологія, дохід, ресурсологія, бюджет.

БОДЮК А.В.

Сущность и особенности фискальных недроресурсных продуктов

Предмет исследования – стоимости геологических объектов, изучаемых по потребностям определения понятий фискальной геологии.

Цель написания статьи – разработка отдельных теоретических понятий, в частности, фискальных недроресурсных продуктов, фискальной геологии, по которым она трактуется как принадлежащая ресурсологии.

Методология проведения работы – метод абстрактно–логического анализа (при определении системы понятий фискальной геологии, в частности, фискального недроресурсного продукта); монографического анализа (при применении ресурсного подхода), сравнение и обобщение (при формировании выводов и предложений).

Результаты работы – обоснованные ряд теоретических понятий фискальной геологии. Под понятием фискального недроресурсного продукта предлагается понимать стоимость геологического объекта, по показателям которого исчисляются платежи в бюджет за добытые полезные ископаемые или хозяйственное пользование подземным пространством. Обоснованно троїстість значений понятия «фіскальний надроресурсний продукт»: по происхождению природный, обнаружен и измерен в процессе геологического изучения недр (владельцем которых является народ); с изъятием из недр и включением в хозяйственный оборот является товаром

(проходит процесс товарно–денежного обмена, смена владельца), по производственному использованию – сырье (используется собственником, приобрел как товар). У фискалювании недропользования необходимо выделить следующие регламентации (у ставках начисления платежей, коэффициентах к ним, предоставлении льгот и т.п.): добыча и хозяйственное использование полезных ископаемых из недр собственных территорий; применение для добычи и хозяйственного использования инновационных технологий, мероприятий по рационализации труда; добычи полезных ископаемых из недр в сложных условиях, с больших глубин, истощенных, техногенных месторождений и т.д.; добычи полезных ископаемых из международных месторождений; по государственным проектам, программам или владельца недропользования, забалансовых запасов. За проблемами, влияющими на показатели фискального недро–ресурсного продукта, следует признать способы его подсчета, установление достоверности информации, применяемой при подсчете запасов или добытых полезных ископаемых.

Выводы и предложения. *Фискалювание недропользования необходимо включать в механизм государственного научно обоснованного, регулирования и стимулирования экономного, с учетом будущих потребностей страны в надроресурсах, их использования, а также дальнейшего стимулирования исследований, проектирования перспективного хозяйственного использования нетрадиционных ресурсов, то есть рассматривать их не как природные условия для жизнедеятельности людей, а как средства производства и бытового применения. Замена, как фискальной, платы за пользование недрами в НКУ на ренты не грамотно. Для установления объективных ставок начисления платежей необходимы фискальные эксперименты.*

Ключевые слова: *недра, ресурсы, полезные ископаемые, фискалювание, объект, фискальная геология, доход, ресурсология, бюджет.*

BODYUK A.V.

The essence and features of fiscal super–resource products

The subject of the study *the cost of geological objects, investigated for the needs of defining the concepts of fiscal geology.*

The purpose of writing *the article is to develop some theoretical concepts, in particular, fiscal subsoil resource products, fiscal geology, according to which it is treated as due to resource science.*

Methodology of carrying out work *is a method of abstract–logical analysis (in determining the system of concepts of fiscal geology, in particular, fiscal subsoil–resource product); monographic analysis (when using a resource approach), comparison and generalization (when forming conclusions and proposals).*

The results of the work *are substantiated by a number of theoretical concepts of fiscal geology. Under concept of fiscal subsoil resource product is to be understood as the value of a geological object, by which the payments to the budget for extracted minerals or for economic use of underground space are calculated. The threefoldness of the meaning of the term “fiscal subsoil resource product” is substantiated: by origin, natural, discovered and measured in the course of geological exploration of the subsoil (owned by the people); with removal from the bowels and inclusion in economic turnover is a commodity (there is a process of commodity–money exchange, change of owner), for industrial use – raw materials (used by the owner, purchased as a commodity). The following regulations should be distinguished in the subsoil use fiscaling (in rates of payments, coefficients to them, provision of privileges, etc.): extraction and economic use of minerals from the bowels of their own territories; application of innovative technologies, measures for labor rationalization for extraction and economic use; extraction of minerals from the bowels in difficult conditions, from deep depths, exhausted, man–made deposits, etc.; extraction of minerals from international fields, by government projects, programs or the owner of subsoil use, off–balance sheet reserves. For problems affecting the indicators of the fiscal sub–resource product, it is necessary to recognize the methods of its calculation, establishing the reliability of information used in the calculation of stocks or extracted minerals.*

Conclusions and suggestions. *Fiscalisation of subsoil use should be included in the mechanism of state, scientifically substantiated, regulation and stimulation of economical, taking into account the*

future needs of the country in the subsoil resources, their use, as well as further stimulation of research, designing perspective economic use of non-traditional resources, that is, to consider them and not as natural conditions for life. people, and the means of production and domestic use. Replacing, as a fiscal, fees for the use of subsoil in the Tax Code of Ukraine for rent is not competent. Fiscal experiments are required to set objective billing rates.

Keywords: *subsoil, resource, minerals, fiscalization, objects, fiscal geology, revenue, resources, budget.*

Постановка проблеми. Дослідження проблем фіскалювання надрокористування та обґрунтування його понятійного апарату необхідно проводити з орієнтацією на здійснення і стимулювання державою заходів по забезпеченню потреб економіки країни та домашніх господарств в мінеральних ресурсах, підвищенню рівня раціональності та ефективності використанню в комплексі природних ресурсів, взагалі, матеріально-технічної бази країни.

Оскільки в надрах території країни знаходяться значні обсяги вуглеводнів, тому для вирішення її енергетичних проблем, зокрема, енергетичної незалежності, необхідно розширювати розвідку цих корисних копалин, одночасно шукати резерви підвищення ефективності експлуатації діючих родовищ та господарського використання з них видобутку. Аналогічно до актуальних належать проблеми пошуку і господарського застосування інших корисних копалин, разом з ними земельних та других ресурсів, які, до речі, є об'єктами права власності українського Народу.

У структурі ресурсної складової засобів виробництва і предметів праці виділяються як природні, зокрема, мінеральні ресурси. «Запаси мінеральних ресурсів України оцінюються зарубіжними експертами у 8 балів за 10-бальною шкалою. Це означає, що Україна належить до головних мінерально-сировинних держав світу, і за запасами основних видів корисних копалин з розрахунку на одну особу посідає одне з перших місць у Європі» [8].

Перспективи подальших розвідок родовищ визначаються й потребами поповнення запасів корисних копалин та коштами державної скарбниці від їх господарського застосування. Дані перспективи досліджує фіскальна геологія (ФГ). До прогресивних напрямів використання природно-ресурсного господарства належить і ресурсозбереження, відповідно адаптоване його пільгове фіскалювання, яке також належить до її предметів.

Актуальність розробки теоретичних положень ФГ визначається, зокрема, і потребою стимулювання освоєння нових, нетрадиційних джерел мі-

неральних ресурсів, енергії та визначення їх фіскальної значимості для держави, народу. Так, необхідно відмітити, що предметом подальшого дослідження мають стати господарське використання так званих міжнародних природних ресурсів, оскільки багато за видами і обсягами цих ресурсів не належать одній, конкретній країні, а є спільними для народів і суміжних країн [8].

З шельфів морської зони постійно буде збільшуватися видобуток корисних копалин, зокрема, нафти, сірки, золота тощо. До перспективних у видобуванні, крім вуглеводнів, належать фосфорити, кам'яне вугілля та інші ресурси. З виснаженням земних надр значення Світового океану як джерела водних та мінеральних ресурсів постійно зростатиме. Оскільки у морській воді знаходиться понад 60 хімічних елементів. Особливо заслуговує визнання перспектив здатності морських організмів до концентрації цих речовин у своїх тілах. Так, водорості накопичують залізо, йод, в кістках риб знаходяться свинець, цинк, мідь та інші елементи. Нині третина кухонної солі, що видобувається в усьому світі, отримується з морської води. З неї ще видобувають такі речовини, як бром, магній. Надто значні ресурсні багатства містяться у надрах Антарктиди. Вони також перспективні для видобування з формуванням міжнародних джерел ресурсів. Отже, при зменшенні корисних копалин в надрах суші доведеться їх видобувати з морських запасів. В перспективі більш широко будуть використовуватись як енергетичні, так і матеріальні ресурси космосу.

Хоча Україна й на найближчу перспективу не бідна на різні види корисних копалин. За запасами нафти та природного газу Україна займає четверте місце в Європі. Її випереджають лише Норвегія, Великобританія та Нідерланди. «На державному балансі нараховується 289 родовищ вуглеводнів. Експлуатується понад 4300 нафтових та газових свердловин. Але потреби України за рахунок власного видобутку забезпечуються нафтою лише на 10 – 12%, а газом – на 20–22%» [9].

За географічним розміщенням родовищ цих вуглеводнів в Україні виділено три нафтогазових регіони: Західний (Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька, Закарпатська області); Східний (Полтавська, Сумська, Харківська та Чернігівська області); Південний (Причорноморсько-Кримський). Промислові і прогнозовані запаси нафти в Україні залягають у Дніпровсько-Донецькій нафтогазоносній області, Карпатській та Причорноморській нафтогазоносних провінціях [8]. Ці регіони відповідно й мають великі показники вуглеводневого фіскалювання. Вуглеводні належать до горючих корисних копалин, які у процесі організованого використання (зокрема, нагрівання його об'єкта) практично повністю споживаються. З використанням їх в якості сировини вони також практично повністю споживаються і т.д. Тому їх фіскалювання здійснюється по повному обсягу видобутку; аналогічно і по показниках надро-ресурсних продуктів: обсягів їх видобування та переробки, які також близькі за значеннями.

Україна належить до небагатьох країн світу, найбільш багатих на залізні руди, на різні їх види і обсяги. Вони представлені 80 родовищами. З них 30-ть родовищ, в яких знаходиться 58% розвіданих запасів, експлуатується. Показник загальних запасів залізних руд оцінюється понад 30 млрд т. і складає близько 6% їх світових запасів і 30% запасів країн СНД. Залізні руди поділяються на три основні види: багаті мартитові, залістисті кварцити і бурі залізняка. Багаті залізні руди і залістисті кварцити видобуваються, наприклад, на родовищах Криворізького, Кременчуцького і Білозерського залізорудних басейнів і т. д. [10].

Оскільки найбільше родовищ цих руд знаходяться у Дніпропетровській області, тому вона має великі показники залізорудного фіскалювання. Для порівняння з вуглеводнями окремо відмітимо, що при виплавці заліза з руди лише її частина виділяється як метал. Тому даного виду надро-ресурсний продукт за рядом показників відрізняється від вуглеводневого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що теоретичним проблемам фіскалювання надрокористування у геологічній літературі майже не приділялося належної уваги. У розрахунках геолого-економічних оцінок розробки родовищ корисних копалин, (автори: О.Б. Бобров, М.М. Коржнев, М.Д. Красножон, М.М. Курило, Б.І. Малюк, В.А. Михайлов, В.С. Міщенко, С.В. Родо-

ванов, Г.І. Рудько) приводяться розрахункові показники сплати податків, за Податковим кодексом України [2; 3; 4].

Метою написання **статті** є розробка окремих теоретичних понять, зокрема, фіскальних надро-ресурсних продуктів, фіскальної геології, за якими вона трактується як належна до ресурсології.

Виклад основного матеріалу. Виходячи з проаналізованого, розкриємо більш широко суть понять, з якими пов'язані визначення фіскальних надро-ресурсних продуктів.

Отже, нами пропонується застосовувати наступні поняття:

- надро-ресурсний суб'єкт нарахування фіскального доходу, який пропонується прийняти конкретно, залежно від виду господарської діяльності (геологічне підприємство, видобувне підприємство, об'єднання підприємств, приватні підприємці та ін.);

- надро-ресурсний об'єкт розглядається як організовано утворене середовище в надрах (кар'єр, шахта, підземне середовище) або наземна територія для господарської діяльності суб'єкта (фабрика збагачення);

- у тому числі: геологічний об'єкт розглядається як надро-ресурсний об'єкт в надрах (свердловина, розкопка), що використовується для геологічного вивчення надр; гірничий об'єкт розглядається як надро-ресурсний об'єкт в надрах: окрема гірничавиробка, система гірничавиробок, виробка, що входить до складу гірничого чи іншого підприємства та використовується для видобування корисних копалин та за іншими потребами, а також будівлі чи споруди, які технологічно пов'язані з ними (свердловина, шахта) [3, с. 160];

- надро-ресурсний продукт розглядається як результат господарської діяльності надро-ресурсного суб'єкта;

- фіскальний надро-ресурсний продукт (ФНРП).

Такими продуктами можуть бути видобуті корисні копалини, породи. Окремо розглядається підземний простір, як середовище, що підготовлене для експлуатації (для зберігання корисних копалин, вирощування рослин, лікувальних потреб і т.д.).

Надро-ресурсний продукт – поняття ширше, ніж фіскальний надро-ресурсний продукт, і вужче, ніж ресурси надр. Останні включають, наприклад, археологічні об'єкти, Окремо необхідно виділити продукти мінералургії.

Мінералургія – наука про мінерали, вивчає їх фізичні властивості, хімічний склад, умови утворення і поширення в природі, можливість використання у промисловості для переробки. Відмітимо також, що мінералургія як розділ гірничих наук, розробляє теорію процесів і технологію отримання з корисних копалин кондиційної мінеральної продукції для безпосереднього її господарського застосування або подальшої переробки. Вона є теоретичною базою наукових розробок щодо збагачення корисних копалин, поєднує ряд нових напрямів (рудопідготовку, селективне розкриття мінералів, направлену зміну природних властивостей мінералів, хімічне збагачення і синтез техногенних мінералів). Застосовує спеціальні методи виконання операцій збагачення тощо [11]. Тому, на наш погляд, утворену мінеральну продукцію також необхідно віднести до надро–ресурсного продукту.

До фіскального надро–ресурсного продукту належить та частина надро–ресурсного продукту, що освоєна і оцінена на предмет нарахування надро–фіскального доходу за певними регламентаціям. Отже, до фіскального надро–ресурсного продукту належать визначені ПКУ: 1) обсяг корисної копалини, видобутої з надр на території України, її континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони; 2) обсяг мінеральної речовини, що утворюється в результаті виконання первинної переробки, яка провадиться іншими, ніж платник, суб'єктами господарювання на умовах господарських договорів про послуги з давальницькою сировиною; 3) обсяг корисної копалини, видобутої (вилученої) з відходів (втрат, хвостів тощо) гірничодобувного виробництва; 4) обсяг корисної копалини, видобутої (вилученої) з відходів (втрат, хвостів тощо) гірничодобувного виробництва мінеральної сировини, що утворюється в результаті виконання первинної переробки, яка провадиться іншими, ніж платник, суб'єктами господарювання на умовах господарських договорів про послуги з давальницькою сировиною, якщо для її видобутку за законодавством необхідно отримати спеціальний дозвіл; 5) обсяг погашених запасів корисних копалин» [7, с. 331].

Окремо відмітимо за наступну реалію: корисні копалини після видобування надрокористувач може тимчасово зберігати, продавати, потім транспортувати на певні відстані (при цьому навіть втрачають масу). Далі їх можуть знову збе-

рігати у підприємства–виробничника і т.д. Таким чином, корисні копалини після видобування, якщо не попадають у процеси збагачення, переходять до сфери товарно–грошового обміну, тобто стають товаром для продажу споживачу (суб'єктам господарювання або населенню); аналогічно і після збагачення. Отже, мають місце зміни власників мінеральних речовин. Зі зміною власника проходить процес товарно–грошового обміну, на кожному етапі якого здійснюються процеси фіскалювання.

По суті, надрокористувач платить державі за видобуту мінеральну, у подальшому як за товарну продукцію. А видобуту, треба розуміти, підприємство–покупець (виробничник) купує її у надрокористувача безпосередньо або через посередника як товар. Тому логічно констатувати, що за видобуток і реалізацію корисних копалин надрокористувач і підприємство–покупець виконують фіскальні зобов'язання (сплачують податок на прибуток підприємств, ПДВ, плату за користування надрами та ін.). Отже, за один геологічний продукт – одиницю видобутих корисних копалин можуть вноситися на казначейський рахунок такі три чинні платежі: плата за користування надрами і два рази ПДВ. Але подвійне оподаткування, до речі, вважається недоліком чинної системи оподаткування.

За Податковим кодексом України, «...обсяг видобутих корисних копалин (мінеральної сировини) – обсяг товарної продукції гірничодобувного підприємства, що відповідно до Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 9 «Запаси» ... обліковується гірничодобувним підприємством як запаси – активи, вартість яких може бути достовірно визначена, для яких існує імовірність отримання їх власником – суб'єктом господарювання економічної вигоди, пов'язаної з їх використанням...» [7, с. 31]. Це визначення також підтверджує нашу точку зору стосовно нарахування доходів держави від надрокористувачів за надрові товари (товарну продукцію гірничодобувного підприємства), а не за користування надрами. Користування надрами як порожниною, по суті, являє собою згадане користування підземним простором. У такому випадку, дійсно справляється плата за користування надрами, але в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин.

До фіскальних надро–ресурсних продуктів слід також віднести відповідні послуги, що надаються

суб'єктом господарювання з отриманням економічних вигод. Послуги можуть надаватися окремим суб'єктом господарювання або тим, що видобувать корисні копалини, їх обліковують як активи і реалізують як товарну продукцію.

Зауважимо, що геологічні підприємства належать також до надрокористувачів, але їхньою продукцією є переважно геологічна інформація, в тому числі геологічні карти, звіти. Геологічна інформація, певним чином оформлена, належать до активів цих підприємств у формі товарів. Для гірничодобувних підприємств згадані запаси – активи (товарна продукція) складаються з таких об'єктів: «...сировини, призначеної для обслуговування виробництва, у тому числі шляхом виконання господарських договорів про послуги з давальницькою сировиною, та адміністративних потреб; готової продукції, що виготовлена на гірничодобувному підприємстві, у тому числі шляхом виконання господарських договорів про послуги з давальницькою сировиною, призначена для продажу і відповідає технічним та якісним характеристикам, передбаченим договором або іншим нормативно-правовим актом» [7, с. 31].

Види готової продукції визначаються видами корисних копалин. А, за ПКУ «Види видобутої корисної копалини (мінеральної сировини) визначаються платником відповідно до затверджених законодавством переліків видів корисних копалин, а також кодифікації товарів та послуг з урахуванням затверджених платником схем руху видобутої корисної копалини (мінеральної сировини) на виробничих дільницях та місцях зберігання з урахуванням складу вихідної сировини, умов конкретного виробництва, особливостей технологічного процесу та вимог до кінцевої продукції» [7, с. 332].

Отже, повторимось, що фіскальні надроресурсні продукти за природи оцінюються параметрами обсягу: об'ємом (в куб. м, літрах); кількості (г, кг, т). За параметрами обсягу, цінами чи тарифами визначаються відповідні вартісні показники корисних копалин як майбутньої товарної продукції або відповідно наданих послуг. Крім товарної продукції, до фіскальних надроресурсних продуктів належать інші корисності надр, що застосовуються надрокористувачами, іншими суб'єктами господарювання в економічній діяльності, медичній практиці, за військовими потребами.

Таким чином, узагальнено відмітимо, що нарахування надроресурсного доходу має здійснюватися за показниками фіскальних надроресурсних продуктів.

Знаходяться за показниками фіскальних надроресурсних продуктів.

Зауважимо також, що в ПКУ визначені об'єкти, які не належать до об'єкта оподаткування (треба замінити на «об'єктів нарахування чинної плати») [7, с. 331 – 332]. Але наведені в ПКУ регламентації створюють і умови для порушень у визначенні та виконанні фіскальних зобов'язань у процесі видобування корисних копалин чи погашення їх запасів.

Види погашених запасів корисних копалин визначаються надрокористувачем на підставі висновків державної експертизи запасів корисних копалин відповідної ділянки надр, що виконана не раніше, ніж за десять років до дати списання запасів корисних копалин з балансу гірничодобувного підприємства. Для потреб визначення обсягу (кількості) видобутої корисної копалини (можливо розглядати і як майбутньої мінеральної сировини) та обсягу (кількості) погашених запасів корисних копалин застосовуються наступні регламентації.

За ПКУ обсяг (кількість) відповідного виду видобутої корисної копалини визначається надрокористувачем у журналі обліку видобутих корисних копалин самостійно згідно з вимогами затверджених ним схем руху видобутої корисної копалини на виробничих дільницях та місцях зберігання з урахуванням: виду корисних копалин; складу вихідної продукції (майбутньої сировини); умов конкретного виробництва з видобування; особливостей технологічного процесу видобування; вимог до кінцевої продукції; нормативних актів. Ці акти регламентують вимоги до відповідного виду товарної продукції гірничодобувних підприємств стосовно визначення: якості майбутньої сировини та кінцевого з неї продукту; елементного вмісту основної та супутньої корисної копалини дослідженнями у певних лабораторіях. Лабораторії мають бути атестовані згідно з правилами уповноваження та атестації у державній метрологічній системі.

Для встановлення видів, кількості видобутих чи погашених запасів корисних копалин за проблемою логічно визнати вибір сучасних методик, технологій і засобів оцінки достовірності обчислення показників обсягів запасів або видобутих корисних копалин у прийнятих одиницях. До них належать визнані: параметри геолого-геометричних структур в надрах (розвідувальних розрізів, структурних планів і проектів, нерівномірність

розподілу, форм і обсягів оконтурених рудних тіл, густини розвідувальних перетинів, просторового розміщення, об'єму і площ родовищ та ін.); обчислення показників середніх запасів: середнього вмісту компонентів, зокрема, корисних, потужності геологічних тіл та ін.; способи отримання геологічної інформації; застосування в оцінках регулюючих коефіцієнтів та ін. Показники обсягу або кількості видобутку чи погашених запасів корисних копалин визначаються надрокористувачем самостійно з дотриманням вимог нормативно-правових актів з питань гірничого нагляду за раціональним використанням надр.

Чинні регламентації, розроблені посадовцями в кабінетних умовах, в ПКУ потребують доповнень, змін, уточнень, які необхідно установити за результатами організовано проведених за дорученнями КМУ фіскальних експериментів.

Отже, фіскалювання надрокористування поширюється на такі види фіскальних зобов'язань: чинні платежі за користування надрами; рентні платежі за транспортування видобутих вуглеводнів (потребується їх експериментальне дослідження та уточнення ставок, поширення на інші види транспортування); екологічний податок; продаж спеціальних дозволів (ліцензій) на користування надрами; екологічне страхування (потребує окремого дослідження і законодавчого врегулювання); відшкодування у різних формах збитків, завданих порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища і раціональне використання природних ресурсів; удосконалення механізму ціноутворення на надрові ресурси з урахуванням екологічних чинників, впровадження інноваційних проектів і т.д.; штрафи за порушення екологічного законодавства та ін. [7, с. 133].

За результатами фіскалювання необхідно, щоб створювалися фонди фінансування: розвідки і видобування корисних копалин; охорони навколишнього природного середовища; відтворення й раціонального використання природного та ресурсного потенціалу окремих територій; затрат і на загальнодержавні заходи, проекти.

За актуальну слід на державному рівні сформувати та прийняти законодавчу базу сприяння розвитку країни як ресурсної на вітчизняній мінерально-сировинній базі, щоб забезпечити потреби галузей економіки у корисних копалинах та продуктах їх переробки.

Як відомо, Японія розміщена на гористих островах, має лише 5% необхідних власних природних ресурсів, тому імпортує їх 95%. Однак у розвитку економіки вона у всесвітніх масштабах займає вагомі місця, лідирує навіть у виплавці сталі й кольорових металів, у подальшому їх експорті, в експорті продукції машинобудування, в лісовій та хімічній промисловості. Оскільки ця країна системно реалізує ефективну державну політику у розвитку економіки, сприянні зростанню творчого потенціалу виробничого персоналу. Тому ще 70-ті роки вона прийняла курс на зниження залежності японської економіки від ввозу ресурсів, спрямувала творчий потенціал та наукові ресурси на розробку енерго- та металомістких технологій. Оскільки, як взагалі показує світовий досвід розвинених країн, з підвищенням рівня розвитку переробного виробництва у країні знижується її залежність від природних ресурсів, які, до речі, ще в надрах потрібно зберігати, що надактуально, для майбутніх поколінь, в першу чергу мінеральних, зокрема, вуглеводнів [8]. Тому для України, багатій на надроресурси, актуально запровадження значимих інноваційних технологій розвідки, видобування, переробки усіх корисних копалин та виготовлення з них продукції не тільки за потребами країни, але ще й конкурентної на Європейському, а то й на світовому ринках. Для цього Україна володіє і достатнім відповідним творчим потенціалом вітчизняних науковців.

Висновки і пропозиції

Виходячи із проведених обґрунтувань констатуємо троїстість значень поняття «фіскальний надро-ресурсний продукт»: за походженням являє собою природний (мінеральна речовина) продукт, виявлений і вимірний у процесі геологічного вивчення надр (власником є народ); з вилученням з надр і включенням у господарський оборот є товаром (проходить зміна власника); за виробничим використанням сировина (використовується власником, що придбав як товар).

Видобуті корисні копалини переходять до сфери товарно-грошового обміну, тобто стають товаром для продажу споживачу (суб'єктам господарювання або населенню); аналогічно і після збагачення. Отже, мають місце зміни власників мінеральних речовин. Зі зміною власника проходить процес товарно-грошового обміну, а також формування доданої вартості мінеральних речо-

вин. Користування надрами як порожниною, по суті, являє собою згадане користування підземним простором. У такому випадку, дійсно справляється плата за користування надрами за господарське їх застосування.

У фіскалюванні надрокористування необхідно виділити наступні регламентації (у ставках нарахування платежів, коефіцієнтах до них, наданні пільг тощо), що впливають на вид і показники фіскальних надро–ресурсних продуктів: видобування і господарське використання корисних копалин з надр власних територій; застосування для видобування і господарського використання інноваційних технологій, заходів з раціоналізації праці; видобування корисних копалин з надр у складних умовах, з великих глибин, виснажених, техногенних родовищ і т.д.; видобування корисних копалин з міжнародних родовищ; видобування корисних копалин за державними проектами, програмами; власника надрокористування; видобування позабалансових запасів. За проблему, що впливає на показники фіскального надро–ресурсного продукту, слід визнати способи його підрахунку, встановлення достовірності інфляції, що застосовується при підрахунку запасів або видобутих корисних копалин.

Встановлена за п. 263.9.2. ПКУ ставка 2 % від вартості додаткового видобутку вуглеводневої сировини внаслідок виконання діючих або нових інвестиційних проектів у погіршених умовах, на наш погляд, не об'єктивна, вона має бути змінною, залежно від особливостей цих умов.

Заміна, як фіскальної, плати за користування надрами в ПКУ на ренту не грамотно.

Фіскалювання надрокористування потрібно включити у механізм державного, науково обґрунтованого, регулювання і стимулювання економічного, з врахуванням майбутніх потреб країни у надроресурсах, їх використання, а також подальшого стимулювання досліджень, проектування перспективного господарського використання сонячного тепла, внутрішнього тепла в землі, опадів, та й клімату і рельєфу частіше як природного ресурсу, тобто розглядати їх і не як природні умови для життєдіяльності людей, а засоби виробництва та побутового застосування.

Можна виділити часові етапи фіскалювання надрокористування, на яких ставки фіксовані, адаптовані, пільгові: 1. Минулих років (база оподаткування, ставки фіксовані). II. Сучасне, вну-

трішне територіальне: а) загальне (фіскальний надро–ресурсний продукт, ставки фіксовані); б) спеціальне (фіскальний надро–ресурсний продукт, регламентований, ставки пільгові, стимулюючі і т.д.). III. Сучасне міжнародне (надро–ресурсний продукт, ставки адаптовані). IV. Перспективне (надро–ресурсний продукт, ставки адаптовані).

Потребує законодавчого врегулювання міжбюджетного розподілу сум платежів за забруднення навколишнього природного середовища і сум платежів за використання природних ресурсів, з наданням пріоритетів у розмірах надходжень до місцевих бюджетів.

Список використаних джерел

1. Природно–ресурсний потенціал сталого розвитку України / Б.М. Данилишин, С.І. Дорогунцов, В.С. Міщенко та ін. – К.: РВПС України НАН України, 1999. – 716 с.
2. Основи економічної геології: навч. посіб. для студ. геол. спец. вищ. навч. закл. освіти / М.М. Коржнев, В.А. Михайлов, В.С. Міщенко та ін. – К.: Логос, 2006. – 223 с.
3. Малюк Б.І. Надрокористування у країнах Європи і Америки: довідкове видання / Б.І. Малюк, О.Б. Бобров, М.Д. Красножон. – К.: Географіка, 2003. – 197 с.
4. Рудько Г.І. Геолого–економічна оцінка родовищ корисних копалин / Г.І. Рудько, М.М. Курило, С.В. Родованов. – К.: АДЕФ–Україна, 2011. – 384 с.
5. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про порядок розпорядження геологічною інформацією» № 423 від 13 червня 1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
6. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Методики визначення вартості запасів і ресурсів корисних копалин родовища або ділянки надр, що надаються у користування» № 1117 від 25 серпня 2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
7. Податковий кодекс України. – К.: Все про бухгалтерський облік, 2014. – 450 с.
8. Малиш Н.А. Структурні показники та економічна оцінка природно–ресурсного потенціалу України. Режим доступу: <http://academy.gov.ua/ej/ej17/PDF/11.pdf>
9. https://uk.wikipedia.org/wiki/Природні_ресурси_України.
10. <http://www.ukrexporth.gov.ua/ukr/prom/ukr/24.html>.
11. (<https://vue.gov.ua/Мінералургія>).

References

1. Pryrodno–resursnyj potencial stalogho rozvytku Ukrainy / B.M. Danylyshyn, S.I. Doroghuncov, V.S. Mishhenko ta in. – K.: RVPS Ukrainy NAN Ukrainy, 1999. – 716 s.

2. Osnovy ekonomichnoji gheologhiji: navch. posib. dlja stud. gheol. spec. vyssh. navch. zakl. osvity / M.M. Korzhnev, V.A. Mykhajlov, V.S. Mishhenko ta in. – K. : Loghos, 2006. – 223 s.

3. Maljuk B.I. Nadrokorystuvannja u krajinhak Jevropy i Ameriky: dovidkove vydannja / B.I. Maljuk, O.B. Bobrov, M.D. Krasnozhon. – K.: Gheoghrafika, 2003. –197 s.

4. Rudjko Gh.I. Gheologho–ekonomichna ocinka rodovyshh korysnykh kopalyn / Gh.I. Rudjko, M.M. Kurylo, S.V. Rodovanov. – K.: ADEF–Ukrainja, 2011. – 384 s.

5. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennja Polozhennja pro porjadok rozporjadzhennja gheologhichnoju informacijeju» # 423 vid 13 chervnja 1995 r. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua>.

6. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennja Metodyky vyznachennja vartosti zapasiv i resursiv korysnykh kopalyn rodovyshha abo diljanky nadr, shho nadajutsja u korystuvannja» # 1117 vid 25 serpnja 2004 r. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua>.

7. Podatkovyj kodeks Ukrainy. K.: Vse pro bukhghalterskyj oblik, 2014. 450 s.

8. Malysh N.A. Strukturni pokaznyky ta ekonomichna ocinka pryrodno–resursnogho potencialu Ukrainy. Rezhym dostupu: <http://academy.gov.ua/ej/ej17/PDF/11.pdf>

9. https://uk.wikipedia.org/wiki/Pryrodni_resursy_Ukrainy.

10. <http://www.ukrexporth.gov.ua/ukr/prom/ukr/24.html>.

11. (<https://vue.gov.ua/Mineralurghija>).

Дані про автора

Бодюк Адам Васильович,

к.е.н., с.н.с., доцент Київського університету управління та підприємництва
e-mail: g2030@ukr.net

Данные об авторе

Бодюк Адам Васильевич,

к.э.н., с.н.с., доцент Киевского университета управления и предпринимательства
e-mail: g2030@ukr.net

Data about the author

Adam Bodyuk,

PhD in economics, senior scientist, Associate Professor University of Kiev Management and Entrepreneurship
e-mail: g2030@ukr.net

УДК 657.6:338.512

<http://doi.org/10.5281/zenodo.3631594>

КУДРЕНКО Н.В.,
КОРОТЧЕНКО Ю.С.

Особливості планування аудиту калькулювання собівартості продукції допоміжних виробництв як важливої складової аудиторської перевірки

У статті здійснено огляд особливостей аудиту калькулювання собівартості продукції допоміжних виробництв, а саме стадії планування аудиторської перевірки. Визначено порядок дій та робіт, які доцільно здійснювати під час етапу планування для забезпечення проведення ефективної перевірки.

Ключові слова: собівартість, калькулювання, допоміжні виробництва, аудит, планування аудиту, план та програма аудиту.

КУДРЕНКО Н.В.,
КОРОТЧЕНКО Ю.С.

Особенности планирования аудита калькулирования себестоимости продукции вспомогательных производств как важной составляющей аудиторской проверки

В статье сделан обзор особенностей аудита калькулирования себестоимости продукции вспомогательных производств, а именно стадии планирования аудиторской проверки. Определен

порядок действий и работ, которые целесообразно осуществлять во время этапа планирования для обеспечения проведения эффективной проверки.

Ключевые слова: себестоимость, калькулирование, вспомогательные производства, аудит, планирование аудита, план и программа аудита.

KUDRENKO N.V.,
KOROTCHENKO Y.S.

Features of planning the audit of costing the production of auxiliary production as an important component of the audit

The article reviews the peculiarities of the audit of the calculation of the cost of production of auxiliary production, namely the stage of planning of the audit. The order of actions and works, which are expedient to carry out during the planning stage for ensuring effective verification, are determined.

Key words: prime cost, calculation, auxiliary production, audit, audit planning, plan and audit program.

Постановка проблеми. Аудит витрат є важливою частиною будь-якої аудиторської перевірки, а формування собівартості – процес, який включає багато складових, в яких можуть ховатися значні порушення. Оскільки Україна є частиною міжнародної спільноти, важливо здійснювати аудит відповідно до міжнародних вимог.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами аудиту собівартості продукції займалися такі науковці як: Сиротюк Г.В., Пелипенко І.І., Карпова Т.П., Чернелевський Л.М., Беренда Н.І., Череп А.В., Немченко В.В., Редько О.Ю., Лищенко О.Г., Лишиленко О.В., Сопко В.В.

Завдання статті. Основною ціллю написання статті є зображення та описання формування плану та програми аудиторської перевірки калькулювання собівартості продукції допоміжних виробництв як головних елементів етапу планування.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Про аудиторську діяльність» аудит – перевірка даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності суб'єкта господарювання з метою висловлення незалежної думки аудитора про її достовірність в усіх суттєвих аспектах та відповідність вимогам законів України, положень (стандартів) бухгалтерського обліку або інших правил (внутрішніх положень суб'єктів господарювання) згідно із вимогами користувачів.

При здійсненні аудиторської діяльності аудитор та аудиторські фірми застосовують відповідні стандарти аудиту. Стандарти аудиту приймаються на основі стандартів аудиту та етики Міжнародної федерації бухгалтерів з дотриманням вимог цього Закону, Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінан-

суванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» та інших нормативно-правових актів [1].

В якості національних стандартів аудиту в Україні діють Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг. В цих стандартах зазначаються принципи здійснення аудиторської перевірки та надання професійного, незалежного судження щодо звітності підприємства. Стандарти мають рекомендаційний характер, їх використання відповідає професійному судженню аудитора.

Система Міжнародних стандартів аудиту поділяється на наступні розділи:

1. Загальні принципи аудиту та відповідальність аудитора.
2. Оцінка ризиків та дії аудитора у відповідь на оцінені ризики.
3. Аудиторські докази.
4. Використання роботи інших аудиторів.
5. Аудиторські висновки та звітність.
6. Спеціалізовані сфери аудиту.
7. Вимоги до завдань з огляду та завдань з надання впевненості, що не є аудитом чи оглядом історичної фінансової інформації.
8. Супутні послуги [2].

Завданням аудиту витрат на виробництво і собівартості продукції є дослідження виробничої діяльності підприємства з метою виявлення резервів для збільшення випуску продукції, поліпшення її якості, зниження собівартості продукції та підтвердження відображених у бухгалтерському обліку витрат за звітний період [3, с. 144].

Багато вчених займалися вивченням проблеми трактування поняття «собівартість», різні підходи наведені у табл. 1.

Таблиця 1. Підходи до трактування визначення «собівартість»

№ пп	Автор	Визначення поняття
1	2	3
1	Завгородній В.П.	Усі витрати підприємства на виробництво та реалізацію продукцію, виражені в грошовій формі, утворюють собівартість продукції [4, с.553]
2	Манилич М.І.	Собівартість відшкодовує витрати підприємства на виробництво і реалізацію продукції для здійснення процесу відтворювання і виражає при цьому складну систему економічних зв'язків і залежностей, що мають місце в процесі виробництва і обігу товару кожного суб'єкта господарювання. [5, с.3]
3	Степаненко С.В.	Собівартість – це один з основних показників роботи підприємства, що використовують для визначення потреби в обігових коштах, планування прибутку, визначення економічної ефективності окремих організаційно–технічних заходів і виробництва загалом, для внутрішньозаводського планування; а також для формування цін [6, с.201]
4	Бутинець Ф.Ф	Собівартість – це грошовий вираз частини вартості продукції [7, с.245]
5	Садовська І.Б.	Собівартість – сума витрат, пов'язаних із процесами постачання, виробництва та збуту [8, с.51]
6	Лишиленко О.В.	Собівартість продукції являє собою грошовий вираз витрат на її виробництво [9, с.359]

Відповідно до П(С)БО 16 «Витрати» до складу виробничої собівартості продукції (робіт, послуг) включаються:

1) прямі матеріальні витрати – вартість сировини та основних матеріалів, що становлять основу вироблюваної продукції, покупних напівфабрикатів і комплектуючих виробів, допоміжних та інших матеріалів, які можуть бути безпосередньо віднесені до конкретного об'єкта витрат;

2) прямі витрати на оплату праці – заробітна плата та інші виплати робітникам, зайнятим у виробництві продукції, виконанні робіт або наданні послуг, які можуть бути безпосередньо віднесені до конкретного об'єкта витрат;

3) інші прямі витрати – всі інші виробничі витрати, які можуть бути безпосередньо віднесені до конкретного об'єкта витрат;

4) загальновиробничі витрати – витрати на управління виробництвом, амортизація основних засобів загальновиробничого призначення, амортизація нематеріальних активів, витрати на утримання, експлуатацію та ремонт, страхування, операційну оренду основних засобів, інших необоротних активів загальновиробничого призначення, витрати на опалення, освітлення, водопостачання, водовідведення та інше утримання виробничих приміщень, витрати на обслуговування виробничого процесу, витрати на оплату службових відряджень персоналу цехів, дільниць тощо [10].

Планування аудиту є важливою складовою аудиторської перевірки, адже належним чином спланований порядок робіт дозволить ефектив-

но та повно оцінити стан обліку на підприємстві, а особливо це стосується аудиту собівартості продукції, оскільки ця частина обліку містить багато складових, де можуть виникнути порушення. Плануючи аудиторську перевірку слід визначити загальну послідовність проведення аудиту. Так, спочатку проводиться огляд діяльності клієнта. Проводяться організаційні роботи, визначаються напрямки перевірки, визначається стан системи внутрішнього контролю, рівня суттєвості, аудиторського ризику. Внутрішній контроль визначається як система дій, що здійснюється на кожному робочому місці в системі управління через надання персоналу відповідних права та обов'язків у напрямку перевірки поточної діяльності на відповідність встановленим регламентаціям (нормам, правилам, законам, планам, рекомендаціям). Для оцінки системи внутрішнього контролю проводяться тести внутрішнього контролю, приклад такого тесту наведено у табл.2.

Загальна послідовність аудиту відображається у плані проведення аудиторської перевірки, що містить поетапний загальний опис робіт, які слід провести під час перевірки табл.3.

Після проводиться безпосередньо сама перевірка, аудитором визначається обсяг перевірки, суцільна чи вибіркова, найчастіше через часові та вартісні обмеження проводиться вибіркова перевірка. Перевірка включає роботи з первинними та зведеними документами, дані яких порівнюються з даними облікових реєстрів, які в

Таблиця 2. Тест внутрішнього контролю

№ пп	Зміст питання	Варіант відповіді		
		Так	Ні	Інф. відсутня
1	2	3	4	5
1	Чи існує на підприємстві відділ внутрішнього контролю?			
2	Чи встановлена періодичність віднесення витрат допоміжних виробництв на фінансовий результат?			
3	Чи встановлений посадовими інструкціями перелік осіб, що відповідальні за відображення калькулювання собівартості продукції допоміжних виробництв?			
4	Чи затверджено в обліковій політиці склад статей калькуляції собівартості продукції (робіт, послуг) допоміжних виробництв?			
5	Чи проводиться інвентаризації продукції допоміжних виробництв?			
6	Чи реалізується продукція (роботи, послуги) допоміжних виробництв стороннім підприємствам?			
7	Чи затверджено в обліковій політиці метод калькулювання собівартості продукції допоміжних виробництв?			
8	Чи встановлений на підприємстві графік документообороту стосовно калькулювання собівартості продукції допоміжних виробництв?			
9	Чи були встановлені факти порушень ведення обліку калькулювання собівартості продукції допоміжних виробництв за результатами попередніх перевірок?			
10	Чи вносилися зміни до технологічних карток по допоміжному виробництву?			

Таблиця 3. План аудиту калькулювання собівартості продукції допоміжних виробництв

№ пп	Етап	Заплановані види робіт	Джерела інформації	Період	Виконавець	Примітки
1	2	3	4	5	6	7
1	Підготовчий	Попереднє дослідження підприємства-клієнта	Особиста зустріч аудитора з керівництвом підприємства та працівниками, дані попереднього аудиту			
2	Проміжний	Проведення дослідження системи бухгалтерського обліку та внутрішнього контролю підприємства-клієнта	Ознайомлення з обліковими та аудиторськими документами, збір даних про ведення обліку у відповідальних за це осіб			
3	Основний	Перевірка первинних документів, облікових реєстрів, фінансової звітності, відповідність показників у цих документах, встановлення ступеня повноти, достовірності та відповідності показників чинному законодавству, перевірка системи калькулювання собівартості продукції допоміжних виробництв	Первинні документи, облікові реєстри, фінансова звітність, договори, попередні аудиторські висновки, матеріали перевірок			
4	Завершальний	Узагальнення виявлених порушень та помилок, аналіз їх суттєвості, формування аудиторського звіту та висновку, підпис акту прийому-здачі робіт	Підсумки проведеного аудиту, протоколи зустріч з клієнтом			

свою чергу співставляються з даними звітності. Таким чином плануючи аудит собівартості продукції необхідно звернути увагу на такі аспекти:

- вивчення технологічних особливостей допоміжного виробництва;

- огляд облікової політики підприємства у частині наявності переліку статей калькуляції виробничої собівартості продукції допоміжного виробництва, методу розподілу загально-виробничих витрат, методу калькулювання собівартості продукції;

Таблиця 4. Програма аудиту калькулювання собівартості продукції допоміжних виробництв

№ пп	Перелік аудиторських процедур	Аудиторські докази	Метод перевірки	Період виконання	Викона- вель	Примітки
1	2	3	4	5	6	7
1	Ознайомлення з технологічними особливостями допоміжного виробництва	Карти технологічного процесу	Ознайомлення			
2	Перевірка правильності оформлення та розрахунків у документах з обліку витрат матеріалів допоміжних виробництв	Накладна вимога на відпуск (внутрішнє переміщення) матеріалів, акт-вимога на заміну (додатковий відпуск) матеріалів, акт на списання малоцінних та швидкозношуваних предметів, картки складського обліку, виробничий звіт	Формальна перевірка, арифметична перевірка, взаємна перевірка			
3	Перевірка правильності оформлення та розрахунків у документах з обліку оплати праці та відрахувань на соціальні заходи працівників допоміжних виробництв	Табель обліку робочого часу, подорожній лист, Розрахунково-платіжна відомість, виробничий звіт	Формальна перевірка, арифметична перевірка			
4	Перевірка правильності оформлення та розрахунків у документах з обліку амортизації допоміжних виробництв	Розрахунок бухгалтерії, Відомість нарахування амортизації	Формальна перевірка, арифметична перевірка, взаємна перевірка			
5	Перевірка правильності розподілу та включення загальногосподарських витрат підприємства до витрат допоміжних виробництв	Розрахунок бухгалтерії, калькуляція	Формальна перевірка, арифметична перевірка, взаємна перевірка			
6	Перевірка наявності незавершеного виробництва	Інвентаризаційний опис	Інвентаризація			
7	Перевірка правильності групування та повноти відображення витрат за калькуляційними статтями	Облікова політика, калькуляція, документи п.2-5	Арифметична перевірка, взаємна перевірка, логічна перевірка			
8	Перевірка своєчасності включення витрат до витрат відповідного періоду	Калькуляція, Журнал 5, Звіт про фінансовий стан, Звіт про фінансові результати	Хронологічна перевірка, взаємна перевірка			
9	Перевірка правильності списання собівартості продукції (робіт, послуг) допоміжних виробництв на витрати інших підрозділів	Калькуляція, розрахунок бухгалтерії	Взаємна перевірка, арифметична перевірка			
10	Зіставлення даних облікових регістрів	Журнал 5, Головна книга по рахунку 23 «Виробництво»	Арифметична перевірка, взаємна перевірка			
11	Зіставлення сум, відображених у фінансовій звітності, залишкам у регістрах бухгалтерського обліку	Журнал 5, Головна книга, Звіт про фінансовий стан, Звіт про фінансові результати, Примітки	Арифметична перевірка, взаємна перевірка			

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

- перевірка правильності обліку матеріальних витрат допоміжного виробництва;
  - перевірка правильності обліку витрат на оплату праці працівників допоміжного виробництва;
  - перевірка правильності обліку відрахувань на соціальні заходи працівників допоміжного виробництва;
  - перевірка правильності обліку амортизаційних відрахувань по допоміжному виробництву;
  - перевірка правильності обліку інших прямих витрат допоміжного виробництва;
  - перевірка наявності та відображення в обліку незавершеного виробництва;
  - перевірка дотримання методу розподілу загальнопромислових витрат допоміжного виробництва;
  - перевірка правомірності віднесення витрат до виробничої собівартості продукції допоміжних виробництв;
  - перевірка своєчасності віднесення витрат на собівартість продукції допоміжних виробництв відповідного періоду;
  - перевірка відповідності даних синтетичного та аналітичного обліку;
  - перевірка відповідності даних облікових реєстрів узагальненим даним фінансової звітності.
- Відповідно до визначених напрямків перевірки складається програма проведення аудиту табл.4, яка містить інформацію про перелік процедур, терміни та склад осіб, відповідальних за проведення тих чи інших робіт.

Необхідно визначити чіткий перелік первинних та зведених документів у системі бухгалтерського обліку будь-якого підприємства, їх зв'язок та узагальнення у звітності, що дасть можливість аудиторам мати чітке уявлення про повноту та достовірність обліку собівартості продукції (робіт, послуг) допоміжних виробництв. Джерела інформації для проведення аудиту собівартості продукції допоміжних виробництв наведені у табл.5 [11, с.137].

Виявлені порушення узагальнюються у груповальній відомості виявлених порушень. Наступним кроком є складання аудиторського звіту та аудиторського висновку, доведення висновку до клієнта та підписання документів

Висновки

Планування перевірки є важливим етапом, оскільки саме на цьому етапі визначаються всі

види робіт, які будуть проведені. Тому для ефективною перевірки необхідно провести тести внутрішнього контролю, оцінити стан внутрішнього контролю, ознайомитись з особливостями діяльності підприємства-клієнта і відповідно до отриманої інформації та завдань аудиту розробити програму аудиту, яка включатиме перелік процедур, які необхідно провести, документи, що перевірятимуться, терміни виконання та осіб, що відповідальні за проведення робіт.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про аудиторську діяльність» від 22.04.1993р. № 3125-XII. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3125-12>
2. Аудит: підручник / наук. ред. Івана Ісаковича Пеліпенка ; Нац. акад. статистики, обліку та аудиту. – К.: ДП «Інформ.-аналіт. агенство», 2015. – 643с. – С. 99–103.
3. Чернелевський Л.М., Беренда Н.І. Аудит. теорія і практика. – К. «Хай-Тек Прес», 2008.–560 с. С. 144–145.
4. Завгородній В.П. Бухгалтерський учет в Україні.:Учеб. пособие для студентов вузов. – 5-е изд., доп. и перераб. – К.:Издательство А.С.К., 2003. – 847с.
5. Маниліч М.І., Миронюк О.В. Собівартість продукції: теоретичний аспект: – ПВНЗ «Буковинський університет»: Чернівці – 2005.–15с.
6. Економіка: навч. посібник [для загальноосвітніх навч. закладів] / за ред. С.В. Степаненка. – 2-ге вид. [доп.]. – К.: КНЕІ, 2001. – 306 с.
7. Бутинець Ф.Ф. Теорія бухгалтерського обліку: підручник для студентів вузів спеціальності 7.050106 «Облік і аудит» / Вид. 2-е, доп. і перероб. – Житомир: ЖІТІ, 2000. – 640с.
8. Садовська І.Б. Бухгалтерський облік [текст]: навч. посіб. / І.Б. Садовська, Т.В. Божидарнік, К.Є. Нагірська, – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 688с.
9. Лишиленко О.В. Фінансовий облік: Підручник. – 2-ге вид., перероб. і доп., – Київ: Вид-во «Центр навчальної літератури», 2008. – 556с. – С. 359
10. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати» затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.12.1999р. №318. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00>
11. Чернелевський Л.М., Слободян Н.Г., Михайленко О.В. Аналіз діяльності підприємств та банківських установ: економічний, фінансово-інвестиційний,

стратегічний: Підручник. – 2-ге вид-ня, перероб. та доповн. – К.: «Хай-Тек Прес», 2014. – 640с. – С. 137.

References

1. Zakon Ukrainy «Pro audytorsku diialnist» vid 22.04.1993r. № 3125-XII. [Elektronnyi resurs] / Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3125-12>

2. Audyт: pidruchnyk / nauk. red. Ivana Isakovycha Pelypenka ; Nats. akad. statystyky, obliku ta audytu. – K.: DP «Inform.–analit. ahenstvo», 2015. – 643s. – S. 99–103.

3. Chernelevskiy L.M., Berenda N.I. Audyт. teoriia i praktyka. – K. «Khai–Tek Pres», 2008. – 560 s. С. 144–145.

4. Zavorodnyi V.P. Bukhhalterskyi uchet v Ukraini. Ucheb. posobye dlia studentov vuzov. – 5–e yzd., dop. y pererab. – K.: Yzdatelstvo A.S.K., 2003. – 847s.

5. Manylich M.I., Myroniuk O.V. Sobivartist produktsii: teoretychnyi aspekt. – PVNZ «Bukovynskiy universytet»: Chernivtsi – 2005. – 15s.

6. Ekonomika: navch. posibnyk [dlia zahalnoosvitnikh navch. zakladiv] / za red. S.V. Stepanenka. – 2–he vyd. [dop.]. – K.: KNEI, 2001. – 306 s.

7. Butynets F.F. Teoriia bukhalterskoho obliku: pidruchnyk dlia studentiv vuziv spetsialnosti 7.050106 «Oblik i audyt» / Vyd. 2–e, dop. I pererob. – Zhytomyr: ZhITI, 2000. – 640s.

8. Sadovska I.B. Bukhhalterskyi oblik [tekst]: navch. posib. / I.B. Sadovska, T.V. Bozhydarnik, K.Ye. Nahirska, – K.: «Tsentr uchbovoi literatury», 2013. – 688s.

9. Lyshylenko O.V. Finansovyi oblik: Pidruchnyk. – 2–he vyd., pererob. i dop., – Kyiv: Vyd–vo «Tsentr navchalnoi literatury», 2008. – 556s. – S. 359

10. Polozhennia (standart) bukhalterskoho obliku 16 «Vytraty» zatverdzhene nakazom Ministerstva finansiv Ukrainy vid 31.12.1999r. №318. [Elektronnyi resurs]

/ Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00>

11. Chernelevskiy L.M., Slobodian N.H., Mykhailenko O.V. Analiz diialnosti pidpriemstv ta bankivskykh ustanov: ekonomichnyi, finansovo–investytsiinyi, stratehichnyi: Pidruchnyk. – 2–he vyd–nia, pererob. ta dopovn. – K.: «Khai–Tek Pres», 2014. – 640s. – S. 137.

Дані про авторів

Кудренко Наталія Володимирівна,

к. е. н., доцент кафедри обліку і аудиту Національного університету харчових технологій

e-mail; natalyr@ukr.net

Коротченко Ю.С.,

студентка Національного університету харчових технологій

Данные об авторах

Кудренко Наталья Владимировна,

к. э. н., доцент кафедры учета и аудита Национального университета пищевых технологий

e-mail; natalyr@ukr.net

Коротченко Ю.С.,

студентка Национального университета пищевых технологий

Data about the authors

Natalia Kudrenko,

Candidate of economic sciences Associate Professor of Department of Accounting and Auditing National university of food technologies

e-mail; natalyr@ukr.net

Y. Korotchenko,

Graduate student, National university of food technologies

РОЗВИТОК РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

<http://doi.org/10.5281/zenodo.3631598>

ГАБРЕЛЬ М.М.,
ХРОМ'ЯК Й.Я.,
ЛИСЯК Н.М.

Кризовий стан та урбаністичні шанси міст на прикладі Львова

Предмет дослідження. У статті осмислено феномен кризи урбанізованих систем для нових геополітичних умов, розкрито шанси міст щодо виходу з таких станів, перспективи їх розвитку.

Мета написання статті – проаналізувати теоретичні положення виникнення проблемних ситуацій і кризи міст, обґрунтувати методологію аналізу криз у містах.

Результати роботи. Через п'ятивимірну модель містобудівного простору переосмислено явища криз урбаністики як складного явища, що охопило всі сфери міського життя. Підтверджено: кризи у містах виникають із-за неузгодженості взаємодій вимірів (вимірів людина – умови – функції – геометрії – часу). На основі обґрунтованих методів проаналізовано й оцінено кризові ситуації та стан і урбаністичні шанси Львова.

Висновки. Розкрито урбаністичні перспективи розвитку міста, шляхи усунення криз містобудівними засобами, у т.ч. і через оновлення містобудівної документації і стратегічне планування розвитку. Обґрунтовано зміни в структурі міста як її важливої характеристики (зменшення хаотичності й підвищення просторового ладу).

Ключові слова: криза міст (криза урбанізму), властивості криз, їх типи, багатовимірність простору міст, схеми виходу міста з кризового стану, містобудівна документація.

ГАБРЕЛЬ Н.М.,
ХРОМ'ЯК Й.Я.,
ЛИСЯК Н.М.

Кризисное состояние и урбанистические шансы городов на примере г. Львова

Предмет исследования. В статье осмыслено феномен кризиса урбанизированных систем для новых геополитических условий, раскрыты шансы городов по выходу из таких состояний, перспективы их развития.

Цель статьи – проанализировать теоретические положения возникновения проблемных ситуаций и кризиса городов, обосновать методологию анализа кризисов в городах.

Результаты работы. Основываясь на пятимерной модели градостроительного пространства переосмыслены кризисы урбанистики как сложного явления, охватившего все сферы городской жизни. Подтверждено: кризис в городах возникает по несогласованности взаимодействий измерений (измерений человека – условий – функций – геометрии – времени). На основе обоснованных методов проанализированы и оценены кризисные ситуации, состояние и урбанистические шансы г. Львова.

Выводы. Раскрыты урбанистические перспективы развития города, пути устранения кризисов градостроительными средствами, в т.ч. через обновление градостроительной документации и стратегическое планирование развития. Обоснованно изменения в структуре города как важной характеристики (уменьшение хаотичности и повышения пространственного строя).

Ключевые слова: кризис городов (кризис урбанизма), свойства кризисов, их типы, многомерное пространство городов, схемы выхода города из кризисного состояния, градостроительная документация.

GABREL M.M.,
KHROMYAK Yu.Ya,
LYSIAK N.M.

Crisis condition and urban chance for the cities on the example of the city of Lviv

Subject of research – consider the phenomenon of crisis of urban systems for new geopolitical conditions, reveals the chances of cities to get out of such states, prospects for their development.

The purrours of the article is to analyze theoretical positions of problem situations and crisis of cities; methodology of crisis analysis in cities is grounded.

Results of work. Through a five-dimensional model of urban space, the phenomenon of urban crises has been reinterpreted as a complex phenomenon that has embraced all spheres of urban life. Confirmed: Crises in cities arise from the mismatch of interactions of dimensions (measurements of human – conditions – functions – geometry – time). Based on sound methods, crisis situations and the situation and urban chances of Lviv were analyzed and evaluated.

Conclusions. Urban prospects of city development, ways of crisis elimination by urban development means, including and through updating of town planning documentation and strategic development planning. The Changes in the structure of the city as its important characteristic (reduction of chaoticity and increase of spatial structure) are substantiated.

Key words: crisis of cities (crisis of urbanism), properties of crises, their types, multidimensionality of space of cities, schemes of exit of a city from a crisis state, town planning documentation.

Постановка проблеми. Згідно з даними ООН, у містах зосереджено понад 70% світової економіки, понад 50% усього населення світу живе саме тут, і цей показник невпинно зростає, досягнувши 66% у 2050 р. Сьогодні в містах відбуваються основні економічні події та формуються найкращі можливості для реалізації людини й її бізнес-ідей. Орієнтована на людину урбаністика робить міський простір інклюзивним і зручним для кожного; завдяки розвинутій інфраструктурі тут кожен може знайти для себе сервіси й можливості, які відповідають індивідуальним потребам. Останніми роками зростає увага до кризових станів соціально-економічних систем, що пояснюється різними чинниками, у т.ч. і

глобалізацією суспільства. Кризи торкнулися й урбанізованих систем, тож дослідження процесів, які відбуваються в містах і породжують кризи, надзвичайно актуальні, особливо для України та її міст (за даними Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, хоч чисельність мешканців України невпинно скорочується: з 52,24 млн осіб 1993 року до 46,1 млн 2009 р., а сьогодні складає близько 36 млн – рівень урбанізації залишається доволі високим і впродовж практично останніх 20-ти років залишається незмінним – 67,5–69,3%), хоч ведуться вони й в інших країнах [1].

Мета статті – системно осмислити феномен кризи урбанізму для нових геополітичних умов,

РОЗВИТОК РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

розкрити шанси міст щодо виходу з таких станів та перспективи їх розвитку.

Вирішувались завдання:

- уточнити категорійно–понятійний апарат;
- осмислити теоретичні положення й передумови виникнення проблемних ситуацій і криз міст;
- обґрунтувати методологію аналізу криз у містах;
- проаналізувати просторову ситуацію у Львові, емпірично розкрити зміст проблем і кризових явищ у місті;
- обґрунтувати підходи й шляхи виходу міста з кризового стану.

Виклад основного матеріалу. І. Категорійно–понятійний апарат, передумови й стан дослідження феномену криз. Різні джерела подають неоднозначну етимологію походження терміна «кризи». Грецька етимологія подає поняття як вихід, занепад, закінчення, розв'язок [2]. Інші вказують, що криза – поворотний пункт і вирішальний момент у хворобі, кульмінаційна точка [3]. Отже, термін має різне трактування і означає зворотний пункт, стрес, перелом, пересилення.

Розмови ведуться про різні кризи: цінностей, фінансову, стосунків, ідентичності тощо. Для створення передумов дослідження криз урбанізму (міст) подамо узагальнено визначені погляди на теорію криз.

Одним із перших, хто розпочав вивчати кризу, був американський психіатр Ерік Ліндемман. Надалі теорія кризи отримує оформлення в роботах Дж. Боулбі, Е. Еріксона, Р. Хілла, Дж. Кульберга, Д. Левінсона. Е. Еріксон та Д. Левінсон розглядають кризу як елемент розвитку індивіда [4]. Шведські вчені Г. Бернлер і Л. Юнссон вважають, що з позицій системного підходу криза аналізується як мінуща функціональна недостатність, викликана радикальними змінюваними вимогами до системи [5].

Як вважає W. Badura–Madej, теорія криз є теорією оптимістичною. Це важливо підкреслити, оскільки перехід через кризу виводить систему, як правило, на якісно інший (вищий) рівень [6]. G. Carlan динаміку криз зводить до чотирьох фаз [7]:

- конфронтації з явищами і процесами, що викликають кризи;
- появи переконань, що з'явилася загроза втрати контролю над процесами;
- мобілізації та за діяння наявних засобів і сил (результатом можливий вихід з кризи або її поглиблення й перехід до хронічного стану);

– декомпенсації (є результатом неможливої до перенесення напруги).

B. Gililang і R. James (1993) [8] виділяють такі властивості криз: наявність як загроз, так і шансів; складна діагностика (дослідження кризових станів); існування джерел росту і змін; відсутність панацеї та швидких рішень; необхідність вибору рішення; універсальності (поширеність, і ніхто не може бути впевнений, що ніколи не опиниться в кризовому стані); ефекту винятковості; суб'єктивності (що для одного є винятковою складністю й проблемою, для іншого незначна задача, яку потрібно вирішити).

Теоретично кризи, окрім психодинамічного способу дослідження, долучають до аналізу теорію систем, адаптаційну теорію, підхід Rogersa (теорія інтерперсональності), теорію стресу тощо. Зокрема, інтерперсональна теорія підкреслює вагу кількох визначальних чинників у впливі на ситуацію, які виступають вирішальними в допомозі виходу з кризи. Уся теорія криз підкреслює важливість дослідження й розуміння причинно–наслідкових зв'язків виникнення кризової ситуації, визначення ефективних шляхів виходу з них.

Існують різні критерії й підходи до типологізації криз. Виділяють:

- кризи розвитку (кризи змін) – точки переходу з одного стану розвитку системи до іншого (пов'язано з розпадом старої системи й відсутністю бачення того, як вона має бути змінена);
- ситуативні кризи – виникають при появі нетипових (незвичних) ситуацій у системі, коли ситуація виходить з–під контролю (пов'язані з поняттям стресу, критичного інциденту);
- хронічні кризи – пов'язані з поняттям «транскризового стану», тобто ефект того, як система поводить себе стосовно до наслідків кризи;
- екзистенційні кризи, згідно з Grammer (1985 р.) [9], – це внутрішні конфлікти, пов'язані з такими поняттями, як сенс життя, відповідальність, залежність, свобода тощо. V.E. Frank [10] вважає, що такого типу кризи з'являються в житті людини чи світі тоді, коли старі цінності вже не мають атрактивності й сили, водночас на їх місце не прийшла сенсорна альтернатива.

Доцільно класифікувати критерії й детермінанти (чинники) криз. Детермінанта (від лат. Determine – обмежую) – це елемент, що має функцію визначення (обумовлення) чогось (явища чи процесу). Виділяємо детермінанти залежно від критеріїв:

- рангу – міжнародні, державні, регіональні, локальні, найважливіші, середнього й низького рангів; мега, макро, мезо– і мікро–впливу;
- виду – загальні й спеціальні, кількісні і якісні;
- походження – внутрішні й зовнішні, власні і чужі;
- сфери – політичні, правові, військові, технологічні, економічні, соціальні, культурологічні, екологічні, територіальні;
- предметності – продуктові, господарські, промислові, транспортні, ресурсні, енергетичні, фінансові;
- сприятливості до організації – сприятливі, нейтральні, несприятливі;
- сприятливості до контролю – піддаються, частково піддаються, не піддаються контролю;
- розпізнавальності – розпізнавальні, частково і не розпізнавальні;
- динаміки – зростаючі, незмінного і зменшувального значення, швидко змінні та стабільні в певному проміжку часу.

II. Моделі та методи дослідження криз урбанізму. Урбаністична криза має п'ять аспектів (Р. Флорида) [11]:

- поглиблення економічної прірви між суперзірковими й іншими містами;
- криза успішності суперміст – зростаючі ціни на житло і рівень нерівності (гроші людей «з'їдає» дороге житло); з дорогих районів витісняються певні прошарки суспільства;
- зростання нерівності, сегрегація та розмежування, що присутні в усіх містах, – зникнення середнього класу (виникають райони багатства й анклави бід); поява конфліктів у містах, коли місто й передмістя перетинають маленькі райони привілейованих осіб;
- динамічна криза передмість – кількість бідних у передмістях зростає значно швидше, ніж у самих містах. Передмістя вже не виступають районами найзаможніших;
- криза урбанізації країн, що розвиваються, коли зв'язок між урбанізацією й якістю (стандартом) життя розірвався, а урбанізація зростає без економічного зростання країн.

Р. Флорида привертає увагу до еліти та елітарних міст; джентрифікації й невдоволення навколо неї. Джентрифікація (ревіталізація) деградованих міських кварталів відбувається шляхом їх реконструкції й повернення в місто багатих мешканців; зменшення соціальної нерівності міст. Флорида вважає, що «креативна економіка» приносить

спільності міст більше шкоди, ніж користі, а креативні міста поглиблюють нерівність. Соціальної справедливості досягти можна лише в «рівності перед законом»; розглядає клаптиковість міста й кризи передмість. Інші аспекти досліджуються в контексті глобальної урбанізації [11].

Пропонуємо застосувати модель п'ятивимірного простору «L – F – U – G – T», яка, на нашу думку, є конструктивною для аналізу проблем, прогнозування наслідків та обґрунтування засад нової просторової політики й виходу з криз великих міст [12]. Характеристики окремих вимірів і їх взаємодії дозволяють упорядкувати інформацію з урахуванням вимог системності й ієрархії, цілісності методології аналізу проблем. Створений масив взаємодії дає змогу виявити найважливіші комбінації в проблематиці міст.

Містобудівна діяльність – це передусім функціональна задача, а відповідно, функціональний вимір є пріоритетним. Для реалізації функцій міста необхідні ресурси, віднесені нами до виміру умов. Людина виступає і як суб'єкт, і як об'єкт у цій проблематиці – місто створюється для людей і людьми. Функції реалізуються в геометричному просторі, а на їх реалізацію витрачається час, отож і ці виміри мають також важливе значення для міст. Таким чином, проблематику кризи міст доцільно розкривати з застосуванням п'ятивимірної моделі простору.

Стисло розкриємо алгоритм застосування запропонованої моделі для виявлення й аналізу проблем та кризових станів урбанізму. Необхідно сформулювати характеристики кожного з вимірів міського простору, виділити ті, що можуть впливати на кризові процеси, встановити, які взаємодії вимірів можуть викликати напруження. Виділяються взаємодії сумісні й несумісні, а також надлишкові. Виміри й взаємодії розписуємо через характеристики, які потім формалізуємо до показників (кількісних характеристик). Запропонована модель 5-вимірності міського простору є концептуальною, а її конкретизація й наповнення відбувається з урахуванням конкретних задач. У нашому випадку вона створює можливості для аналізу стану системи, прогнозування кризи та обґрунтування шляхів виходу з неї. Виникають труднощі визначення ознак і властивостей системи, які впливають на її кризовість. Ознаки і властивості близькі, але не є тотожними поняттями: ознака – менш конкретна порівняно з властивістю. Наприклад, властивість

РОЗВИТОК РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

«історичне місто», його ознаками є наявність матеріальних і нематеріальних субстанцій історичного минулого, час заснування тощо. Властивості й ознаки описуються характеристиками й показниками (характеристики, які виражаються кількісно).

Зазначимо, що проблеми виникають унаслідок невідповідностей насамперед цілей і умов: цілі формуються людиною (суб'єктивна складова), а умови характеризують об'єктивну складову просторової ситуації. Увагу зосередимо на просторових засобах виведення міст із криз.

1. Людський вимір. Головною складовою творення і функціонування міст є людина. Можна виділити такі групи її характеристик: духовно-ментальні (освіченість, толерантність, система цінностей), соціальні (чисельність населення, характеристики сімей, очікуваний приріст), економічні (заможність мешканців, кількість домогосподарств та їх характеристики). Містобудівна діяльність є складовою внутрішньої політики держави. До характеристик цього виміру включаємо також ті, що характеризують владу, передусім компетентність місцевої влади та її розуміння задач управління й розвитку міста.

2. Вимір умов. На містобудівну діяльність та функціонування міст визначально впливають природно-ландшафтні умови, умови розміщення, політико-правові умови й вимоги. Багато з них є результатом незалежних процесів і явищ. Такими умовами є: політика державної й регіональної влади щодо розвитку території, вибору пріоритетних напрямів діяльності у вибраній територіальній одиниці, а також створення правових умов до активізації чи стримування розвитку міст. Наприклад, у сьогоднішніх умовах конфлікту на сході України значна частина заможних людей розглядає «безпечні» регіони й міста як привабливі для інвестування в будівництво та придбання нерухомості. Можна виділити також умови розташування міста, вимоги й умови інвестування. Умови розміщення міста в системі розселення й основних транспортних комунікацій, а також природного оточення важливі стосовно проблем і перспектив його розвитку. Йдеться насамперед про процеси субурбанізації й можливості регулювання відносин міста з близьким оточенням. Стосовно розвитку міст виокремлено як загальнодержавні, так і локальні вимоги й обмеження.

3. Функціональний вимір. Традиційно функції систем розділяються на зовнішні, внутрішні та

функції узгодження. Щодо міст слід підкреслити, що ефективно вирішення їх проблем підвищує атрактивність, «притягує» інвестиції та соціально-економічний розвиток усіх сфер. Економічна складова міської функції охоплює стан господарського комплексу міста й регіону, ринок нерухомості (ціну нерухомості, ціноутворення, вартість окремих складових, у т.ч. земельної). Функції узгодження передбачають погодження всіх видів господарювання та життєдіяльності в місті.

4. Геометричний вимір (конфігурація, масштаб, розпланування міста) – це насамперед територіальні можливості та характеристики. Вирішальною є характеристика компактності міста. Компактність і висока щільність обумовлюють територіальні проблеми для забудови. Структура розпланування міста та його функціональна структура визначають проблеми розбудови інженерної й транспортної інфраструктури, а також відрахувань на їх розвиток при обґрунтуванні рішень щодо розвитку міста.

5. Часовий вимір охоплює минуле, сучасність та перспективи міста. Більшість міст України історичні, й це обумовлює певні проблемні ситуації, водночас підвищуючи шанси їх успішного вирішення. Постають вимоги збереження історичного середовища, модернізації житлових будинків і реконструкції історичних територій (заміни інженерної інфраструктури, впорядкування благоустрою, ревіталізація деградованих територій). Сучасність у часовому вимірі визначається часовими характеристиками реалізації проектів. Тобто просторова політика міст і антикризова містобудівна діяльність має хронологічно узгоджувати всі виміри, прогнозуючі наслідки, нові явища й процеси, що обумовлюються розвитком.

Переїдімо до аналізу взаємозв'язків між виділеними вимірами простору, виявлення проблемних і кризових ситуацій, що викликані їх неузгодженістю. Розпочнемо з подвійних поєднань вимірів.

Взаємодія вимірів «людина – умови» (LU) виявляє можливості й бажання людей стосовно умов проживання і діяльності (комфортність, екологічний стан, забезпеченість ресурсами), а також ресурсні можливості міста в сприянні їх задоволенню. Тут слід аналізувати проблеми, пов'язані зі станом ресурсів, та умови міста щодо умов життя й діяльності мешканців, умови для інвестицій у місто.

Взаємопоєднання LF описує функціональні показники простору, співвіднесені з людським вимі-

ром, характеризується показниками забезпеченості й зайнятості населення. Виділяються проблеми, пов'язані з достатністю функцій з погляду мешканця (робочих місць, об'єктів обслуговування, транспортної доступності). Сфера зайнятості трактується як функціональна самореалізація людини і вводить в аналіз ментальні характеристики особи, її культуру й освіту. Людина як вимір включає також професійність влади та активність інвесторів.

Поєднання LT характеризує динамізм людського виміру (природний і міграційний рух населення). Постають демографічні й міграційні проблемні ситуації. Оскільки часовий вимір розглядається як історія, сучасність та майбутнє, постають вимоги аналізу проблем збереження традицій, історичного минулого та його популяризації. Недостатньо досліджень з прогнозування та пошуку перспектив розвитку, що створює нові проблемні ситуації в містах.

Поєднання LG включає взаємодію людини й геометричного виміру (масштаб, конфігурація, освоєність простору). При розгляді взаємодій аналізуються проблеми порушення щільності й розподілу населення по території міста, стану комфортності життєвого простору.

Взаємодія UG вказує на просторову локалізацію умов у місті, зокрема розміщення вільних ділянок, що надаються для забудови, потреби їх врахування при вирішенні проблем розвитку, наприклад, розбудови інфраструктури міста тощо. Виникають проблемні ситуації, пов'язані з різноманітністю й концентрацією умов і ресурсів у просторі міста – неоднорідності міського простору.

FG розкриває розподіл функцій на території, який визначається показниками щільності функцій у просторі міста. В містах проявляються проблемні ситуації, пов'язані з порушеннями масштабів для різних функцій, проблеми функціональної достатності.

FX розкриває використання умов міста (природних, розміщення, вимог) у функціональному відношенні. Постають проблеми використання умов під певні функції, порушень у їх розміщенні. Кожна функція міста, даючи корисність, створює шкідливі наслідки. Особливо це стосується переробки відходів та інших екологічно агресивних функцій. Гостро постає проблема їх розміщення, обґрунтованості функціональної організації (функціонально-вартісного аналізу корисності та негативних наслідків від функцій).

XT характеризує зміни умов міста в часі. Існують проблеми погіршення екологічної ситуації, збільшення негативних наслідків впливу на умови у зв'язку з трансформацією вимог до простору. Аналізуються екологічні проблемні ситуації, вплив нових інвестицій на навколишнє середовище.

GT – зміни геометричних характеристик у часі (масштабу, конфігурації та освоєності простору). Виділяються проблеми розширення міст, ефективності відносин міст з оточенням, змін функціонально-планувальної структури, що обумовлені статичністю розпланування й динамічністю змін у місті, збільшенням невідповідності між цими вимірами простору в сучасних містах.

Потрійні поєднання вимірів розкривають ширші можливості аналізу, структуризації проблем і кризових ситуацій у містах і містобудівної діяльності. Найкраще розкриваються проблеми міста, коли при аналізі потрійних поєднань вимірів міського простору одним із активних вимірів введена людина. Саме людина виступає «генератором» проблемних ситуацій у містах. Неузгодженість вимірів (наприклад, $L-F-X$), коли людина хоче реалізувати себе в місті, але, не враховуючи умови місця, де вона може реалізуватись, у такий спосіб формує проблему собі та місту. При розгляді взаємодій аналізуються проблемні ситуації функціонального зонування міста. В об'ємі взаємодій функціонального, геометричного й виміру умов ($F-G-X$) окреслюється простір, що характеризує просторові умови міста на певних його фрагментах. Поєднання векторів LXG окреслює стан ресурсів середовища й характеризує ресурсну ситуацію в місті. Постають проблемні ситуації, пов'язані з неефективним використанням ресурсів.

Чотиривимірні поєднання передбачають фіксацію одного з вимірів. Так, фіксуючи умови, виявляємо клас проблем і задач типового проектування, а вводячи вимір умов – відбувається прив'язка до конкретних умов міста й вимог замовника. Фіксує вимір часу, виділяємо проблеми й задачі передпроектного аналізу, оцінки стану міста на певний момент. Введення вектора часу в напрямі ретроспективи формує проблеми й задачі, пов'язані з історією міста; в перспективу – прогнозування проблемних ситуацій і перспектив розвитку міста. Фіксація функцій окреслює аналіз естетичних і композиційних проблем і задач. Взаємодія $LXFG$ розглядає всі виміри, крім часу, окреслюється множина проблем,

РОЗВИТОК РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

пов'язаних зі структурою простору та можливостями їх аналізу. LXFT – ситуація, коли геометричний вектор фіксований. Виділяються проблеми, пов'язані з процесами в містах, – умови можуть змінюватись або й вичерпуватись в часі, творити проблемні ситуації. Виникають можливості аналізу процесів у просторі міста та проблемних ситуацій, що пов'язані з їх неефективністю. LXGT – не розглядаємо функціональний вимір, створюються умови для виявлення й аналізу проблем, пов'язаних з ресурсами простору. Виділяються задачі аналізу ресурсних проблем, їх розміщення, використання та управління ними. FXGT – відображаються проблеми умов функціонування простору. Фіксація виміру людина створює можливості дослідження простору міста як абстрактної структури, моделювання взаємовідносин, що добре піддаються формалізації.

Повна множина поєднань (п'ятивимірні взаємодії) творить інтегральні характеристики простору, включаючи показники його корисності, економічності, екологічності й естетичності. Постають інтегральні проблеми і завдання – ефективності й гармонійності міст, що вимагають розгляду всього масиву характеристик простору міста. Використовуючи модель п'ятивимірного простору та побудувавши матрицю взаємопов'язань вимірів, можна виділити множину характеристик простору міст, з якої виокремити групу інтегральних макрохарактеристик проблем і кризових ситуацій. На цій основі можливо впорядкувати проблемні ситуації, здійснити їх аналіз та обґрунтувати основи антикризової просторової політики у великих містах.

Підсумовуючи осмислення та моделі криз міст, обумовимо основні її характеристики. Місто етапу промислової революції пов'язувалось із буржуазією та робітничими масами. Сформувалась відповідна модель міста – «капітал потребував працівників», а заводи (капітал), буржуазія та робітники у відповідний спосіб ділили й організували його простір. Вони сприяли розвитку соціальної й інженерної інфраструктури, а також відповідних суспільно-політичних і економічних відносин. Міста цього періоду потребували здорових і кваліфікованих робітників – звідси охорона здоров'я й загальна освіта. Відносини між працею і капіталом викликали гострі напруження й конфлікти, а також кризові стани.

У другій половині ХХ ст. «капітал відірвався від промисловості», глобалізаційні процеси обумови-

ли виведення промисловості з міст «першого світу», яке перестало потребувати робітників. Зросло зацікавлення до нових категорій мешканців міст та з'явилися нові сфери конфліктів. David Harvey у книзі «Бунт міст» пише, що конфлікти поширились із фабрик на міське життя [13]. І тут виділяється житлова криза – зростання вартості житла, яке не обумовлене ростом вартості матеріалів чи праці, а лише «логікою капіталу». Цей факт негативно впливає на функціонування міста й мешканців, спричинив іпотечну кризу в містах, яка поширилась на загальну кризу держав.

Наступна модель міста пов'язана з тим, що «капітал відривається від міст і перестає бути засобом економіки». Використання інвестицій у нерухомість стало засобом експлуатації й конфліктів.

Ігнорування наявних процесів і явищ привело до обґрунтування помилкових стратегій і неправильних рішень щодо розвитку містобудівних систем. Ситуація в Україні має свою специфіку:

- низькі доходи українців і робота «начорно» не дозволяють отримати іпотечний кредит на купівлю житла. Вартість оренди складає часто більшу частину доходу молодій сім'ї;
- майже повністю припинилось у містах комунальне й відомче будівництво;
- раптова деіндустріалізація, коли міста, втрапивши промисловість, не створили (не зберегли) функцій фінансових, дослідницьких, управлінських центрів. Розбудова їх «з нуля» неможлива. При цьому процес деіндустріалізації відбувся раптово, без продуманих механізмів і злочинним шляхом приватизації й «реформ через банкрутство»;
- перехід від моделі індустріального міста до іншої моделі проходить болісно, спричинив демографічну кризу й неконтрольовану міграцію, що породили нові напруження й конфлікти в містах.

Означені процеси характеризуються територіальним зростанням міст, водночас збільшенням їх боргів при зменшенні числа населення та зусиллі мігрантів. Міста українські слабкі, не мають ефективних ресурсів для розвитку, крім «ще не виїхавших» кваліфікованих мешканців та залишків культури й історії.

III. Аналіз кризових ситуацій і діагностування стану Львова. Дослідження стану і проблемних ситуацій у місті проводилось з використанням п'ятивимірності міського простору (людина – функції – умови – геометрія – час) [12]. Застосовано такі методики дослідження проблемних ситуацій:

- системний підхід і розгляд міста як системи. Увага акцентується на дослідженні взаємозв'язків. Практика показує, що і синергетичні ефекти й проблеми (кризові стани) зосереджені у взаємозв'язках між різними вимірами містобудівного простору. Отож, на нашу думку, ефективною як у дослідженні кризових станів, так і обґрунтуванні шляхів виходу з них є модель п'ятивимірного простору, що створює умови для аналізу взаємодій;

- аналіз проблем міст (ідентифікація – ранжирування за важливістю – причинно–наслідкові зв'язки – оцінка) здійснено на основі аналізу стратегічних документів (генплану, стратегій, концепцій), аналізу процедур видачі дозволів, погоджень і містобудівної діяльності; соціологічного опитування – для глибшого аналізу й розуміння просторових ситуацій;

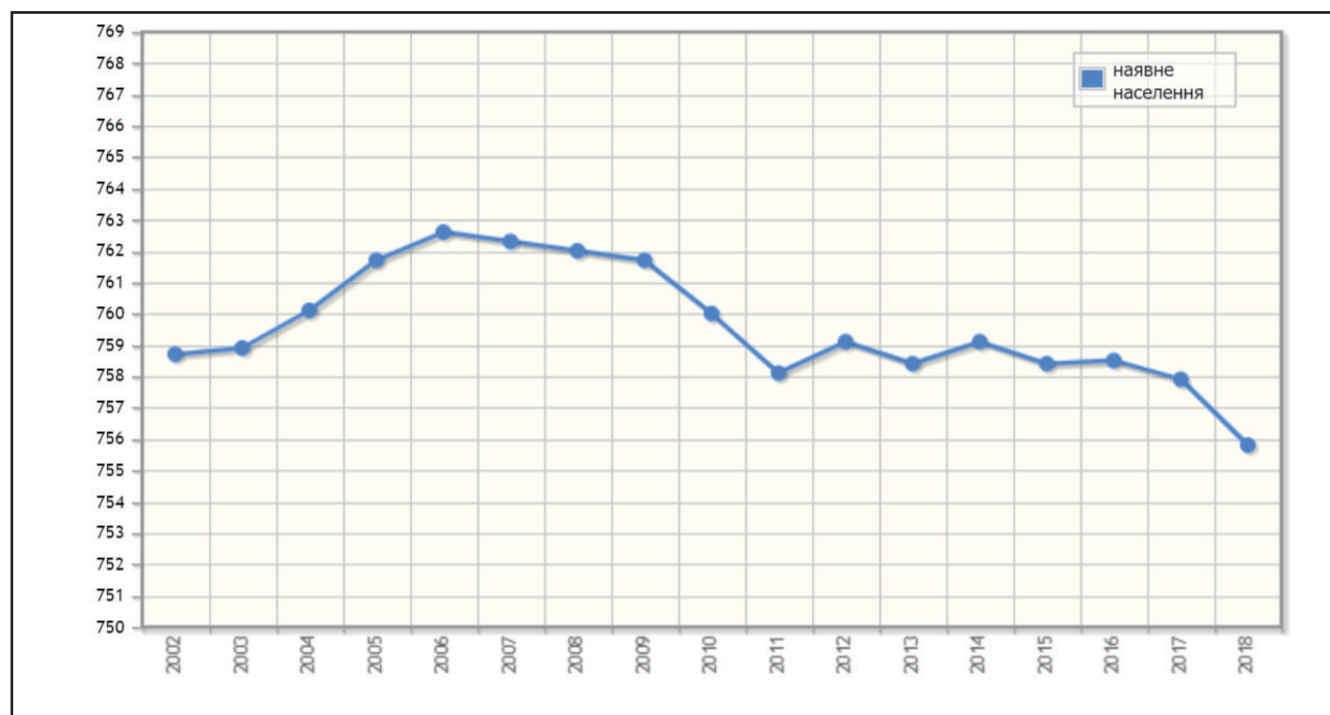
- вплив «випадкових» чинників, процесів і функцій здійснено з застосуванням методів теорії нечіткої логіки. Використання цього підходу в складних динамічних системах пов'язано зі складністю розробки повного набору нечітких правил, що повинні описувати всі можливі умови переходу кожного чинника з одного стану в інший; перевірки їх на сумісність (не конфліктність), їх корегування.

Характеристика людського виміру м. Львова. Чисельність постійного населення м. Львова за станом на 01.01.2019 р. складала 750,3 тис.

осіб. Упродовж останніх років у місті спостерігається тенденція скорочення населення як за рахунок природного приросту, так і міграційних переміщень, постаріння мешканців (рис. 1).

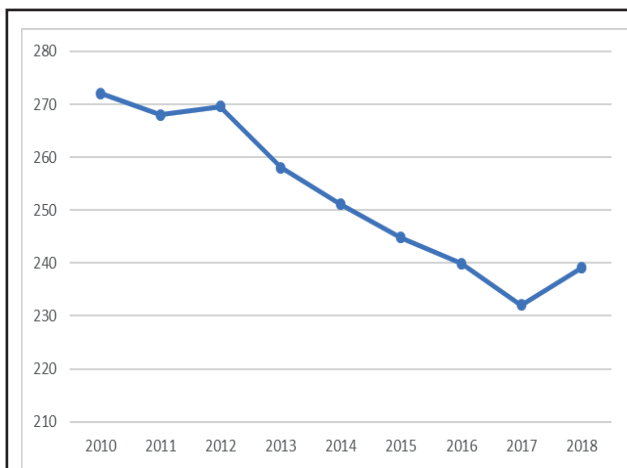
У Львові 85,1% сімей складаються з 2–4 членів, 4,1% становлять самотні громадяни. Серед львів'ян 27,3% мають вищу освіту, 27% – середню спеціальну, 45,7% – середню освіту. Зібрані статистичні та дані натурних обстежень вказують на високий рівень духовності мешканців міста, зокрема щодо політичних і духовних цінностей. Слід підкреслити високу релігійність мешканців та їх ототожнення з певною релігійною громадою. За станом на 01.01.2019 р. у місті діють 294 релігійні громади, серед яких найбільша конфесія Греко–католицької церкви. Високий показник релігійності й серед молоді. Корінним львів'янам властивий високий рівень дотримання суспільних норм поведінки.

Фахова зайнятість і рівень життя населення міста. Зайнятість населення є змінною суспільно–демографічної характеристики мешканців. Загальна кількість найманих працівників Львова, зайнятих у всіх сферах економічної діяльності, на 01.01.2019 р. склала 239,1 тис. осіб (40% населення міста). Структура зайнятості характеризується зменшенням частки зайнятих у суспільному виробництві, що обумовлено загальним старін-

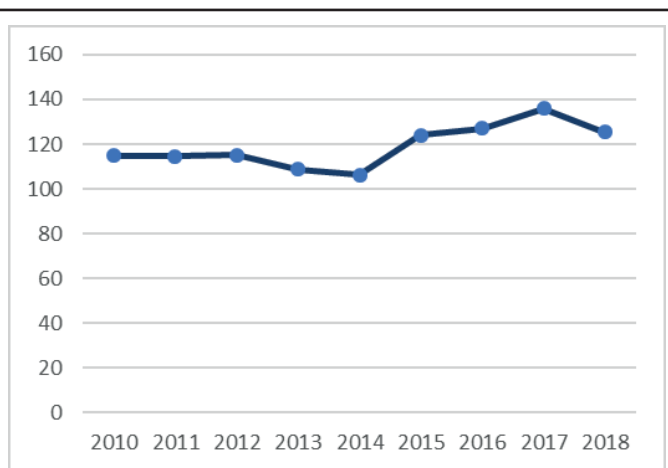

Рисунок 1. Динаміка зміни чисельності населення Львова упродовж 2002–2018 рр.

Джерело: Головне управління статистики у Львівській області

Рисунок 2. Середньооблікова кількість штатних працівників, тис. осіб

Рисунок 3. Індекс середньомісячної заробітної плати в м. Львові

Джерело: Головне управління статистики у Львівській області

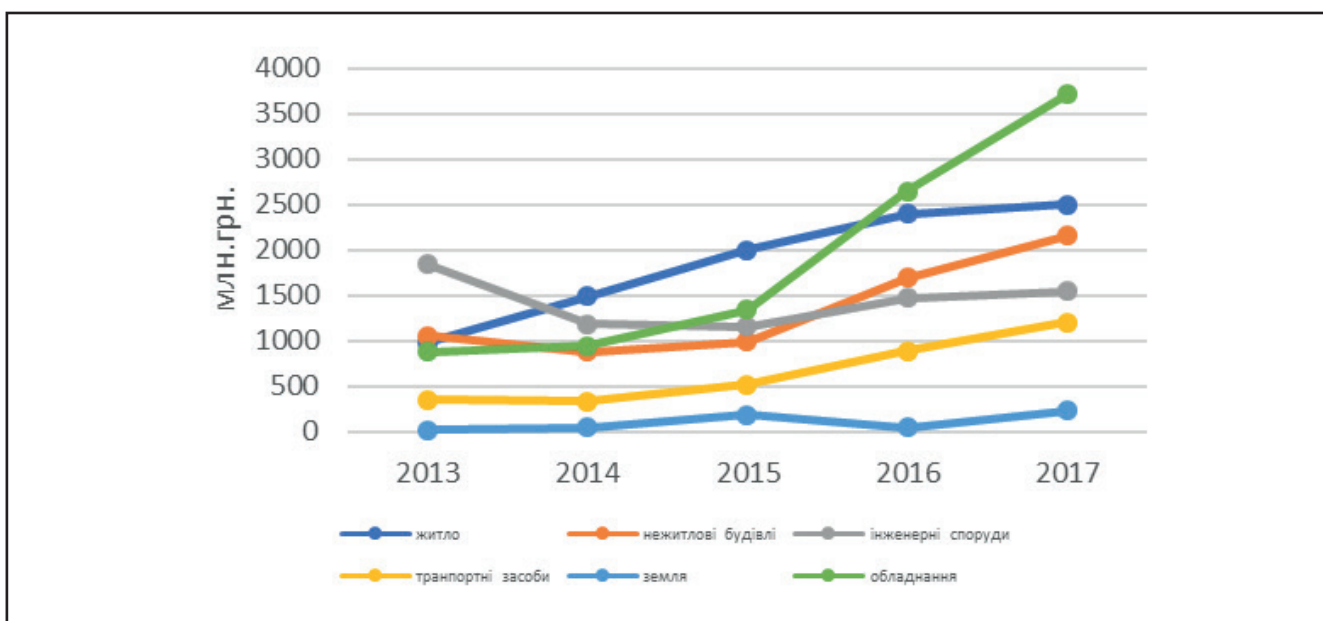
ням мешканців. Трудові ресурси міста використовуються лише на 73,7%, тобто наявний значний трудовий потенціал, який головно формують незайняте населення працездатного віку і безробітні (рис. 2). Середньомісячна заробітна плата в м. Львові на початок нинішнього року склала 9320 грн, середня пенсія – 2440 грн (рис. 3).

Функціональний вимір м. Львова – стан господарського комплексу міста й регіону, інвестиційна політика. Динаміка інвестування економіки Львова впродовж 2005–2018 рр. характеризується змінними тенденціями (рис. 4):

– нарощування обсягів інвестицій з 2005 р. та зниження темпів зростання у 2008–2014 рр. Го-

ловним джерелом інвестицій стали власні кошти підприємств і кредити банків, частка яких у загальній структурі інвестицій становила 80%. Пріоритетні сфери інвестування – торгівля, діяльність транспорту та зв'язку, житлове будівництво, операції з нерухомим майном, промисловість;

– 2008–2012 рр. відбулося збільшення надходжень інвестицій, що зумовлено підготовкою міста до чемпіонату з футболу Євро-2012 – в економіку спрямовано 10,5 млрд грн, з яких 60% скеровано в інфраструктуру міста (реконструйовано аеропорт, проведено реконструкцію і ремонт комунальних доріг та доріг загального користування, частково оновлено рухомий склад

Рисунок 4. Динаміка надходження інвестицій в економіку м. Львова за видами економічної діяльності [5–6]

громадського транспорту), 28% усіх інвестицій – на будівництво спортивних арен [3];

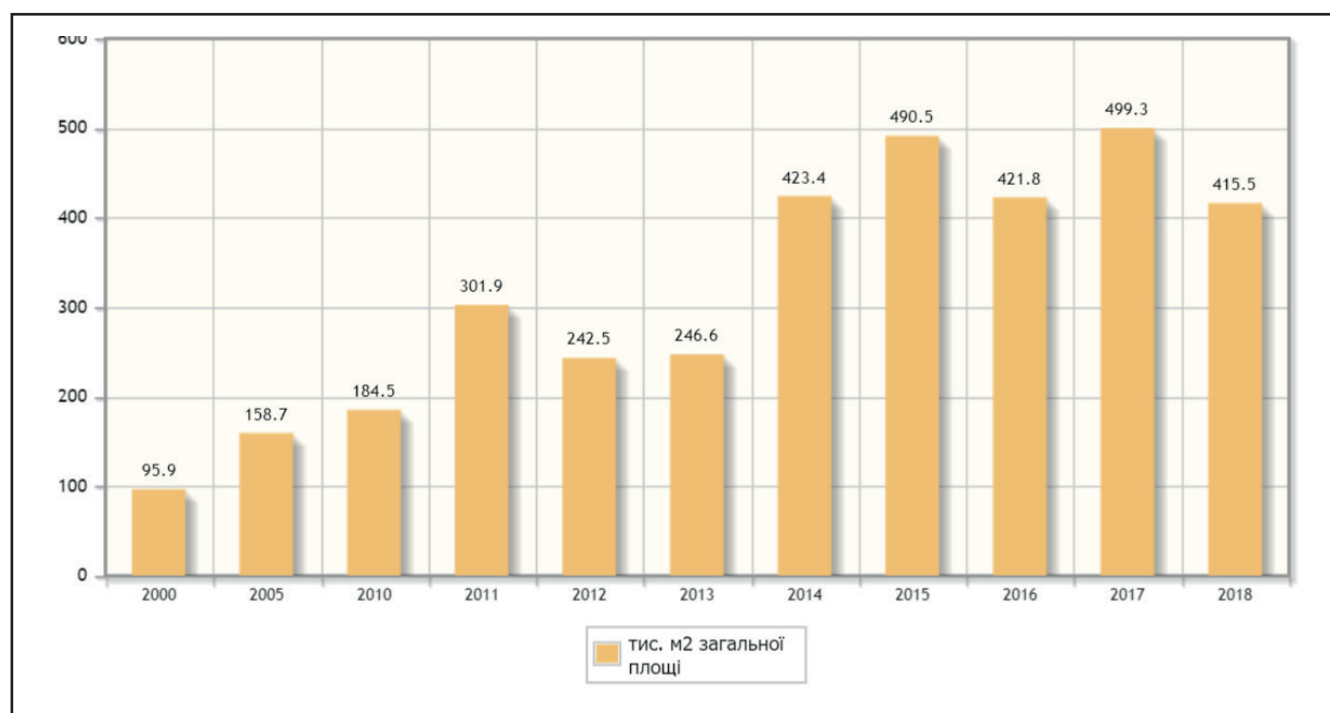
– 2013–2015 рр. спостерігається падіння обсягів капітальних інвестицій і поступове їх збільшення з 2016 р.

Оцінка інвестицій виділила тенденції нерівномірності як щодо їх структури, так їх просторової локалізації в місті. Пріоритетним напрямом у структурі фінансування залишається житлове і нежитлове будівництво – 38% від загальної суми інвестицій, натомість незначним залишається вкладення у розвиток інженерних споруд та інженерної інфраструктури – 12% (рис. 5). Львів є одним із лідерів в Україні як за обсягами будівництва, так і за його вартістю. Для порівняння, за станом на 01.11.2019 р. у трьох містах-лідерах будується: Київ – 616 об'єктів, Львів – 249, Одеса – 162 об'єкти. Важливу роль у ситуації відіграла міграція з сусідніх областей України у зв'язку з російсько-українською війною. Нове житлове багатоповерхове будівництво ведеться в межах міста, головню в уже сформованих житлових районах, забезпечених інженерно-транспортною інфраструктурою або за рахунок виробничих і комунальних об'єктів з кварталів колишньої промислової забудови.

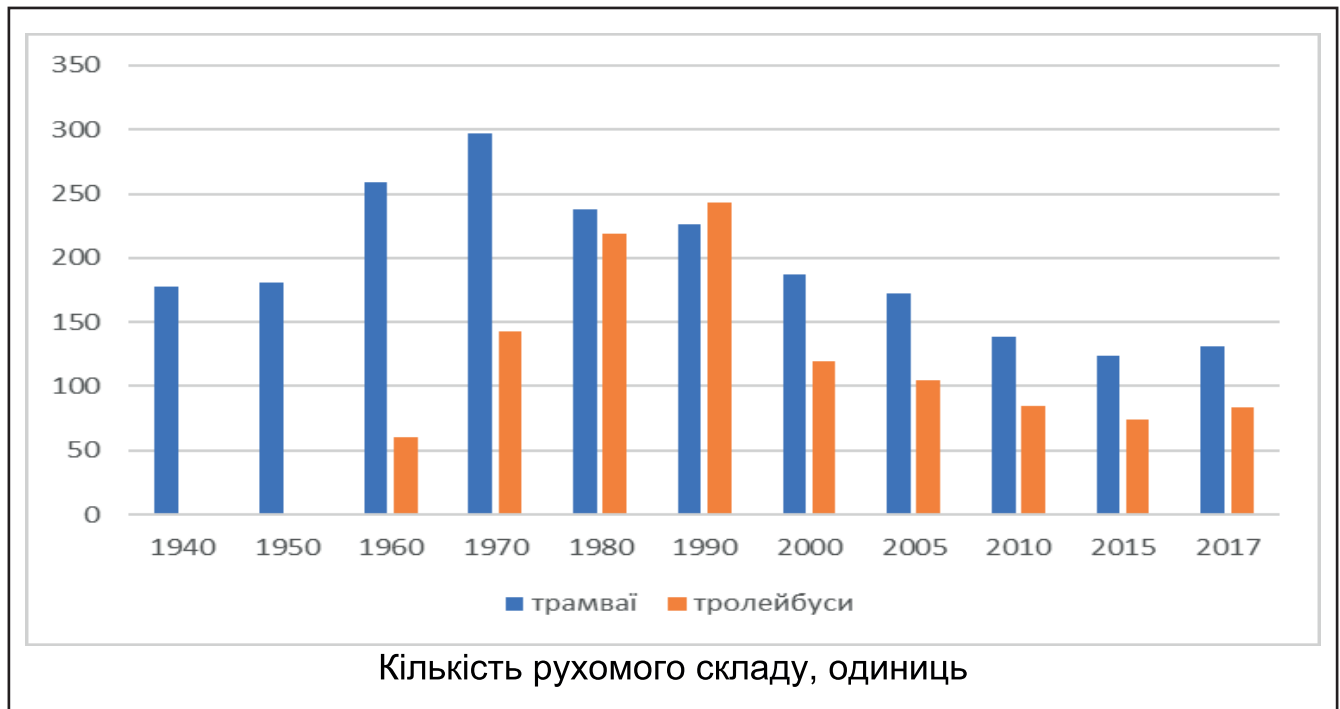
Технічна інфраструктура охоплює системи водопостачання, каналізації, тепло-, газо-, електропостачання, санітарної очистки й ути-

лізації відходів, є найбільш складною сферою комунального господарства міста. Експертними дослідженнями вітчизняних та іноземних спеціалістів встановлено, що більшість мереж технічної інфраструктури м. Львова вичерпали свій нормативний термін експлуатації, знаходяться в незадовільному стані. Протягом 1990–2012 рр. у сфері технічної інфраструктури міста відбулося покращення ситуації лише з водопостачанням та задоволення потреб населення у цілодобовій подачі води. Незважаючи на збільшення обсягів будівництва, необхідного розширення й зростання інфраструктурних мереж не відбувалося [5].

Транспортна інфраструктура. У сфері транспортної системи міста відбулися значні зміни, а саме перерозподіл вантажних і пасажирських перевезень на користь автомобільного транспорту. В останні роки відбувається збільшення попиту на електротранспорт у Львові. Зріс рівень автомобілізації населення міста. Упродовж останніх десяти років темпи приросту парку машин становили 10% в рік і зросли зі 100 на 1000 мешканців до понад 300 авто на 1000 мешканців. Громадський транспорт – важлива складова транспортної інфраструктури (рис. 6). У місті діє 99 маршрутів (9 – трамвайних, 13 – тролейбусних, 23 – автобусних та 53 – мікроавтобусних), на яких працює 1235 одиниць рухомого складу [14]. Констатуючи певні позитивні змі-

Рисуюнок 5. Прийняття в експлуатація нового житла в м. Львові, м кв. [14]

Рисунок 6. Показники роботи громадського транспорту міста Львова (Джерело: Головне управління статистики у Львівській області)

ни – розпочалися масштабні реконструкції колій з використанням безшумних технологій, збудовано лінію на Сихів, відбувається ремонт старих транспортних засобів, запуск сучасних «Електронів» тощо), проте і сьогодні більшість проблем пов'язані з потребою ремонту колій, контактної мережі й якості самих трамваїв і тролейбусів.

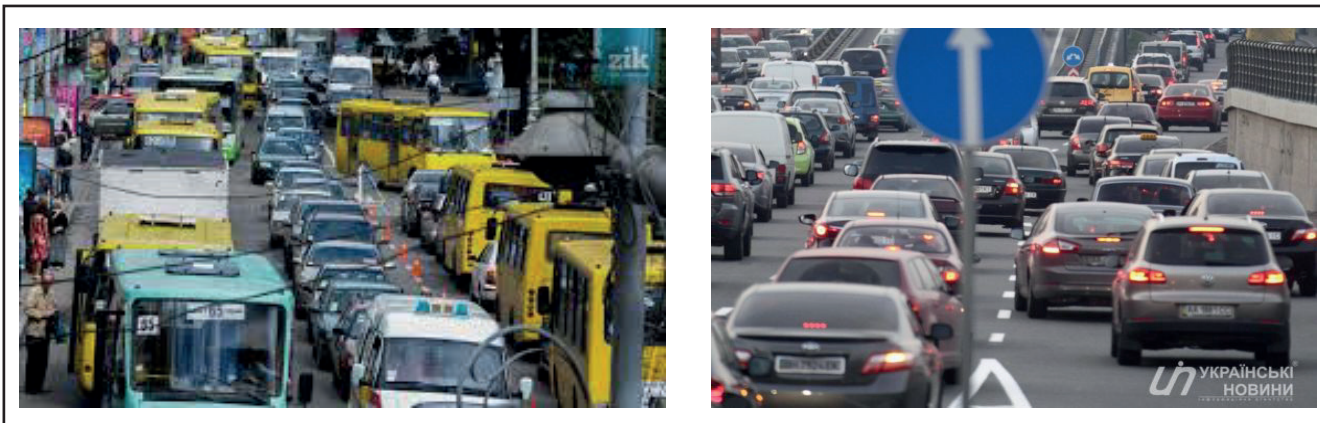
Найбільше навантаження зазнає мережа вулиць центральної й середньої частин міста. Зокрема, на фрагменті вул. Стрийської від колишнього монументу Слави до перетину вул. Хуторівка передбачено і ведеться будівництво житла на розміщення приблизно 30 тис. осіб. Водночас транспортна інфраструктура тут належно не розвивається, антропопресія на Стрийський парк різко зростає (всі потреби в прибудинковому озелененні розробники вирішують за рахунок парку – пам'ятки садово-паркового мистецтва). Схожа ситуація на пр. Чорновола (в районі ТЦ «Арсен»), де кожний клаптик землі перетворюється на багатоповверхівку. Дефіцит місць для паркування призводить до того, що машини паркують у два чи навіть у три ряди і створюють перешкоди для подальшого руху (рис. 7).

Хоч ідеї створення безтранспортних зон в історичній частині міста, перехоплюючих парковок у транспортно-пересадочних вузлах на перетинах кільця магістральних вулиць з радіальни-

ми вулицями й лініями громадського транспорту (місткість систем приблизно 1 і 4 тис. місць) декларується давно, проте жодного їх втілення не відбувається. За пострадянський період вдалося досягти єдиного – перетворити пл. Ринок у пішохідну зону, яка поєднує два фрагменти пішохідних вулиць Краківської й Галицької.

Висока щільність й історична цінність забудови у центральній частині не дозволяють здійснювати реконструкцію вулиць з розширенням проїзних частин, що вкрай потрібне для пропуску зростаючих транспортних потоків. Складний рельєф місцевості суттєво впливає на вибір маршрутів і на швидкість й безпеку руху. Розташування історичної частини міста у Львівській улоговині створює проблеми з розвитком підземної урбаністики, у т.ч. підземного швидкісного трамваю.

Виникають суперечності між функціональними характеристиками простору міста й складеною системою громадського транспорту. Функціональна структура міста склалася історично і має мозаїчний характер переплетення зон різного функціонального змісту. Зменшена роль Львова як транспортного центру держави, зокрема пов'язаного з залізничними перевезеннями, породжує конфлікт між малоефективно використовуваними територіями залізниці й системою громадського транспорту, а також створює умови до

Рисунок 7. Типові транспортні проблеми центральної й серединної частин м. Львова

вирішення транспортних проблем за рахунок переосвоєння цих територій під сучасні транспортні комунікації.

Просторова нерівномірність розміщення інвестицій виражається у посиленні концентрації людей і комерційних функцій. На це вказує висока вартість нерухомості в центрі, проведена авторами на основі даних агенцій нерухомості в місті [15]. Пріоритетом для приватних інвестицій у центрі міста є об'єкти готельної й банківської сфер, громадського харчування, торгівлі. Водночас така концентрація загострює чимало проблем, зокрема: транспорту (проявляється у переважанні транспортної мережі через щільну забудову й невідповідність історично сформованої вуличної мережі новим транспортним навантаженням); збереження історичного середовища (великий старий житловий фонд вимагає не тільки збереження, а й модернізації для поліпшення побутових зручностей).

Житлове будівництво ведеться по всій території міста і головним чинником виступає наявність підготовлених земельних ділянок з технічною інфраструктурою. Існує об'єктивна тенденція локалізації торгових функцій у периферійній частині міста, що пов'язано з будівництвом великих багатофункціональних торгових центрів, загальна площа яких перевищує 0,25 га. Такі об'єкти потребують великих площ, зокрема й для облаштування автомобільних стоянок. У південній частині міста у зв'язку з будівництвом тут нового стадіону та розбудови аеропорту ця частина території має потенціал для створення нових центрів: спорт, бізнес, торгівля, освіта, розваги.

Львів є одним із найбільш щільно населених міст України (на 2017 р. 4436 мешканців на один гектар), тобто при будівництві на вул.

Карманського, Струмок – Масарика допустима генпланом, ДБНами щільність перевищена вдесятеро. У зв'язку зі збільшенням обсягів нового житла фіксується зниження його вартості на вторинному ринку (рис. 8). Політика державної й регіональної влад полягає в стимулюванні розвитку території, виборі пріоритетних напрямів діяльності у вибраній територіальній одиниці, а також створенні правових умов до активізації чи стримування розвитку міст.

Умови розміщення міста в системі розселення й основних транспортних комунікацій, а також природного оточення (характеристика виміру умов) важливі стосовно проблем і перспектив його розвитку. Відкоригований генеральний план (2008 р.) розглядає Львів у контексті навколишніх територій, де виділяються дві зони: приміського розселення в межах радіуса приблизно 30 км та формування містобудівної системи «Великий Львів» у межах території на відстані 3–5 км від зовнішньої межі. Межі приміської зони формують території п'яти сільських адміністративних районів області – Жовківського, Яворівського, Городецького, Пустомитівського, Кам'янсько-Бузького [5]. Індивідуальне житлове будівництво в приміській зоні (досягши максимуму в 2000–2005 рр.), розпочало зниження темпів із входженням в економічну кризу (на кінець 2010 р.), набувши найнижчих показників. Відзначається концентрація нових будинків уздовж основних доріг, що виходять зі Львова, а освоєним засобом комунікації служить автомобіль. Високий рівень активності процесів урбанізації охоплює сільські ради, розташовані радіусі до 10–15 км від міста, що безпосередньо межують з містом та вирізняються найвищою кількістю урбанізованих територій у загальній структурі використаних земель – близько

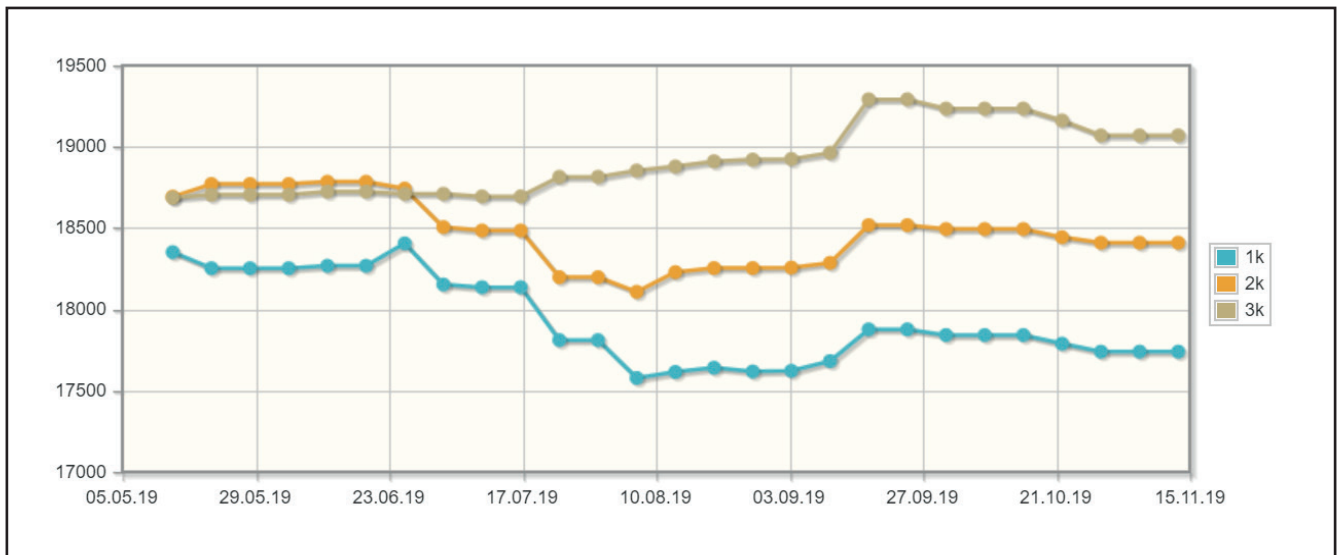

Рисунок 8. Ціни на житло на первинному ринку м. Львова (Джерело: www.zabudovnyk.com.ua)

30% від площі відповідних сільських рад. У приміській зоні спостерігається наростаючий конфлікт між урбанізаційними процесами, що відбуваються в просторі прилеглих до міста територій, і майбутніми потребами міста-центру. Ці території місто розглядає для вирішення власних проблем та як можливість покращення інфраструктурного облаштування своїх територій.

Зростає туристична антропопресія на місто та його центральну частину – Львів відвідує приблизно 2 млн туристів щорічно (6 тис. осіб щоденно). Поряд із незначними позитивними наслідками посилюється туристична ерозія – місто поступово перетворюється в «місто офіціантів та прислуги», руйнуються напрацьовані століттями традиції й цінності. Це є результатом непідготовленості міста до нових процесів.

Культурною столицею України з багатою історичною спадщиною, яка наповнена звичаями і традиціями, прийнято вважати Львів. Засноване в XIII ст. князем Данилом Галицьким, протягом століть місто розвивалося як європейське. Архітектурна спадщина Львова (тут розміщено найбільше пам'яток історії та архітектури в Україні – 2500) різних архітектурних стилів, а історичний центр, що почав формуватися в середні віки, не має аналогів в Україні і віднесений до Списку світової культурної спадщини ЮНЕСКО. Тут збереглися визначні пам'ятки, починаючи від XII ст. Особливо цінними є архітектурні ансамблі площі Ринок (XV–XIX ст.), вулиць Вірменської (XIV–XIX ст.) та Руської. У місті багато пам'ятників, споруджених на честь видатних осіб, з яких най-

більшу художню цінність мають пам'ятники А. Міцкевичу, Т. Шевченку, І. Федорову.

Львів прийнято вважати культурною столицею України з багатою історичною спадщиною, яка наповнена звичаями і традиціями (часовий вимір). Архітектурна спадщина Львова (тут розміщено найбільше пам'яток історії та архітектури в Україні – 2500) різних архітектурних стилів, а історичний центр, що розпочав формуватися в середні віки, не має аналогів в Україні і віднесений до Списку світової культурної спадщини ЮНЕСКО. Історична унікальність простору міста проявляється не лише в унікальності історії, а й відношенні влади й мешканців до спадщини. На сьогодні, згідно з проведеними опитуваннями, реальне відношення до історичної спадщини, діяльність з її збереження й використання визнано як одну з найгірших в Україні. Львів втрачає свою «теплоту», образ, ідентичність і інтелігентність. Відбуваються деформації і втрати, у т.ч. і спотворення «ментальності міста».

Аналіз просторових вимірів і їх взаємодії у Львові можна продовжити, але обсяг даної публікації не дозволяє цього. Отож перейдімо до повного синтезу й узагальнення оцінки просторової ситуації в місті.

Таким чином, проблеми Львова можна об'єднати в групи, серед яких виділимо:

- транспортні (транспорт через центральну частину, брак парковок, недорозвинутість кілець, у т.ч. й об'їзної дороги);
- неконтрольоване ущільнення забудови, що приводить порушення норм, умов і режимів

функціонування міста та його окремих районів. Переосвоєння й ущільнення має відбуватись з дотриманням норм і вимог всього міста чи району, а не лише окремої ділянки (вимог озеленення, транспортної й інженерної інфраструктури);

- інтенсифікація антропогресії на озеленені території міста загального й обмеженого використання, а також спеціального призначення. Для виправлення офіційних статистичних характеристик (щільності забудови й населення, а також забезпечення зеленими насадженнями) формально долучаються до міста території Брюховецького і Винниківського лісництв, які не відносяться до міста. Головна алея Стрийського парку за інтенсивністю відвідувачів нагадує головний проект у центрі Львова;

- проблема безконтрольності у використанні земель і порушенні вимог генплану (наприклад, Кредобанк на своїй ділянці по вул. Сахарова, яка є територією колишнього дитсадку, зрізав здорові дерева для будівництва шестиповерхового житлового будинку – практично на території Горіхового гаю, а питання прибудинкового озеленення і території вирішуватиметься за рахунок парку);

- ігнорування вимог генплану веде до погіршення комфортності й завдає шкоди здоров'ю мешканців; зумовлює перевитрати з міського бюджету для вирішення ускладнених проблем;

- не відрегульовані відносини міста з прилеглими територіальними громадами (у Сокільниках не хочуть будувати школу, оскільки ці питання вирішуються за рахунок Львова водночас мешканці цього села ігнорують потреби міста);

- високий рівень безробіття (наприклад, у приміському селищі Винниках у 60% дітей у школі батьки не працюють);

- неконтрольована міграція (внутрішня, зовнішня, маятникова). Маятникова міграція, за різними підрахунками, складає від 120 до 180 тис. осіб щоденно. Здатність перевезення громадського транспорту в період приїзду і від'їзду мігрантів недостатня, а більшість маятникових мігрантів доїздить до міста-центру приватним транспортом;

Причини криз можна згрупувати наступним чином:

- ігнорування й недотримання вимог генплану та містобудівної документації;

- недосконалість і проведена з порушеннями процедура отримання дозволів і погоджень;

- комерціалізація містобудівних процесів;

- різнобій і неузгодженість статистичних даних по місту;

- низька компетентність влади.

Загалом стан міста можна охарактеризувати як передкризовий з тенденцією до динамічного погіршення.

IV. Пошук схем виходу з кризи та їх впровадження в обґрунтування стратегії та практичну діяльність розвитку Львова. У стратегіях розвитку стан міст не діагностується, а проблеми аналізуються недостатньо. Головна увага акцентується на: якості життя, яке у більшості випадків трактується як можливість проведення вільного часу; формуванні міста як спільноти та пошуку синергетичних ефектів від залучених різних суспільних груп до життя міста; розширенні демократії і прав мешканців, що пов'язується з ідеями «почути голос» мешканців, підтримання ініціатив знизу, місцевими референдумами, перебудовами громадянського суспільства тощо.

Важливими в розвитку міста та в їх антикризових стратегіях є питання економічні. Від найдавніших часів (рабовласництво, специфічні форми демократії античного світу, феодалізму до капіталізму) домінувала різна економічна логіка (система) життя міст і міської спільноти. На сьогодні в суспільстві домінує логіка вигоди над іншими логіками й моделями розвитку міст. Відомі й широко використовуються моделі, де високо визначена роль соціальних умов (освіта, охорона здоров'я, збереження історичного середовища, екологічність і безпечність), а також контролю грошей через податки, місцеві валюти, заборони на банківські спекуляції, локального патріотизму тощо.

Слід змінити методологічний підхід до дослідження стану та обґрунтування рішень. На практиці використовується комплексний підхід – здійснюється пофакторний аналіз (геополітичний і містобудівний контексти, соціально-демографічні, економіко-господарські процеси, історичні, природно-ландшафтні умови, транспортна ситуація тощо). На основі пофакторного аналізу робиться комплексна оцінка (сумування просторових характеристик) та пропонуються конкретні рішення. Доцільно перейти на аналіз й обґрунтування рішень на основі системного підходу, розглядаючи місто як систему цілісно – перенести увагу на дослідження взаємозв'язків між вимірами, що творять його простір, адже саме у взаємодіях зосереджені як проблеми, так і засоби їх

РОЗВИТОК РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

вирішення. Запропонована модель 5–вимірності простору є при цьому ефективною.

Перспективним шляхом виходу міст із кризового стану є екологізація й інноваційність їх економіки, тобто стратегії розвитку міста, оперті на ідеї промислової екології та реіндустріалізації. Йдеться не просто про повернення промисловості (фабрик і заводів) у місто, а ширшого розуміння цього процесу в глобальних стратегіях розвитку держави і регіонів.

Локальний патріотизм – ідеологія кризових станів. Виділимо характерні ознаки ментальності й українського патріотизму як ідеології. Зокрема:

- цінності українців (львів'ян) пов'язані суттєво з цінностями релігійними (незримими, іманентними): віра – це базова потреба людини, релігія – проекція віри на соціум (суспільство), а церква – соціальна інституція;

- довірливість українців, галичан, водночас висока розвинутість інтуїції – народ можна обдурити, але відчуття не обманить;

- патріотизм – це такий тип поведінки, що заперечує популізм і демагогію; вимагає жертвості за свою державу, поселення і сім'ю щоденною працею;

- час патріотизму минає, настає час симулякрів. Дешево й популістське все більше подобається мешканцям, бо патріотизм – важка праця, жертвості і заперечення зовнішніх ефектів і піару, тоді як симулякри – це роблення вигляду, притворення. Прикладами держав, побудованих на ідеології патріотизму, є Ізраїль і США;

- патріотизм – кризова ідеологія, яка передбачає наявність кризових станів. Перебуваючи в часі перманентних криз, ми мусимо навчитись жити в таких умовах. Проте ситуація в державі і її містах ще не досягла кризового стану, тож наразі немає запотребування на цю ідеологію;

- більшість політичних систем базується на брехні й суперечить національно-патріотичним принципам. Складно прорахувати соціальні процеси, які виникають унаслідок порушень законів і правил гри у містах;

- слабкість місцевих влад, що покладається на апокаліптичну свідомість і завищені соціальні очікування українців (у патріотизмі необхідною умовою є наявність лідера);

- народ зберігає оптимізм, який для багатьох українців базується на грошах, в інших – на вірі (в Бога, народ, державу).

Вихід системи з кризи та перехід на новий рівень розвитку можливий за умов акумулювання всіх ресурсів і зусиль та створення «критичної маси для імпульсу». Роль лідера у створенні такої ситуації незаперечна. На це вказує практика країн і міст, що ефективно поборолі кризи і стали лідерами. Таким чином, складовими виходу з кризи міста виступають: цінності соціуму (релігійна складова; соціальні очікування; оптимізм / песимізм соціуму); соціальні реакції на порушення; ключова ідеологія (державницька, кризова, матеріалістична); тип поведінки влади різних рівнів (популізм, демагогія, демократичність чи жертвості, щоденна праця); ефективна урбаністична політика влади й дотримання правил єдиних правил для всіх учасників процесу.

Різноманітність і своєрідність (унікальність) культур є основою розвитку міста. Втрата ідентичності веде до хаотизації розвитку. Україна та її міста втрачають ідентичність, що може привести до розчинення (зникнення) українців у світовому хаосі. Для Львова вихід міста з кризового стану пов'язується з: реалізацією нових урбаністичних ідей (про відкриті – закриті системи, компактні – дисперсні, ідеї універсалізації міст); встановленням якісних і однакових правил для всіх учасників містобудівного процесу (без винятку, які в умовах України важливіші за закони).

Висновки

Українські міста мають швидко пристосовуватися до глобальних, насамперед економічних, змін у світі. Слід інтелектуально й ментально вийти за межі індустріального мислення і відповідних моделей соціально-економічного розвитку міст.

Вихід на нові моделі не передбачає простого відкидання індустріальної моделі й декларування спекулятивних ідей демократизації та якості життя в містах; це перехід на моделі керованого розвитку та універсалізації простору міст.

Через п'ятивимірну модель містобудівного простору переосмислено явища криз урбаністики як складного явища, що охопило всі сфери людського життя. Кризи у містах виникають із неузгодженості взаємодій вимірів (вимірів людини – умови – функції – геометрії – часу).

На основі обґрунтованих методів проаналізовано й оцінено просторову ситуацію та урбаністичні шанси Львова. Обґрунтовано зміни в структурі міста як її важливої характеристики (зменшення хаотичності й підвищення просторового ладу).

Таким чином, розкрито урбаністичні перспективи розвитку міст та шляхи усунення криз, у т.ч. через оновлення містобудівної документації і стратегічного планування їх розвитку. Концепція як система ідей, принципів і макрохарактеристик має включати таку послідовність: систематизацію задач – обґрунтування критеріїв оцінки рішень – оцінку й аналіз проблем і їх взаємопов'язаності – аналіз чинників впливу на ситуацію – обґрунтування альтернативних пропозицій (від влади, громади, експертів) – вибір із множини альтернатив кращого рішення з допомогою обґрунтованих критеріїв.

Список використаних джерел

1. Плешкановська А.М. Епохи та міста / А.М. Плешкановська, О.Д. Савченко. – К. : Ін-т урбаністики, 2019. – 264 с.
2. Словник української мови: в 11 тт. / за ред. І.Білодіда. Інститут мовознавства АН УРСР. – К. : Наук. думка, 1973. – Т. 4, с. 343.
3. The Webster's Encyclopedic Dictionary of the English Language. – New York : Lexicon Publications, 1989. – 2256 p.
4. Lindemann E. Symptomatology and management of acute grief / E. Lindemann // American Journal of Psychiatry. – 1944. – vol. 101, pp. 141–148.
5. Теория социальной работы : учеб. / под. ред. проф. Е.И. Холостовой. – М. : Юристъ, 1999. – 334 с.
6. Badura–Madej W. Wybrane zagadnienia interwencji kryzysowej. Poradnik dla pracowników socjalnych / Wanda Badura–Madej. – Krakow : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellonskiego, 1999. – 210 p.
7. Caplan G. Perspectives on primary prevention / Gerald Caplan and H. Grunebaum // Archives of General Psychiatry. – 1967. – vol. 17, sept., pp. 331–346.
8. Gilliland E. Crisis intervention strategies / Burl E. Gilliland, Richard K. James. – Pacific Grove, Calif. : Brooks/Cole Pub. Co., 1993. – 622 p.
9. Brammer L. The helping relation–ship: Process und Skills (3rd ed.) / L. Brammer. – Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, 1985.
10. Соціально–педагогічна робота з людьми в кризових ситуаціях. Підходи до визначення кризи, види криз [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://stud.com.ua/47356/pedagogika/sotsialno_pedagogichna_robota_lyudmi_krizovih_situatsiyah ; <http://prawo.in.ua/1r/vl-O1270.html>
11. Флорида Р. Криза урбанізму. Чому міста роблять нас нещасливими / Річард Флорида, пер. Ірини Бондаренко. – К. : Наш Формат, 2019. – 320 с.
12. Габрель М. Просторова організація містобудівних систем / М. Габрель. – К. : А.С.С, 2004. – 400 с.
13. Harvey D. Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution [Електронний ресурс] / David Harvey. – London, New York : Verso, 2012. – Режим доступу : http://abahlali.org/files/Harvey_Rebel_cities.pdf
14. Головне управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://lv.www.ukrstat.gov.ua>
15. Ціни на нерухомість у містах України [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.zabudovnyk.com.ua

References

1. Pleshkanovska A.M. Epokhy ta mista / A.M. Pleshkanovska, O.D. Savchenko. – K. : In-t urbanistyky, 2019. – 264 s.
2. Slovyk ukrainskoi movy: v 11 tt. / za red. I.Bilodida. Instytut movoznavstva AN URSR. – K. : Nauk. dumka, 1973. – T. 4, s. 343.
3. The Webster's Encyclopedic Dictionary of the English Language. – New York : Lexicon Publications, 1989. – 2256 p.
4. E. Symptomatology and management of acute grief / E. Lindemann // American Journal of Psychiatry. – 1944. – vol. 101, pp. 141–148.
5. Teoryia sotsyalnoi raboty : ucheb. / pod. red. prof. E.Y. Kholostovoi. – M. : Yuryst, 1999. – 334 s.
6. Badura–Madej W. Wybrane zagadnienia interwencji kryzysowej. Poradnik dla pracowników socjalnych / Wanda Badura–Madej. – Krakow : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellonskiego, 1999. – 210 p.
7. Caplan G. Perspectives on primary prevention / Gerald Caplan and H. Grunebaum // Archives of General Psychiatry. – 1967. – vol. 17, sept., pp. 331–346.
8. Gilliland E. Crisis intervention strategies / Burl E. Gilliland, Richard K. James. – Pacific Grove, Calif. : Brooks/Cole Pub. Co., 1993. – 622 p.
9. Brammer L. The helping relation–ship: Process und Skills (3rd ed.) / L. Brammer. – Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, 1985.
10. Sotsialno–pedagogichna robota z liudmy v kryzovykh sytuatsiiakh. Pidkhody do vy–znachennia kryzy, vydy kryz [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : https://stud.com.ua/47356/pedagogika/sotsialno_pedagogichna_robota_lyudmi_krizovih_situatsiyah ; <http://prawo.in.ua/1r/vl-O1270.html>
11. Floryda P. Kpyza upbanizmu. Chomu mista pobliat nac neshchacnymy / Pichapd Floryda, per. Iryny Bondarenko. – K. : Nash Format, 2019. – 320 s.
12. Habrel M. Prostorova orhanizatsiia mistobudivnykh system / M. Habrel. – K. : A.S.S, 2004. – 400 s.

13. Harvey D. Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution [Elektronnyi resurs] / David Harvey. – London, New York : Verso, 2012. – Rezhym dostupu : http://abahlali.org/files/Harvey_Rebel_cities.pdf

14. Holovne upravlinnia statystyky u Lvivskii oblasti [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu : <http://lv.www.ukrstat.gov.ua>

15. Tsiny na nerukhomist u mistakh Ukrainy [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: www.zabudovnyk.com.ua

Дані про авторів

Габрель Микола Михайлович,

доктор техн. наук, професор, НУ «Львівська політехніка»
e-mail: gabrelmikola@gmail.com

Хром'як Йосип Якович,

к.техн.н., НУ «Львівська політехніка»
e-mail: dir.ippt@gmail.com

Лисяк Наталія Михайлівна,

к.э.н., доцент, Інститут підприємництва та перспективних технологій, НУ «Львівська політехніка»
e-mail: natali.bila@gmail.com

Данные об авторах

Габрель Николай Михайлович,

доктор техн. наук, профессор, НУ «Львовская политехника»

e-mail: gabrelmikola@gmail.com

Хром'як Иосиф Яковлевич,

к. техн.н., НУ «Львовская политехника»
e-mail: dir.ippt@gmail.com

Лысяк Наталья Михайловна,

к.э.н., доцент, Институт предпринимательства и перспективных технологий, НУ «Львовская политехника»

e-mail: natali.bila@gmail.com

Data about the authors

Nikolai Gabrel,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Lviv Politechnic National University Institute of business and innovative technologies
e-mail: gabrelmikola@gmail.com

Iosif Khromyak,

Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Lviv Politechnic National University Institute of business and innovative technologies
e-mail: dir.ippt@gmail.com

Natalya Lysiak,

Ph.D. Lviv Politechnic National University Institute of business and innovative technologies
e-mail: natali.bila@gmail.com

<http://doi.org/10.5281/zenodo.3631606>

КУДРЕНКО Н.В.,
РАЗЬВА І.С.

Динаміка чисельності та економічної активності населення Чернігівської області

У даній статті досліджено сучасний стан та тенденції демографічних процесів, що спостерігаються протягом останніх років у Чернігівській області. Проаналізовано зміну чисельності наявного населення Чернігівської області та України за даними Державної служби статистики України. Розглянуто розподіл наявного населення області за типом місцевості. Досліджено динаміку чисельності населення Чернігівщини в розрізі міст та районів. Проаналізовано розподіл постійного населення області за основними віковими групами та статтю.

При вивченні зміни чисельності населення важливим показником є природний рух населення. Тому досліджено динаміку народжуваності, смертності та природного приросту (скорочення) населення. Проведено аналіз кількості народжених дітей за віковими групами матерів. Розглянуто основні причини смерті. Здійснено аналіз показників, які характеризують економічну активність населення, а саме рівня безробіття, зайнятості та економічної активності населення Чернігівської області та України в цілому.

Зроблено висновки та надано пропозиції щодо покращення демографічної ситуації у регіоні.

Ключові слова: демографічна ситуація, чисельність населення, наявне населення, постійне населення, економічно-активне населення, міське і сільське населення, природний приріст (скорочення) населення, вікові групи, народжуваність, смертність, зайнятість, економічна активність.

Динамика численности и экономической активности населения Черниговской области

В данной статье исследовано современное состояние и тенденции демографических процессов, наблюдаемых в последние годы в Черниговской области. Проанализировано изменение численности имеющегося населения Черниговской области и Украины по данным Государственной службы статистики Украины. Рассмотрены распределение имеющегося населения области по типу местности. Исследована динамика численности населения Черниговщины в разрезе городов и районов. Проанализировано распределение постоянного населения области по основным возрастным группам и полу.

При изучении изменения численности населения важным показателем является естественное движение населения. Поэтому исследована динамика рождаемости, смертности и естественного прироста (сокращения) населения. Проведен анализ количества рожденных детей по возрастным группам матерей. Рассмотрены основные причины смерти. Осуществлен анализ показателей, характеризующих экономическую активность населения, а именно уровня безработицы, занятости и экономической активности населения Черниговской области и Украины в целом.

*Сделаны **выводы** и даны предложения по улучшению демографической ситуации в регионе.*

Ключевые слова: демографическая ситуация, численность населения, юеющееея население, постоянное население, экономически активное население, городское и сельское население, естественный прирост (сокращение) населения, возрастные группы, рождаемость, смертность, занятость, экономическая активность.

KUDRENKO N.V.,
RAZVA I.S.

Dynamics of population and economic activity of the population of Chernihiv region

This article examines the current state and trends of demographic processes observed in recent years in the Chernihiv region. Changes in the population of Chernihiv oblast and Ukraine according to the State Statistics Service of Ukraine are analyzed. The distribution of existing population of the region by type of locality is considered. The dynamics of the population of Chernihiv region in terms of cities and districts has been investigated. The distribution of permanent population of the region by main age groups and analyzed.

When studying population change, an important indicator is the natural movement of the population. Therefore, the dynamics of fertility, mortality and natural increase (decrease) of the population were investigated. The number of children born by age groups of mothers is analyzed. The main causes of death are considered. The indicators characterizing the economic activity of the population, namely the level of unemployment, employment and economic activity of the population of Chernihiv region and Ukraine as a whole are analyzed.

Conclusions were made and suggestions were made to improve the demographic situation in the region.

Key words: demographic situation, population, existing population, permanent population, economically active population, urban and rural population, natural increase (reduction) of population, age groups, fertility, mortality, employment, economic activity.

Постановка проблеми. Демографічна ситуація в Україні має негативну тенденцію, яка характеризується низьким рівнем народжуваності, високою смертністю, відносно низькою тривалістю життя, особливо чоловіків.

Демографічний фактор є одним з пріоритетних напрямків розвитку держави. Від загальної чи-

сельності населення та населення працездатного віку залежить наявність трудового потенціалу, який впливає на величину національного доходу. Тому дослідження динаміки чисельності та економічної активності населення має важливе значення у зв'язку з загостренням демографічної ситуації в Україні та її регіонах.

Аналіз сучасних досліджень та публікацій.

Питаннями демографічної ситуації, тенденцій демографічних процесів та їх регіональних особливостей, а також вивченням зайнятості населення займалися С.І. Бандур, С. Д. Біляцький, Д. П. Богиня, Ф. Д. Заставний, Т. А. Заяць, П. І. Шевчук та інші. Проте регіональні аспекти демографічних процесів досі залишаються недостатньо розкритими.

Метою статті є аналіз динаміки чисельності населення Чернігівської області, а також визначення основних показників економічної активності населення даного регіону.

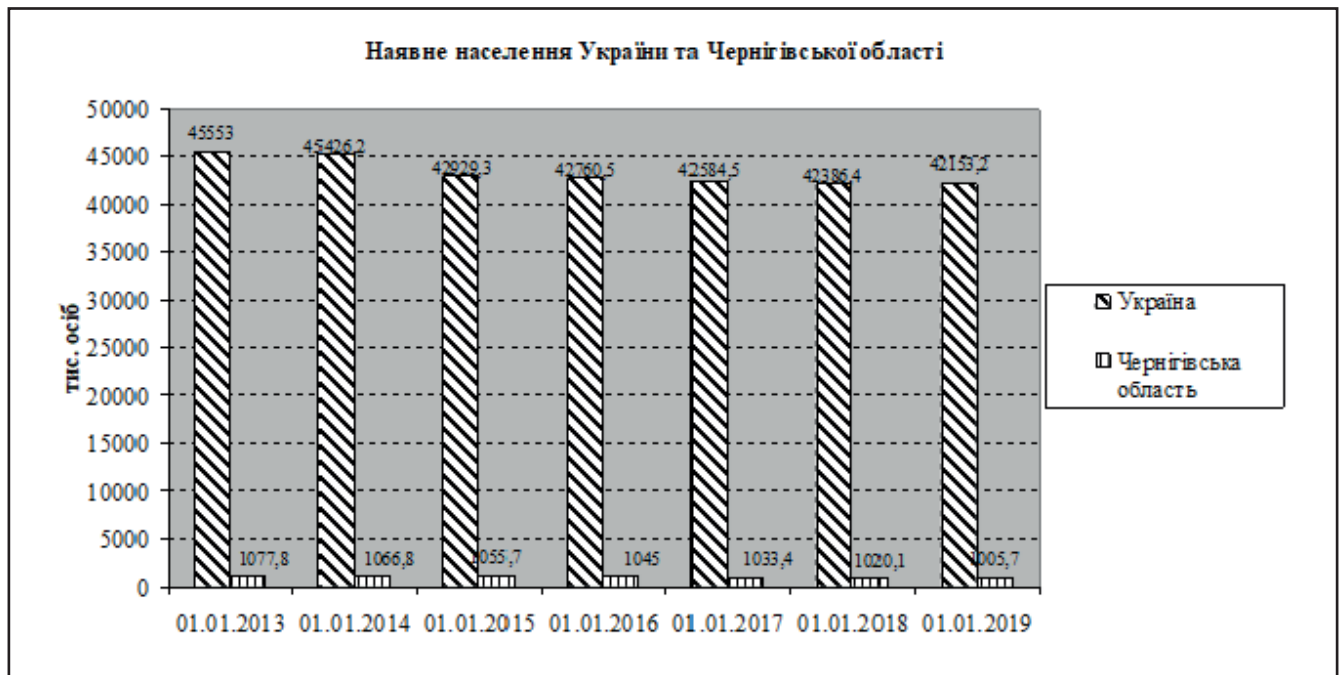
Вклад основного матеріалу. Розпочати дослідження доцільно з розуміння поняття економічні ресурси, які є однією з найважливіших складових які забезпечують сталий соціально-економічний розвиток держави в цілому та її регіонів зокрема. Під економічними ресурсами слід розуміти сукупність матеріальних і нематеріальних ресурсів, що використовуються в господарській діяльності та забезпечують функціонування й безперервний процес суспільного виробництва та відтворення. Трудові ресурси є однією з ключових складових, яка забезпечує використання інших видів економічних ресурсів. Фактично під трудовими ресурсами розуміють чисельність населення, яка може бути залучена до праці. Тому для оцінки загальногo рівня забезпечення країни трудовими ресурса-

ми доцільно проаналізувати чисельність наявного та економічно-активного населення.

Протягом останніх років демографічна ситуація в Україні суттєво погіршилася. На початок 2013 року чисельність населення України становила 45553 тис. осіб, а 2019 року – 42153,2 тис. осіб. За шість років цей показник зменшився на 3399,8 тис. осіб, або 7,46 %. Чисельність населення України стрімко скорочується, що негативно впливає на соціально-економічне становище країни. Така тенденція спостерігається в Чернігівській області зокрема (рис. 1).

Чисельність наявного населення Чернігівської області постійно скорочується (табл. 1). Так, якщо на початок 2013 року чисельність наявного населення в області складала 1077802 осіб, то 2019-го – 1005745 осіб. Упродовж 2013–2019 років населення регіону скоротилося на 72057 осіб, що становить 6,69 %. Кожного року чисельність населення регіону скорочується більше ніж на 1 %: 2014 року – 1,02 %, 2015 – 1,05 %, 2016 – 1,01 %, 2017 – 1,11%, 2018 – 1,29 %, 2019 – 1,41 %.

Чернігівська область є однією з середньо урбанізованих областей України. Протягом 2013–2019 років рівень урбанізації зріс на 1,7 %, і досягнув 65,2 % (табл. 2). На початок 2013 року міське населення становило 684713 осіб, а

Рисунок 1. Зміна чисельності наявного населення в Україні та Чернігівській області, станом на 1 січня 2013–2019 рр.

Складено на основі даних Державної служби статистики України

Таблиця 1. Динаміка чисельності наявного населення Чернігівської області на початок 2013–2019 рр.

Рік	Чисельність населення, осіб на початок року	Абсолютна зміна, осіб, +/-	Темп росту, %		Темп приросту, %	
			до 2013 року	до попереднього року	до 2013 року	до попереднього року
1	2	3	4	5	6	7
2013	1077802	–	–	–	–	–
2014	1066826	–10976	98,98	98,98	–1,02	–1,02
2015	1055673	–11153	97,95	98,95	–2,05	–1,05
2016	1044975	–10698	96,95	98,99	–3,05	–1,01
2017	1033412	–11563	95,88	98,89	–4,12	–1,11
2018	1020078	–13334	94,64	98,71	–5,36	–1,29
2019	1005745	–14333	93,31	98,59	–6,69	–1,41

Складено й розраховано на основі даних Головного Управління статистики в Чернігівській області

Таблиця 2. Розподіл наявного населення за типом місцевості на початок 2013–2019 рр.

Роки	Населення – всього, осіб			Частка в населенні регіону, %		
	Міські поселення та сільська місцевість	міські поселення	сільська місцевість	Міські поселення та сільська місцевість	міські поселення	сільська місцевість
1	2	3	4	5	6	7
2013	1 077 802	684 713	393 089	100	63,5	36,5
2014	1 066 826	682 038	384 788	100	63,9	36,1
2015	1 055 673	678 841	376 832	100	64,3	35,7
2016	1 044 975	675 292	369 683	100	64,6	35,4
2017	1 033 412	669 267	364 145	100	64,8	35,2
2018	1 020 078	662 428	357 650	100	64,9	35,1
2019	1 005 745	655 606	350 139	100	65,2	34,8

Складено й розраховано на основі даних Головного Управління статистики в Чернігівській області

сільське – 393089 осіб. На початок 2019 року чисельність міського та сільського населення дорівнювало 655606 осіб та 350139 осіб відповідно. За даний період відбулося зменшення кількості міського населення на 29 107 осіб (4,25 %) та жителів сільської місцевості на 42950 осіб (10,93 %). Основними причинами зменшення сільського населення є природний рух, а також відсутність працевлаштування на селі, що призводить до міграційних процесів. Зменшення чисельності сільського населення області спостерігається тривалий період і може загрожувати вимиранням села.

Населення Чернігівщини розподілене нерівномірно. Чернігівська область складається з 22 районів, 42 об'єднаних територіальних громад, 16 міст, 29 селищ міського типу та 1465 сільських населених пунктів. Тому доцільно проаналізувати розподіл населення по містам та районам.

Динаміка чисельності населення міст та районів представлена в таблиці 3.

Аналіз динаміки чисельності населення в розрізі міст та районів дає можливість стверджувати, що найбільшу частку серед усього населення області складають жителі адміністративного центру – міста Чернігів. На початок 2019 року даний показник становив 28,66 %, що на 0,95 % більше, ніж у 2014 році. Найменша кількість осіб проживає в Срібнянському та Новгород-Сіверському районах, що на початок 2019 року становило 1,09 % та 1,26 % відповідно. У всіх районах Чернігівської області відслідковується тенденція до скорочення населення, головною причиною якої є природне скорочення населення, а також міграція населення в пошуках роботи.

Крім того, населення регіону можна умовно класифікувати за трьома віковими групами: молодше працездатного віку (0–14 років), люди працездатного віку (15–64 роки), особи старше працездатного віку (від 65 років). При розподілі постійного населення Чернігівської області за віком і статтю, частка чоловіків є більшою у віковій

Таблиця 3. Динаміка чисельності населення міст та районів Чернігівської області на початок 2014–2019 рр.

Міста та райони	Чисельність населення на початок року, тис. осіб						Зміна чисельності населення на початок 2019 року по відношенню до 2014 року	
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Абсолютна зміна, тис. осіб	Темп росту/спаду, % до 2014 р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Чернігівська область	1066,80	1055,70	1045,00	1033,41	1020,08	1005,75	-61,05	94,28
м. Чернігів	295,70	294,70	294,10	291,64	289,40	288,27	-7,43	97,49
м. Ніжин	72,90	72,40	71,80	71,08	70,05	69,05	-3,85	94,71
м. Н.-Сіверський	13,80	13,80	13,70	13,51	13,29	13,03	-0,77	94,43
м. Прилуки	58,20	57,70	57,10	56,27	55,22	54,17	-4,03	93,07
Бахмацький	46,20	45,80	45,20	44,58	43,99	43,12	-3,08	93,33
Бобровицький	34,10	33,80	33,40	32,91	32,44	31,99	-2,11	93,81
Борзнянський	33,10	32,40	31,90	31,41	30,78	30,12	-2,98	90,98
Варвинський	16,70	16,50	16,30	16,08	15,76	15,46	-1,24	92,59
Городнянський	29,30	28,90	28,50	28,23	27,86	27,31	-1,99	93,21
Ічнянський	32,80	32,20	31,60	31,19	30,70	30,20	-2,60	92,06
Козелецький	47,90	47,00	46,20	45,24	44,24	43,24	-4,66	90,27
Коропський	24,40	23,90	23,60	23,08	22,56	22,06	-2,34	90,42
Корюківський	27,70	27,50	27,30	26,84	26,40	25,95	-1,75	93,68
Куликівський	17,80	17,50	17,10	16,83	16,47	16,10	-1,70	90,44
Менський	37,70	37,10	36,60	35,92	35,25	34,42	-3,29	91,29
Ніжинський	28,60	28,10	27,70	27,22	26,83	26,25	-2,35	91,77
Н.-Сіверський	14,10	13,70	13,30	13,20	12,99	12,69	-1,41	89,99
Носівський	30,20	29,80	29,40	29,08	28,68	28,15	-2,05	93,20
Прилуцький	36,60	36,00	35,60	35,49	35,35	35,08	-1,52	95,85
Ріпкинський	28,70	28,10	27,50	27,11	26,77	26,23	-2,47	91,41
Семенівський	18,50	18,30	18,00	17,78	17,52	17,16	-1,34	92,78
Сновський	24,60	24,30	24,00	23,55	23,17	22,82	-1,78	92,76
Сосницький	19,50	19,10	18,80	18,50	18,11	17,74	-1,76	90,98
Срібнянський	11,70	11,60	11,30	11,25	11,15	10,92	-0,78	93,30
Талалаївський	13,60	13,40	13,20	12,92	12,61	12,34	-1,27	90,70
Чернігівський	52,40	52,10	52,00	52,51	52,50	51,90	-0,50	99,05

Складено й розраховано на основі даних Головного Управління статистики в Чернігівській області

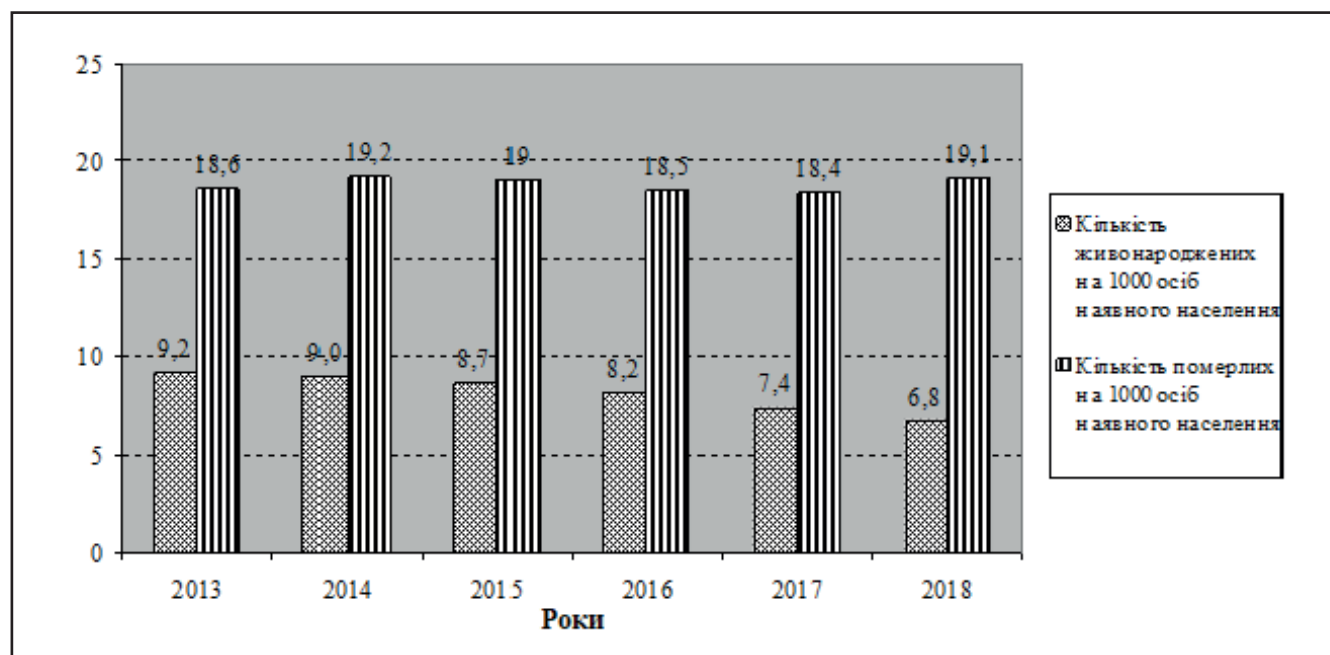
групі від 0 до 14 років, при цьому в старших вікових групах переважають жінки. У віковій групі від 15 до 64 років чисельність жіночої статі перевищувала чисельність чоловіків в 1,12 разів на початок 2013 року та в 1,11 разів на початок 2019 року. У віці старше 65 років жіноче населення становить 71437 осіб, що в 2,05 рази більше чоловіків. Така велика різниця в чисельності населення жіночої та чоловічої статі пов'язана з високою смертністю чоловіків у похилому віці.

При дослідженні динаміки чисельності населення важливим показником є природний рух населення. У Чернігівській області спостерігається скорочення кількості народжених, тоді як кількість померлих зростає і перевищує число народжених (рисунки 2). У 2013 кількість живо народжених становила 9,2 особи на 1000 осіб наявного населення, а в 2018 – 6,8 осіб. За цей період кількість померлих на 1000 осіб зросла з 18,6 до 19,1 осіб.

Таблиця 4. Розподіл постійного населення Чернігівської області за основними віковими групами (осіб), на початок 2013–2019 рр.

Роки	У віці 0–14 років		У віці 15–64 роки		У віці 65 років і старше	
	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки
1	2	3	4	5	6	7
2013	45 898	43 664	231 744	260 219	30 194	62 760
2014	46 375	44 198	229 312	257 191	30 766	63 962
2015	46 995	44 725	226 354	253 286	31 594	65 653
2016	47 523	45 253	223 388	249 155	32 360	67 379
2017	47 628	45 335	219 676	244 382	33 279	68 733
2018	47 223	45 081	215 817	239 570	34 147	70 356
2019	46 705	44 422	212 465	235 582	34 761	71 437

Складено й розраховано автором на основі даних Головного Управління статистики в Чернігівській області.

Рисунок 2. Природний рух населення Чернігівської області, 2013–2018 рр.

Складено автором на основі даних Головного Управління статистики в Чернігівській області.

У 2018 році на Чернігівщині народжено живими 6 854 особи, з них 4 619 осіб (67,39 %) народжено у містах та 2 235 осіб (32,61 %) у сільській місцевості (табл. 5). Цього ж року зареєстровано 9 866 (51,11 %) померлих у міських поселеннях та 9 438 (48,89 %) померлих у сільській місцевості, що разом становить 19 304 осіб. Кількість померлих перевищила число живонароджених у 2018 році на 12450 осіб, що на 2393 більше, ніж у 2013 році. Природне скорочення населення відбувається як за рахунок міського, так і сільського населення. Так, у 2018 р. у порівнянні з 2013 р. за рахунок природного скорочення чисельність міського населення області зменшилась на 2 371 осіб, а чисельність сільського – на 22 особи.

Основним процесом, який забезпечує відтворення населення, є народжуваність. На зниження народжуваності впливають складна соціально-економічна ситуація в країні, матеріальне становище та житлові умови сімей, прагнення жінок до економічної незалежності.

Після аналізу кількості живонароджених за віковими групами матерів, можна сказати, що в Чернігівській області найбільшими коефіцієнти народжуваності є у жінок від 20 до 29 років (табл. 6). Протягом 2013–2018 років найбільша народжуваність зберігалась у віковій групі жінок від 20 до 24 років. На другому місці за кількістю народжених вікова група 25–29 років, на третьому – 30–34 роки. Найнижчий показник народжуваності у віці від 45 до 49 років,

Таблиця 5. Природний приріст (скорочення) населення Чернігівської області в 2013–2018 рр.

Показники	Роки						Зміна показників 2018 до 2013 року	
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Абсолютна зміна, осіб	Темп росту/спаду, %
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Кількість живонароджених								
Міські поселення та сільська місцевість	9 852	9 552	9 104	8 506	7 573	6 854	-2 998	69,57
міські поселення	6 467	6 322	6 110	5 670	5 053	4 619	-1 848	71,42
сільська місцевість	3 385	3 230	2 994	2 836	2 520	2 235	-1 150	66,03
Кількість померлих								
Міські поселення та сільська місцевість	19 909	20 324	19 957	19 235	18 856	19 304	-605	96,96
міські поселення	9 343	9 747	9 635	9 525	9 354	9 866	523	105,60
сільська місцевість	10 566	10 577	10 322	9 710	9 502	9 438	-1 128	89,32
Природний приріст (скорочення) населення								
Міські поселення та сільська місцевість	-10057	-10772	-10853	-10729	-11283	-12 450	-2 393	123,79
міські поселення	-2 876	-3 425	-3 525	-3 855	-4 301	-5 247	-2 371	182,44
сільська місцевість	-7 181	-7 347	-7 328	-6 874	-6 982	-7 203	-22	100,31

Складено й розраховано автором на основі даних Головного Управління статистики в Чернігівській області

Таблиця 6. Народжуваність за віковими групами матерів у Чернігівській області протягом 2013–2018 рр.

Вікова група матері	Кількість живонароджених на 1000 жінок відповідного віку					
	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1	2	3	4	5	6	7
15–49*	40	39,5	38,3	36,5	33,1	30,6
15–19**	25,7	24,4	25,6	22,5	19,1	17,3
20–24	83,3	80,8	84,5	81,8	71,2	69,2
25–29	80,9	79,6	76,1	74,6	69,2	64,3
30–34	56,9	57	53	49,4	48,5	43,2
35–39	23,8	25,4	24,6	24,4	22,7	23,9
40–44	3,9	4,5	4,4	5,2	5	4,9
45–49***	0,3	0,3	0,1	0,2	0,4	0,2

Примітки:

* – При розрахунку коефіцієнту народжуваності за віковою групою включено число народжених живими у матерів віком до 15 років і старше 49 років.

** – При розрахунку коефіцієнту народжуваності за віковою групою включено число народжених живими у матерів віком до 15 років.

*** – При розрахунку коефіцієнту народжуваності за віковою групою включено число народжених живими у матерів віком старше 49 років.

Складено й розраховано на основі даних Головного Управління статистики в Чернігівській області

що зумовлене фізіологічними процесами в організмі жінок.

Рівень смертності суттєво впливає на природний рух населення, а також допомагає визначити проблеми суспільства і стану здоров'я населення. Основною причиною смерті в Чернігівській області є хвороби системи кровообігу (табл. 7), від зазначеного недуга у 2018 році померло 14290 осіб, що становить 74,03 % всіх

померлих в області. Від новоутворень у 2018 році померло – 10,59 % населення регіону, від зовнішніх причин захворюваності та смертності – 5,03 %, від хвороб органів травлення – 3,03 %, від хвороб органів дихання – 2,42 %, від деяких інфекційних та паразитарних хвороб 1,07 %, від хвороб, що зумовлені вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ) – 0,62 %, від туберкульозу – 0,39 %.

Таблиця 7. Розподіл померлих за причинами смерті в Чернігівській області (осіб) протягом 2013–2018 рр.

Роки	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1	2	3	4	5	6	7
Всього померлих осіб	19 909	20 324	19 957	19 235	18 856	19 304
від деяких інфекційних та паразитарних хвороб	245	249	231	248	176	206
від туберкульозу	67	141	120	104	80	75
від хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ)	100	93	99	129	90	120
від новоутворень	2 137	2 141	2 121	2 054	2 089	2 044
від хвороб системи кровообігу	14 589	14 944	14 780	14 240	14 085	14 290
від хвороб органів дихання	574	559	515	479	455	468
від хвороб органів травлення	553	571	572	568	479	585
від зовнішніх причин захворюваності та смертності	1 228	1 231	1 136	1 012	957	971

Складено й розраховано на основі даних Головного Управління статистики в Чернігівській області

Таблиця 8. Характеристика населення України та Чернігівської області за рівнем зайнятості та економічної активності в 2013–2018 рр.

Показники	Економічно активне населення у віці 15–70 років, тис. осіб			Економічно неактивне населення у віці 15–70 років, тис. осіб	Рівень економічної активності, у %	Рівень зайнятості, у %	Рівень безробіття у %
	Усього	зайняті	безробітні				
1	2	3	4	5	6	7	8
Україна							
2013	21980,6	20404,1	1576,5	11861,7	65,0	60,3	7,2
2014	19920,9	18073,3	1847,6	12023,0	62,4	56,6	9,3
2015	17396,0	15742,0	1654,0	6920,6	71,5	64,7	9,5
2016	17955,1	16276,9	1678,2	10934,1	62,2	56,3	9,3
2017	17854,4	16156,4	1698,0	10945,0	62,0	56,1	9,5
2018	17939,5	16360,9	1578,6	10724,8	62,6	57,1	8,8
Чернігівська область							
2013	521,8	473,4	48,4	259,4	66,8	60,6	9,3
2014	494,8	439,5	55,3	279,4	63,9	56,8	11,2
2015	459,7	408,1	51,6	170,8	72,9	64,7	11,2
2016	478,7	424,8	53,9	285,7	62,6	55,6	11,3
2017	479,6	426,1	53,5	279,9	63,1	56,1	11,2
2018	480,7	429,7	51,0	269,8	64,1	57,3	10,6

Складено й розраховано на основі даних Державної служби статистики України

Наступним етапом дослідження є вивчення економічної активності та зайнятості населення області.

Усе населення країни у віці від 15 до 70 років складається з економічно активного та економічно неактивного населення. Економічно активне населення виступає робочою силою і в свою чергу поділяється на зайнятих та безробітних осіб (табл. 8).

Проаналізувавши дані таблиці 8, важливо відзначити, що динаміка економічно активного населення у віці 15–70 років впродовж 2013–2015 років мала тенденцію до зниження. В цей період економічно активне населення скоротилося на 4584,6 тис. осіб (20,86 %) в Україні та 62,1 тис. осіб (11,90 %) в Чернігівській області. Підвищення кількості економічно активного населення

РОЗВИТОК РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

в Україні було зафіксоване в 2016 та 2018 роках. В Чернігівській області економічна активність населення зросла протягом 2016–2018 років на 2 тис. осіб, що становить лише 1 %. Дана ситуація пояснюється загальним зниженням чисельності населення, старінням нації, міграцією.

Для ринків праці України та Чернігівської області такі ознаки демографічної кризи викликають занепокоєння. Можливість дефіциту трудових ресурсів негативно впливає на соціально-економічну безпеку держави, здійснює вплив на обсяги ВВП, а також знижує конкурентоспроможність України на міжнародному ринку.

Зайняте населення працездатного віку в період з 2013 до 2017 року має певну тенденцію до зниження, але враховуючи, що чисельність економічно активного населення зменшувалась такими ж темпами, то в цілому рівень зайнятості фактично не змінився як в Чернігівській області, так і в Україні в цілому.

Рівень зайнятості населення Чернігівської області та України протягом 2013–2018 років був однаковим і в середньому становив 58,52 %.

Найвищого значення показник зайнятості населення досягнув у 2015 році та становив 64,7 %. Найменше значення даного показника було зафіксоване у 2017 році – 56,1 %.

Зміна рівня економічно активного населення відбувається одночасно зі зміною кількості економічно неактивного населення. До цієї категорії осіб належать незайняті особи працездатного віку.

У 2018 році в Україні чисельність економічно неактивного населення віком 15–70 років становила 10724,8 тис. осіб, або 37,42 % від загальної кількості активного населення, а в Чернігівській області 269,8 тис. осіб, що становило 35,94 % загальної кількості активного населення області та 2,62 % активного населення країни. Чисельність економічно неактивного населення у віці від 15 до 70 років зменшилась відносно попереднього року на 2,01 % в Україні та 3,61 % в Чернігівській області. З 2013 року цей показник зменшився на 9,58 % в Україні, проте зріс на 4,01 % на Чернігівщині.

Висновки

Основними демографічними проблемами в Чернігівській області є низький рівень народжуваності, високий рівень смертності, скорочення тривалості життя, погіршення вікової структури населення,

від'ємний природний приріст. Чисельність економічно-активного населення постійно скорочується.

Для покращення демографічної ситуації в регіоні необхідно вжити заходів, спрямованих на стимулювання народжуваності; формування сприятливих умов для розвитку сімейних відносин; зменшення рівня захворюваності та смертності; зменшення безробіття; розробка міграційної політики, спрямованої на створення високопродуктивних робочих місць, гідного рівня оплати праці, підвищення соціальних стандартів і соціальної захищеності населення.

Список використаних джерел

1. Головне управління статистики у Чернігівській області. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chernigivstat.gov.ua/>

2. Державна служба статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

References

1. Holovne upravlinnia statystyky u Chernihivskii oblasti. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.chernigivstat.gov.ua/>

2. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Дані про авторів

Кудренко Наталія Володимирівна,

к. е. н., доцент кафедри обліку і аудиту Національного університету харчових технологій

Разьва Інна Сергіївна,

магістр Національного університету харчових технологій

Данные об авторах

Кудренко Наталья Владимировна,

к. э. н., доцент кафедры учета и аудита Национального университета пищевых технологий

Разьва Инна Сергеевна,

магистр Национального университета пищевых технологий

Data about the authors

Natalia Kudrenko,

Candidate of economic sciences Associate Professor of Department of Accounting and Auditing National university of food technologies

Inna Razva,

Graduate student, National university of food technologies

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

УДК: 336.553

<http://doi.org/10.5281/zenodo.3631612>

БОДЮК А.В.

Застосування ресурсно-вартісного підходу до оцінювання надро-ресурсного продукту

Предмет дослідження – вартості геологічних об'єктів, досліджуваних за потребами визначення ряду понять, належних до ресурсології.

Мета написання статті – обґрунтування сутності вартісно-ресурсного фіскалювання надрокористування та методик орієнтовного розрахунку його показників.

Методологія проведення роботи – метод монографічного аналізу (при визначенні ресурсно-вартісного підходу); метод абстрактно-логічного аналізу (при визначенні системи понять фіскальної геології); метод узагальнення (при формуванні висновків і пропозицій).

Результати роботи. За результатами проведених досліджень суті, змісту, процесів надрокористування та методик визначення його вартісних показників, за літературними джерелами та офіційними документами, обґрунтовані окремі фіскальні поняття фіскальної геології. Сутність вартісно-ресурсного фіскалювання у надрокористуванні визначено як проведення певних досліджень об'єктів надрокористування, виділення надро-ресурсних продуктів, визначення їх ресурсних показників та встановлення з використанням офіційних і не офіційних методик вартості цих об'єктів. Обґрунтовано ресурсно-вартісний підхід до оцінювання надро-ресурсного продукту (требни). За цим підходом спочатку виділяється досліджуваний геологічний об'єкт, далі виділяються з нього надро-ресурсні продукти, далі цим продуктам надаються за певними методиками вартісні оцінки. По цих оцінках визначається очікувана ціна продажу об'єкта, вартість надання об'єкта в оренду, постійне володіння, постійне користування тощо, а також і платежі до державної скарбниці.

Висновки і пропозиції. Вартісно-ресурсне фіскалювання трактується як встановлення фіскальної вартості надро-ресурсних продуктів, по показниках якої обчислюються фіскальні платежі. Приведені методики розрахунків вартісних показників розробки родовищ корисних копалин необхідно з певними доповненнями і практичними обчисленнями об'єднаними у рекомендований документ, фахово обговорити його, перевірити на практиці, провести певні коригування і офіційно його затвердити для користування при визначенні фіскальної вартості родовищ корисних копалин.

Ключові слова: надра, корисні копалини, ресурси, вартості, витрати, видобування, платність.

Применение ресурсно–стоимостного подхода к оценке недро–ресурсного продукта

Предмет исследования – стоимости геологических объектов, изучаемых по потребностям определения ряда понятий, относящихся к ресурсологии.

Цель написания статьи – обоснование сущности стоимостно–ресурсного фискалювания недропользования и методик ориентировочного расчета его показателей.

Методология проведения работы – метод монографического анализа (при определении ресурсно–стоимостного подхода); метод абстрактно–логического анализа (при определении системы понятий фискальной геологии); объемно–геохимический метод (для определения количественной оценки прогнозных и перспективных ресурсов по результатам геохимических исследований) объемно–геохимический метод (для определения количественной оценки прогнозных и перспективных ресурсов по результатам геохимических исследований, метод обобщения (при формировании выводов и предложений).

Результаты работы. По результатам проведенных исследований сути, содержания, процессов недропользования и методик определения его стоимостных показателей, по литературным источникам и официальным документам, обоснованы отдельные фискальные понятия фискальной геологии. Сущность стоимостно–ресурсного фискалювания в недропользовании определено как проведение определенных исследований объектов недропользования, выделение недро–ресурсных продуктов, определение их ресурсных показателей и установление с использованием официальных и не официальных методик стоимости этих объектов. Обоснован ресурсно–стоимостной подход к оценке недро–ресурсного продукта (требна). По этому подходу сначала выделяется исследуемый геологический объект, далее выделяются из него недро–ресурсные продукты, далее этим продуктам определяются по соответствующим методикам стоимостные оценки. По этим оценкам определяется ожидаемая цена продажи объекта, стоимость предоставления объекта в аренду, постоянное владение, постоянное пользование и т.д., а также и платежи в казну.

Выводы и предложения. Стоимостно–ресурсное фискалювание трактуется как установление фискальной стоимости недро–ресурсных продуктов, по показателям которой исчисляются фискальные платежи. Приведены методики расчетов стоимостных показателей разработки месторождений полезных ископаемых. Необходимо с определенными дополнениями и практическими вычислениями объединить их в рекомендуемый документ, профессионально обсудить его, проверить на практике, провести определенные корректировки и официально его утвердить для использования при определении фискальной стоимости месторождений полезных ископаемых.

Ключевые слова: недра, полезные ископаемые, ресурсы, стоимости, расходы, добычи, платность.

BODYUK A.V.

Applying of a resource–expenses approach to evaluating a subsoil–resource product

The subject of the study is the value of geological objects investigated for the needs of defining a number of concepts related to resource science.

The purpose of this article is to substantiate the nature of resource–resource fiscalization of subsoil use and methods of estimated calculation of its indicators.

Methodology of work – the method of monographic analysis (in determining the cost–resource approach); method of abstract–logical analysis (in defining the system of concepts of fiscal geology); method of generalization (when forming conclusions and suggestions).

Methodology of work – method of abstract–logical analysis (in defining the system of concepts of fiscal geology, in particular, fiscal subsoil–resource product); monographic analysis (when using the resource–cost approach), volumetric–geochemical method (to quantify the estimated and prospective resources by the results of geochemical studies); comparison and generalization (when

forming conclusions and proposals).

Results of work. *According to the results of the conducted researches of the essence, content, processes of subsoil use and methods of determining its cost indicators, according to literature sources and official documents, certain fiscal concepts of fiscal geology are substantiated. The essence of resource-based fiscalisation in subsoil use is defined as the conduct of certain studies of subsoil objects, the allocation of subsoil products, the determination of their resource indicators, and the establishment using official and non-official methods of value of these objects. The value-for-money approach to the evaluation of the subsoil resource product (required) is substantiated. This approach first distinguishes the explorable geological object, further distinguishes it from subsoil resources, then provides these products with specific methods of value estimation. These estimates determine the expected sale price of the property, the cost of renting the property, permanent ownership, permanent use, etc., as well as payments to the state treasury.*

Conclusions and suggestions. *Cost and resource fiscalisation is interpreted as the determination of the fiscal value of subsoil resources products, on the basis of which the fiscal payments are calculated. The methodologies for calculating the cost of mining are necessary with certain additions and practical calculations combined into a recommendation document, discuss it, check it in practice, make certain adjustments and officially approve it for use in determining the fiscal value.*

Keywords: *subsoil, minerals, resources, costs, expenses, extraction, payment.*

Постановка проблеми. Розвиток геології як науки, її економічне значення обумовлено потребами дослідження надр з метою відкриття родовищ корисних копалин як джерел все більш повного забезпечення промисловості мінерально-сировинними ресурсами, внутрішньої та зовнішньої торгівлі надро-ресурсними товарами, а також окремими корисними копалинами та продуктами їх переробки домашніх господарств.

Паралельно з проблемами надрокористування потрібно вирішувати і проблему визнання від нього доходів як належних народу. Оскільки надра за ст. 13 Конституції України є об'єктами права власності Українського народу. Його як власника надр уособлює держава, тому органи державної влади і органи місцевого самоврядування лише здійснюють права власника надр тобто народу, зокрема, наданням дозволів на розвідку й експлуатацію родовищ. Отже, наприклад, вислів «держава як власник надр» не можна вважати грамотним [3, с. 72]. Хоча держава, за певного соціально-економічного устрою, може мати у власності і надра, і землю.

В Україні надра надаються державою (через відповідні державні органи) у господарське користування юридичним і фізичним особам за принципом платності.

Взагалі, застосування на практиці принципу платності до процесу передачі родовищ у користування потребує теоретико-методологічного обґрунтування економічних умов і механізму

передачі, об'єктивного встановлення вартості передаваних природних ресурсів (родовищ корисних копалин, земельних ділянок, можливо водних, лісових, а то й інших, територіально розміщених, об'єктів, зокрема, нерухомості).

Застосування обґрунтованого у теоретико-методологічному аспекті принципу платності до надання для подальшого використання і використання надрових ресурсів найбільш поширено і найтісніше пов'язано з економічними відносинами, які властиві товарному виробництву, та з формуванням ринкового механізму управління користуванням надрами під дією закону вартості. У гірничо-видобувній діяльності необхідно застосовувати диференційовану фіскальну плату як фінансово-ресурсну категорію, якою відображаються грошові оцінки її об'єкта, а не як виробничі відносини, за економічною теорією. Такі оцінки, наприклад, традиційно аналізуються, якщо потребуються їх визначення внаслідок обмеженості доступних джерел надрових ресурсів і розбіжностей у природних умовах їх вивчення й освоєння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вирішення проблем надрокористування суб'єктами господарювання регулюються Кодексом України про надра. Дослідженню та вирішенню різнобічних проблем надрокористування, його економіки, фінансування, екології присвячені праці відомих науковців, зокрема, І.Д. Андрієвського, О.Б. Боброва, С.В. Гошовського, М.М. Коржнева, М.Д. Красножона, М.М. Курило, О.І. Левченка, Б.І. Малюка,

В.С. Міщенко, В.А. Михайлова, О.В. Плотникова, Г.І. Рудька, О. М. Сухіної, Б.П. Чиркіна та ін. [3; 4; 5]. Але в їх працях і застосованих на практиці так званих геолого–економічних оцінках родовищ корисних немає ні окремого розділу, ні системи показників вартісних і фіскальних оцінок. У відомій нам літературі поняття вартісно–ресурсного фіскалювання не відображені. Тому необхідно перш за все обґрунтувати понятійний апарат фіскалювання надрокористування.

Метою написання *статті* є обґрунтування сутності вартісно–ресурсного фіскалювання надрокористування та методик орієнтовного розрахунку його показників, якими оцінюються вартості надро–ресурсних продуктів.

Виклад основного матеріалу. Поняттям вартісної оцінки надро–ресурсних продуктів, що входять до складу надро–ресурсних об'єктів, об'єднуються вартісні оцінки: родовищ корисних копалин, що підготовлені для експлуатації; запасів корисних копалин у родовищі, виділених для видобування; корисного компоненту у запасах корисних копалин у родовищі, підготовленому до експлуатації; дозволу на користування родовищем або ділянкою надр; підземного середовища (простору); тепла підземного середовища (простору); підземних порід та ін.

Під поняттям вартісно–ресурсного фіскалювання надрокористування пропонується розуміти формування оцінюванням на нормативно–правовій базі вартостей фіскальних надро–ресурсних продуктів для визначення по них фіскальних зобов'язань, що мають виконувати надрокористувачі для отримання цих об'єктів у господарське користування (аренду) та постійне користуватися ними (експлуатація родовищ корисних копалин, підземного простору).

Тобто процес, на етапі отримання дозволів на надрокористування, що включає встановлення вартості конкретизованих надро–ресурсних та одночасно й інших природних об'єктів, її узаконення і оформлення для виконання як фіскальних платежів пропонується називати вартісним фіскалюванням надрокористування.

Порядок надання спеціальних дозволів на користування надрами затверджений Постановою КМУ від 30 травня 2011 року № 615 (зі змінами і доповненнями). Для геолого–економічних оцінок застосовується Методика визначення вартості запасів і ресурсів корисних копалин ро–

довища або ділянки надр, що надаються у користування. Ця методика розроблена за світовими стандартами науковцями Українського державного геологорозвідувального інституту (УкрДГРІ) і затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 р. № 1117. За Методикою визначення вартості запасів і ресурсів корисних копалин родовища або ділянки надр, що надаються у користування, вартість ресурсів розраховується як сума доходів, одержаних за весь розрахунковий період, за такою формулою:

$$V_p = \sum_{t=1}^T \frac{(D_t - B_t) - \Pi_t}{(1 + E)^t} - \sum_{t=1}^T \frac{K_t}{(1 + E)^t}, \quad (1)$$

де V_p – вартість ресурсів на дату оцінки; E – норма дисконту; D_t – річний дохід від реалізації товарної продукції в t -у році; B_t – експлуатаційні витрати в t -у році, за виключенням амортизаційних відрахувань; Π_t – розмір податків і платежів у t -у році, що не входять до експлуатаційних витрат; K_t – капітальні вкладення в промислове будівництво в t -у році, включаючи придбання геологічної інформації; T – період використання родовища або ділянки надр для геологічного вивчення та/або видобування корисних копалин до виведення родовища з експлуатації; Σ – знак суми [7].

М.В. Волкова до визначення поняття «витрати підприємства» виокремлює підходи: трудовий, ресурсний, вартісний, ресурсно–вартісний, функціонально–цільовий [9].

М.М. Коржнев, М.М. Курило, О.В. Плотников пишуть, що «Згідно аналізу останніх публікацій з цієї тематики та існуючих методик і рекомендацій щодо вартісної оцінки геологічних об'єктів основними підходами є витратний, порівняльний та дохідний, вибір яких залежить від ступеня геологічного вивчення конкретної ділянки надр та наявності інформаційної представницької бази». За їх визначенням «Витратний підхід базується на визначенні понесених витрат на господарське освоєння родовища». За цим підходом використовується «Метод капіталізації витрат з використанням різних мультиплікаторів», здійснюється «Оцінка приведених та майбутніх витрат на освоєння родовища». За дохідним підходом застосовуються методи оцінки вартості геологічних об'єктів, «які базуються на визначенні очікуваних доходів від освоєння об'єкту оцінки» [3, с. 73 – 75].

Але у приведених визначеннях немає тлумачень щодо: ресурсних компонентів геологічних

об'єктів; вартісної оцінки геологічних об'єктів; вартісної оцінки геологічної інформації; вартісної оцінки геологічних послуг і т.д. У згаданій чинній Методиці застосовується витратний, як пропонується його називати, підхід, бо у ній приводяться лише витратні показники. Ми вважаємо, що логічно застосовувати ресурсно–вартісний підхід до вартісної оцінки геологічних об'єктів. Тобто виділяємо геологічний об'єкт як ресурсний, а по його властивостях, призначеннях, якісних і кількісних показниках та інших базах вже визначаємо вартісні показники, а по них і фіскальні.

Тобто маємо поєднання: геологічний об'єкт (родовище корисних копалин) – надро–ресурсний об'єкт (видобути корисні копалини) – фіскальний надро–ресурсний продукт (корисні копалини, по обсягу яких нараховуються фіскальні платежі) – фіскальні платежі.

За згаданою Методикою, об'єкт оцінки вартості ресурсів (треба писати потенційних запасів) корисних копалин приймається родовище або ділянка надр, що містить корисні копалини, які за якісними і кількісними показниками придатні для промислової розробки. За Методикою, обчислення вартості ресурсів (потенційних запасів) може здійснюватися на будь–якій стадії вивчення надр і розробки родовища корисних копалин за результатами їх початкової, попередньої або детальної геолого–економічної оцінки.

На наш погляд, за цим підходом все–таки необхідно використовувати та використовуються й ресурсні показники. Тому з розвитком методик досліджень і обчислень логічно застосовувати поняття, пов'язані з поняттям ресурсів. Отже, все–таки необхідно вести мову про обчислення вартості ресурсів, їх видів, застосовуючи показники кількості, якості, стану їх і їх середовища, умов вилучення з надр та ін.

Для об'єктивного обчислення вартості конкретних ресурсів (зокрема, потенційних запасів корисних копалин) рекомендується застосовувати дані, отримані на основі техніко–економічних розрахунків, що проводяться з використанням прогнозованої ціни на першу товарну продукцію, виготовлену з основних і супутніх корисних копалин та компонентів, що спільно залягають, або продуктів їх переробки, що підлягають реалізації гірничо–переробним (гірничодобувним) підприємством. Враховуються також витрати на застосування сучасних способів видобутку та тех–

нологій переробки корисних копалин, заходи забезпечення раціонального використання надр і максимально можливого збереження довкілля, затрати на оплату праці, соціальні виплати й ін.

У Методиці і ПКУ рекомендовано, що у разі визначення ціни тільки на товарну продукцію, яку буде отримано в результаті більш високого ступеня технологічної переробки мінеральної сировини, тоді необхідно враховувати: витрати на подальшу переробку товарної продукції в якості сировини; вилучення корисного компонента у процесі високотехнологічної переробки; пов'язані транспортні витрати. Показник ціни розраховується за формулою:

$$Ц_y = \frac{B_{мп} + (B_{мп} * K_{рмпе})}{V_{мп}}, \quad (2)$$

де $B_{мп}$ – обчислені витрати (у грн); $K_{рмпе}$ – коефіцієнт рентабельності гірничодобувного підприємства, обчислений у матеріалах геолого–економічної оцінки запасів корисних копалин ділянки надр, затверджених Державною комісією України по запасах корисних копалин (десятковий дріб); $V_{мп}$ – кількість речовини, видобутої за звітний (аналізований) період (тонни) [8, с. 335]. На наш погляд, ця формула не достатньо об'єктивна, оскільки навіть не зрозумілим є призначення дужок у чисельнику.

Далі, вартість надрової продукції все–таки складається з витрат, у тому числі капітальних, обчислюється з застосуванням дисконтування. Окремо відмітимо, що за згаданою Методикою, ставка дисконту, яка застосовується для визначення вартості ресурсів, береться рівною облікової ставці Національного банку України. Але взагалі–то ставка дисконту є складним відсотком і характеризує норму майбутнього чи отриманого прибутку гірничого підприємства. За допомогою методу дисконтування майбутні доходи приводяться до теперішньої вартості, оскільки ризик, інфляція, втрачені вигоди та інші фактори впливають на різницю вартості грошей у часі. Основними для визначення ставки дисконтування є методи кумулятивної побудови (підсумовування), зіставлення альтернативних однорідних показників.

У наведеній формулі (1) вказується на t –й рік. Але ж облікова ставка Національного банку України змінюється навіть з будь–яких конкретних місячних дат одного року, а то й у межах місяця. А, наприклад, витрати обчислюються як річні. Середньо–річних облікових ставок Національного

СОЦІАЛЬНО–ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

банку України Інтернет не приводить. На наш погляд, облікова ставка Національного банку України взагалі не може застосовуватися в обчисленнях вартості ресурсів, оскільки до корисних копалин не має ніякого відношення.

Отже, хоча згадана Методика застосовується як така, що базується на ринкових підходах, однак вона потребує доопрацювання, в першу чергу визначення ставки дисконту та адаптації механізму її застосування. Різні показники вартісної оцінки корисних копалин та їх родовищ необхідно визначати за природно–ресурсними параметрами цих об'єктів. До них, наприклад, належать: геологічні та промислові запаси руди; виробнича потужність кар'єру на добу; його потужність по гірській масі; окремо – по гірській руді; річна продуктивність кар'єру по вскриші; промисловий коефіцієнт вскриші; річна продуктивність кар'єру по руді, т/рік; собівартість видобутку 1 м³ руди підземним (або відкритим) способом; термін розробки родовища; техніко–економічні показники відвальних робіт тощо.

Певні затрати виробничих ресурсів здійснюються на роботах з утворення розвідувальних та експлуатаційних гірничих виробок. Їх розрізняють залежно від призначення. Перші використовують для пошуків і розвідки родовищ корисних копалин, другі – для розробки родовищ, тобто для виймання корисних копалин із надр. За призначенням, наприклад, розрізняють експлуатаційні виробки, що розкривають, підготовляють родовище, та очисні. Відповідно необхідно поділяти вартості виробок за їх видами та оцінювати ресурсними показниками.

Гірничі виробки, як ресурсні інфраструктурні об'єкти, що, зокрема, називаються розтинаючими або капітальними (стволи, штольні), які мають безпосередній вихід на земну поверхню, також необхідно об'єктивно оцінювати у вартісних показниках. Вони є значимими, оскільки в період експлуатації родовищ по виробках також транспортують корисні копалини, пусті породи, людей, техніку, конструкції, матеріали. Через них вентилують підземне середовище, роблять водовідливи, каналізацію, подають енергію тощо. Тобто має місце низка матеріальних затрат. Оцінюють витрати і на розкриття запасів корисних копалин, для розробки яких проведено всі необхідні виробки розтину.

Пунктом 7.2.2. розділу «Економічне обґрунтування кондицій», наказу Державної комісії Укра–

їни по запасах корисних копалин «Про затвердження Положення про порядок розробки та обґрунтування кондицій на мінеральну сировину для підрахунку запасів твердих корисних копалин у надрах» для комерційного варіанту (як додаткового) проведення геолого–економічної оцінки передбачено застосування норми дисконту вище або нижче облікової ставки НБУ.

Суб'єкту господарювання, як майбутньому надкористувачу, що прагне отримати дозвіл на надкористування, в масштабах планованого надроресурсного виробництва можна досліджувати показники економічної доцільності промислового використання корисної копалини з конкретного її родовища. Для залізистих кварцитів, наприклад, приводиться методика визначення межі цієї економічної доцільності. Науковцями запропоновано ряд (суму) показників собівартості (у грн): видобутку 1 т корисної копалини (Св); збагачення 1 т корисної копалини (Сз); металургійного переділу, включаючи транспортування до переробного комплексу, віднесено на 1 т корисної копалини (См) [5, с. 53 – 54]. На наш погляд, в сумі необхідно врахувати й затрати на вивчення родовища, а також включити показник витрат на дослідження родовища в розрахунку на 1 т встановлених запасів корисних копалин (Сг). Крім того, можуть бути ще інші показники (Сі). Тоді наскрізна собівартість 1 т корисної копалини (як пропонується її називати) буде реальною, об'єктивною:

$$C_n = C_v + C_z + C_m + C_g + C_i \quad (3)$$

Обчислення вартості одиниці видобутої корисної копалини, наприклад, за рекомендаціями ПКУ, можна здійснювати за формулою:

$$Вокк = C_d : V_{вкк}, \quad (4)$$

де: C_d – сума доходу, отриманого надкористувачем у майбутньому від реалізації за цінами відповідного виду видобутої корисної копалини, розрахованого за регламентаціями ПКУ; V_{вкк} – обсяг (кількість) відповідного виду реалізованої видобутої корисної копалини, тобто обсяг фіскального надро–ресурсного продукту по конкретній корисній копалині, що визначається за даними бухгалтерського обліку запасів готової продукції надкористувача.

Але для об'єктивності такий показник необхідно обчислювати за уточненою формулою:

$$Вокк = C_d : (V_{вкк} - V_v). \quad (5)$$

де: V_v – обсяг втрат на видобування та передачу в реалізацію, що включає: обсяг ресурсів,

використаних надрокористувачем за власними потребами; убуток маси ресурсів при короткостроковому їх зберіганні тощо.

Наведену вище формулу (2), рекомендовану в ПКУ для визначення товарної продукції, можна використати для орієнтації у вартісно–ресурсних результатах вивчення родовищ. Зокрема, розрахункову вартість одиниці майбутнього видобутку з них корисної копалини C_k можна обчислювати за такою формулою:

$$C_k = \frac{B_{мп} + (B_{мп} * K_{рмпе})}{V_{мп}}, \quad (6)$$

де $B_{мп}$ – розрахунково обчислені витрати (у грн); $K_{рмпе}$ – коефіцієнт рентабельності гірничодобувного підприємства, обчислений у матеріалах геолого–економічної оцінки запасів корисних копалин ділянки надр, затверджених Державною комісією України по запасах корисних копалин (десятьковий дріб); $V_{мп}$ – розрахункова кількість речовини, видобутої за звітний (аналізований) період (тонни) [8, с. 335]. Цю формулу можна уточнити. Розрахункова вартість одиниці відповідного виду видобутої корисної копалини (мінеральної сировини) (C_p) точніше обчислюється за такою формулою:

$$C_p = \frac{B_{мп} + (B_{мп} * K_{рмпе}) - B_{п}}{V_{мп} - V_{в}}, \quad (7)$$

де $B_{мп}$ – витрати, обчислені згідно з регламентаціями ПКУ (грн); $K_{рмпе}$ – коефіцієнт рентабельності гірничодобувного підприємства, обчислений у матеріалах геолого–економічної оцінки запасів корисних копалин ділянки надр, затверджених Державною комісією України по запасах корисних копалин (десятьковий дріб); $V_{мп}$ – обсяг (кількість) корисних копалин, видобутих за звітний період; $B_{п}$ – витрати, на які, за ПКУ, надаються податкові пільги, не оподатковуються (наприклад, на зворотні відходи) тощо; $V_{в}$ – обсяг втрат корисних копалин.

Якщо ставку плати ($C_{внз}$), за ПКУ, встановлено у відносних показниках (відсотках), то зобов'язання з плати за користування надрами для видобування корисних копалин ($P_{зн}$), тобто надро–фіскального доходу, для відповідного виду видобутої корисної копалини в межах однієї ділянки надр за звітний період розраховується за наступною формулою:

$$P_{зн} = V_{ф} * V_{кк} * C_{внз} * K_{пп}, \quad (8)$$

де $V_{ф}$ – обсяг (кількість) відповідного виду видобутої корисної копалини у звітному періоді (в

одинацях маси або об'єму); $V_{кк}$ – вартість одиниці відповідного виду видобутої корисної копалини (мінеральної сировини); $C_{внз}$ – величина ставки плати за користування надрами для видобування корисних копалин, у відсотках до вартості видобутого вапняку; $K_{пп}$ – коригувальний коефіцієнт [8, с. 335].

Отже, ми розробляємо ресурсно–вартісний підхід до оцінювання надро–ресурсного продукту (требни). За цим підходом спочатку виділяється досліджуваний об'єкт, далі визначаються його надро–ресурсні продукти, цим продуктам надаються за певними методиками вартісні оцінки. По цих оцінках визначаються ціна продажу об'єкта, плата за надання об'єкта в оренду, постійне володіння тощо, а також і казначейські платежі.

За об'ємно–геохімічним методом, належним до кларкових, кількісна оцінка прогнозних і перспективних ресурсів за результатами геохімічних досліджень визначається як різниця між можливими прогнозними ресурсами і запасами корисних копалин, які сконцентровані в досліджуваному родовищі:

$$G_p = K_n * S * h * p * K - G_s,$$

де: G_p – кількість прогнозних ресурсів; K_n – коефіцієнт накопичення; S – площа зруденіння, що вивчається; h – потужність; p – щільність; K – кларк елемента в земній корі; G_s – запаси, що встановлені (підраховані) у відомих порівнюваних родовищах. Коефіцієнт накопичення визначається обчисленням кореляційної залежності між геохімічними ресурсами і запасами у відомих порівнюваних родовищах. Коефіцієнт встановлюється по кореляційній залежності між геохімічними ресурсам і запасами у відомих родовищах. Значення коефіцієнта накопичення змінюється від значення $2,7 * 10^{-7}$ для земної кори загалом до $6,3 * 10^{-4}$ в окремих плутонах [5, с. 101 – 102]. За цим методом визначаються і потенційні ресурси корисних копалин в родовищах рудного району. Метод об'єктивний, якщо застосовується до результатів обстеження родовищ в регіонах, де використані надійні дані про геохімічний склад гірських порід [5, с. 102].

Висновки

Таким чином, вартісне фіскалювання нами трактується за суттю: фіскалюється вартість виділеного з надрового ресурсу надро–ресурсного продукту, яка встановлюється перед до його ви–

СОЦІАЛЬНО–ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

користанням (експлуатацією родовища, застосуванням обсягів видобутих корисних копалин за потребами тощо). Вартісно–ресурсне фіскалювання, як нами відноситься до фіскальної геології, трактується також як встановлення фіскальної вартості фіскальних надр–ресурсних продуктів, по показниках якої обчислюються фіскальні платежі і за ПКУ, і штрафні санкції, і т.д.

Оскільки держава здійснює затрати на вивчення геології надр, тому необхідно здійснювати компенсацію витрат за раніше виконані геологорозвідувальні дослідження і роботи за рахунок державного бюджету. Практично за теперішніх умов такі відрахування являють собою єдине джерело фінансування вивчення геології надр в Україні. Ці відрахування необхідно враховувати в прогнозних оцінках вартості родовищ, що передаються надрокористувачу. Приведенні методи розрахунків вартісних показників розробки родовищ корисних копалин, видобутих корисних копалин, порід, підземного простору необхідно з певними доповненнями і практичними обчисленнями об'єднати у рекомендувальний документ, фахове обговорити його, перевірити на практиці, провести певні коригування й офіційно його затвердити для користування при визначенні фіскальної вартості корисних копалин та їх родовищ.

Список використаних джерел

1. Природно–ресурсний потенціал сталого розвитку України / Б.М. Данилишин, С.І. Дорогунцов, В.С. Міщенко та ін. – К.: РВПС України НАН України, 1999. – 716 с.
2. Основи економічної теорії: підручник / В.Г. Федоренко, Ю.М. Ніколенко, О.М. Діденко та ін.; за наук. ред. проф. Федоренка В.Г. – К.: Алеута, 2005. – 511 с.
3. Основи економічної геології: навч. посіб. для студ. геол. спец. вищ. навч. закл. освіти / М.М. Коржнев, В.А. Михайлов, В.С. Міщенко та ін. – К.: Логос, 2006. – 223 с.
4. Малик Б.І. Надрокористування у країнах Європи і Америки: довідкове видання / Б.І. Малик, О.Б. Боров, М.Д. Красножон. – К.: Географіка, 2003. – 197 с.
5. Рудько Г.І. Геолого–економічна оцінка родовищ корисних копалин / Г.І. Рудько, М.М. Курило, С.В. Родованов. – К.: АДЕФ–Україна, 2011. – 384 с.
6. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про порядок розпорядження геологічною інформацією» № 423 від 13 червня 1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
7. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Методики визначення вартості запасів і ресурсів корисних копалин родовища або ділянки надр, що надаються у користування» № 1117 від 25 серпня 2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
8. Податковий кодекс України. – К.: Все про бухгалтерський облік, 2014. – 450 с.
9. Волкова М.В. Теоретичні підходи до визначення економічної сутності поняття «витрати підприємства» / М.В. Волкова // Вісник Нац. техн. ун–ту «ХПІ»: зб. наук. пр. Темат. вип.: Актуальні проблеми управління та фінансово–господарської діяльності підприємства. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2014. – № 46 (1089). – С. 3–9.

Reference

1. Prirodno–resursniy potentsial stalogo rozvitku Ukraïni / B.M. Danilishin, S.I. Doroguntsov, V.S. Mischenko ta In.. – K.: RVPS Ukraïni NAN Ukraïni, 1999. – 716 s.
2. Osnovi ekonomichnoï teorii: pldruchnik / V.G. Fedorenko, Yu.M. Nikolenko, O.M. Didenko ta In.; za nauk. red. prof. Fedorenka V.G. – K.: Aleuta, 2005. – 511 s.
3. Osnovi ekonomichnoï geologii: navch. poslb. dlya stud. geol. spets. visch. navch. zakl. osvlti / M.M. Korzhnev, V.A. Mihaylov, V.S. Mischenko ta In. – K.: Logos, 2006. – 223 s.
4. Malyuk B.I. Nadrokoristuvannya u kraïnah Evropi i Ameriki: dovidkove vidannya / B.I. Malyuk, O.B. Borov, M.D. Krasnozhon. – K.: Geografika, 2003. – 197 s.
5. Rudko G.I. Geologo–ekonomichna otslnka rodovisich korisnih kopalin / G.I. Rudko, M.M. Kurilo, S.V. Rodovanov. – K.: ADEF–Ukraïna, 2011. – 384 s.
6. Postanova Kabinetu Ministriv Ukraïni «Pro zatverdzhennya Polozhennya pro poriyadok rozporiyadzhennya geologichnoyu InformatsiEyu» # 423 vid 13 chervnya 1995 r. [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua>.
7. Postanova Kabinetu Ministriv Ukraïni «Pro zatverdzhennya Metodiki viznachennya vartostl zapasl v resursl korisnih kopalin rodovischa abo dllyanki nadr, scho nadayutsya u koristuvannya» # 1117 vid 25 serpnya 2004 r. [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua>.
8. Podatkoviyy kodeks Ukraïni. K.: Vse pro buhgalterskiy oblik, 2014. 450 s.
9. Volkova M.V. Teoretichni pidkhody do vyznachennia ekonomichnoisutnosti poniattia «vytratypidpriemstva» / M.V. Volkova // Visnyk Nats. tekhn. un–tu «KhPI»: zb. nauk. pr. Temat. vyp.: Aktualni problemy upravlinnia

ta finansovo–hospodarskoi diialnosti pidpriemstva. –
Kharkiv : NTU «KhPI». – 2014. – № 46 (1089). – S.
3 – 9.

Дані про автора

Бодюк Адам Васильович,

к.е.н., с.н.с., доцент Київського університету управ-
ління та підприємництва
e-mail: g2030@ukr.net

Данные об авторе

Бодюк Адам Васильевич,

к.э.н., с.н.с., доцент Киевского университета управ-
ления и предпринимательства
e-mail: g2030@ukr.net

Data about the author

Adam Bodyuk,

PhD in economics, senior scientist, Associate
Professor University of Kiev Management and
Entrepreneurship
e-mail: g2030@ukr.net

ЗМІСТ

Макроекономічні аспекти сучасної економіки

ЗАСАНСЬКИЙ В.В., ПРЕДБОРСЬКИЙ В.А. Новітня демодернізаційна форма тінізації влади.....	7
ЕШ С.М. Процеси децентралізації в умовах реформування економіки України	18
ЩУКІН Б.М., ПРОРОК В.В. Оцінка доходності капіталу в державній власності	25

Інноваційно-інвестиційна політика

РИБАКОВА Л.П. Теоретичні засади бухгалтерського обліку в управлінні інноваційною діяльністю.....	33
--	----

Економічні проблеми розвитку галузей та видів економічної діяльності

МАРЧЕНКО В.М. Поведінковий підхід до управління ризиками проекту.....	38
ВАТАГОВИЧ М.І. Оцінка ефективності бюджетної підтримки виробників.....	45
ЛЕВЧЕНКО Ю.Г., МУЗИКА Д.П. Забезпечення економічної стабільності підприємства.....	54
МОЛНАР О.С., КОНОНЧУК А.О., РАТУШНЯК М.С. Методичні підходи до типологізації суб'єктів туристичного підприємництва в аграрній сфері.....	59
БОДЮК А.В. Сутність і особливості фіскальних надро-ресурсних продуктів	63
КУДРЕНКО Н.В., КОРОТЧЕНКО Ю.С. Особливості планування аудиту калькулювання собівартості продукції допоміжних виробництв як важливої складової аудиторської перевірки.....	72

Розвиток регіональної економіки

ГАБРЕЛЬ М.М., ХРОМ'ЯК Й.Я., ЛИСЯК Н.М. Кризовий стан та урбаністичні шанси міст на прикладі Львова	79
КУДРЕНКО Н.В., РАЗЬВА І.С. Динаміка чисельності та економічної активності населення Чернігівської області.....	95

Соціально-трудові проблеми

БОДЮК А.В. Застосування ресурсно-вартісного підходу до оцінювання надро-ресурсного продукту.....	104
--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

Макроэкономические аспекты современной экономики

ЗАСАНСКИЙ В.В., ПРЕДБОРСКИЙ В.А. Новейшая демодернизационная форма тенизации власти	7
ЭШ С.Н. Процессы децентрализации в условиях реформирования экономики Украины	18
ЩУКИН Б.Н., ПРОРОК В.В. Оценка доходности капитала в государственной собственности	25

Инновационно–инвестиционная политика

РЫБАКОВА Л.П. Теоретические основы бухгалтерского учета в управлении инновационной деятельностью.....	33
---	----

Экономические проблемы развития отраслей и видов экономической деятельности

МАРЧЕНКО В.М. Поведенческий подход к управлению рисками проекта	38
ВАТАГОВИЧ М.И. Оценка эффективности бюджетной поддержки производителей.....	45
ЛЕВЧЕНКО Ю.Г., МУЗЫКА Д.П. Обеспечение экономической стабильности предприятия.....	54
МОЛНАР А.С., КОНОНЧУК А.О., РАТУШНЯК Н.С. Методические подходы к типологизации субъектов туристического предпринимательства в аграрной сфере.....	59
БОДЮК А.В. Сущность и особенности фискальных недро–ресурсных продуктов	63
КУДРЕНКО Н.В., КОРОТЧЕНКО Ю.С. Особенности планирования аудита калькулирования себестоимости продукции вспомогательных производств как важной составляющей аудиторской проверки	72

Развитие региональной экономики

ГАБРЕЛЬ Н.М., ХРОМЯК И.Я., ЛЫСЯК Н.М. Кризисное состояние и урбанистические шансы городов на примере г. Львова.....	79
КУДРЕНКО Н.В., РАЗЬВА И.С. Динамика численности и экономической активности населения Черниговской области.....	95

Социально–трудовые проблемы

БОДЮК А.В. Применение ресурсно–стоимостного подхода к оценке недро–ресурсного продукта	104
--	-----

CONTENT

Macro-economic aspects of modern economy

ZASANSKYI V.V., PREDBORSKIJ V.A. The newest demodernization form of power tenization.....	7
ESH S.M. Decentralization processes in the context of reforming the economy of Ukraine	18
SCHUKIN B.N., PROROK V.V. Evaluation of capital revenue in state property.....	25

Innovation and investment policy

RYBAKOVA L.P. Theoretical principles of accounting in the management of innovation activity.....	33
--	----

Economic problems of development of branches and types of economic activity

MARCHENKO V.M. Behavioral approach to project risk management	38
VATAHOVYCH M.I. Producers 'budget efficiency assessment.....	45
LEVCHENKO Y.G., MUZYKA D.P. Ensuring economic stability of the enterprise	54
MOLNAR O.S., KONONCHUK A.O., RATUSHNYAK M.S. Methodological approaches to typologizing of subjects of tourist business in agrarian sphere.....	59
BODYUK A.V. The essence and features of fiscal super-resource products.....	63
KUDRENKO N.V., KOROTCHENKO Y.S. Features of planning the audit of costing the production of auxiliary production as an important component of the audit.....	72

Development of a regional economi

GABREL M.M., KHROMYAK Yu.Ya, LYSIAK N.M. Crisis condition and urban chance for the cities on the example of the city of Iviv.....	79
KUDRENKO N.V. RAZVA I.S. Dynamics of population and economic activity of the population of Chernihiv region	95

Social-labor problems

BODYUK A.V. Applying of a resource-expenses approach to evaluating a subsoil-resource product.....	104
--	-----

До авторів збірника

Шановні автори!

*Державний науково–дослідний інститут інформатизації та моделювання економіки
приймає до друку у збірнику
«Формування ринкових відносин в Україні» статті з економічної тематики*

При подачі статті до редакції необхідно оформити її за поданими нижче правилами, а також ретельно перевірити текст на предмет виявлення граматичних, орфографічних, стилістичних та інших помилок!

1. Стаття має відповідати тематичній спрямованості збірника.

2. Обов'язковими є рецензія фахівця у відповідній галузі науки.

3. У статті відповідно до вимог ВАК необхідні такі елементи:

Стаття має містити: індекс УДК, відомості про автора (ів) на трьох мовах;

– назва статті та анотація на трьох мовах (українська, російська, англійська), де чітко сформульовано головну ідею статті та обґрунтовано її актуальність;

– ключові слова на трьох мовах до 10 слів (українська, російська, англійська);

– *постановка проблеми* у загальному вигляді та її зв'язок із важливими чи практичними завданнями;

– *аналіз останніх досліджень і публікацій*, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

– *формування цілей статті* (постановка завдання);

– *виклад основного матеріалу дослідження* з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– *висновки з даного дослідження* і перспективи подальших розвідок у даному напрямку;

– *список використаних джерел* (українською та англійською мовами).

4. Обсяг – від 8 до 16 сторінок, формату А4 через інтервал 1,5. Поля: верхнє, нижнє, лівє, правє – 2 см. Абзац – 5 знаків. Шрифт: Arial, розмір – 12. Мова – українська.

5. Прізвище, ініціали, науковий ступінь розміщуються у правій верхній частині аркуша.

6. Відомості про автора: адреса, контактний телефон (домашній, робочий).

7. Статті, таблиці та формули мають виконуватися у редакторі Microsoft Word, якщо стаття містить формули, то вони мають набиратися у редакторі формул Microsoft Equation, який вбудований в усі версії програми Word.

8. Якщо стаття містить графіки чи діаграми, виконанні в інших програмах (такі як Excel, Corel Draw та ін.), то ці файли також додаються до статті в оригіналі програм, в яких вони виконані.

9. Графіки та діаграми можуть бути передані в графічних форматах: векторний – EPS, AI (шрифти переконвертовані в криві); растровий – TIF, 300 dpi, 256 кольорів сірого.

10. Зноски в документі мають бути оформлені за допомогою вбудованих функцій програми Word.

11. Назви файлів мають відповідати прізвищам авторів.

12. Статті надаються на диску, або іншому електронному носії інформації до диска обов'язково додаються статті в роздрукованому і якісному вигляді. Текст у електронному вигляді повинен відповідати тексту в надрукованому вигляді.

13. Статті не повинні містити приміток від руки та помарок, кожен лист статті підписується автором.

14. Посилання на джерела інформації є обов'язковими. Джерела подаються в кінці статті з основними вимогами до бібліографічних описів. Нумерація джерел вздовж тексту.

15. У разі невиконання вищевказаних вимог редакція не приймає статей до друку.

Редакція наукового збірника не несе відповідальності за авторські права статей, що подаються до друку.

Довідки за телефонами: (044) 239–10–49, (096) 309–42–80

Сайт збірника наукових праць: <http://dndiime.org>; e-mail: zbornik@ukr.net

Редакційна колегія

К авторам сборника

Уважаемые авторы!

*Государственный научно–исследовательский институт информатизации и моделирования экономики
принимает к печати в научном сборнике
«Формирование рыночных отношений в Украине» статьи с экономической тематики*

При подаче статьи в редакцию необходимо оформить ее по представленным ниже правилам, а также тщательно проверить текст на предмет выявления грамматических, орфографических, стилистических и других ошибок!

1. Статья должна соответствовать тематической направленности сборника.
2. Обязательными являются рецензия специалиста (доктора наук) в соответствующей области науки.
3. В статье соответствии с требованиями ВАК необходимы следующие элементы:
Статья должна содержать: Библиографический показатель УДК, сведения об авторе (ах) фамилия, имя, отчество (автора полностью), место работы, должность, e-mail на трех языках;
– название статьи и аннотация на трех языках (украинский, русский, английский 1500–2000 знаков с пробелами), где четко сформулирована главная идея статьи и обоснована ее актуальность;
– ключевые слова на трех языках до 10 слов (украинский, русский, английский);
– *постановка проблемы* в общем виде и ее связь с важными или практическими задачами;
– *анализ последних исследований и публикаций*, в которых начато решение данной проблемы и на которые опирается автор, выделение нерешенных ранее частей общей проблемы, которым посвящена статья;
– *формирование целей статьи* (постановка задачи);
– *изложение основного материала* исследования с полным обоснованием полученных научных результатов;
– *выводы из данного исследования* и перспективы дальнейших исследований в данном направлении.
– *список использованных источников*, (на украинском и английском языках)
4. Объем – от 8 до 16 страниц, формата А4 через интервал 1,5. Поля: верхнее, нижнее, левое, правое – 2 см. Абзац – 5 знаков. Шрифт: Arial, размер – 12. Язык – украинский.
5. Фамилия, инициалы, ученая степень размещаются в правой верхней части листа.
6. Сведения об авторе: адрес, контактный телефон (домашний, рабочий).
7. Статьи, таблицы и формулы должны выполняться в редакторе Microsoft Word, если статья содержит формулы, то они должны набираться в редакторе формул Microsoft Equation, который встроен во все версии программы Word.
8. Если статья содержит графики или диаграммы, выполненные в других программах (например, Excel, Corel Draw и др.), То эти файлы также добавляются к статье в оригинале программ, в которых они выполнены.
9. Графики и диаграммы могут быть переданы в графических форматах: векторный – EPS, AI (шрифты сконвертированные в кривые) растровый – TIF, 300 dpi, 256 цветов серого.
10. Сноски в документе должны быть оформлены с помощью встроенных функций программы Word.
11. Названия файлов должны соответствовать фамилиям авторов.
12. Статьи предоставляются на электронном носителе обязательно добавляются статьи в распечатанном и качественном виде. Текст в электронном виде должен соответствовать тексту в напечатанном виде.
13. Статьи не должны содержать примечаний от руки и помарок, каждый лист статьи подписывается автором.
14. Ссылки на источники информации являются обязательными. Источники подаются в конце статьи с основными требованиями к библиографическим описаниям. Нумерация источников вдоль текста.
15. В случае невыполнения вышеуказанных требований редакция не принимает статей в печать.

Редакция научного сборника не несет ответственности за авторские права статей, которые подаются в печать.

Справки по телефонам: (044) 239–10–49, (096) 309–42–80
Сайт сборника научных трудов: <http://dndiime.org>; e-mail: zbornik@ukr.net

Редакционная коллегия

To the authors of the collection!

Dear authors!

*State Research Institute of Informatization and Economic Modeling
accepts economic articles for printing in the scientific collection
«Market Relations Development in Ukraine»*

When submitting an article to the editorial board, it is necessary to compose it according to the following rules, as well as carefully check the text to detect grammar, spelling, stylistic and other errors!

1. The article should correspond to the thematic orientation of the collection.
2. The review of a specialist (doctor of sciences) in the relevant field of science is mandatory.
3. The following elements are required in the article in accordance with the requirements of the HAC:
The article should contain: UDC bibliographic index, information about the author(s) in three languages;
– the title of the article and an abstract in three languages (Ukrainian, Russian, English extended annotation), where the main idea of the article is clearly formulated and its relevance is substantiated;
– keywords in three languages, up to 10 words (Ukrainian, Russian, English);
– *problem statement in general* and its connection with important or practical tasks;
– *analysis of recent researches and publications* in which the solution to this problem was initiated and author is based on them; the emphasis of previously unsettled parts of the general problem to which the article is devoted;
– *formation of the goals of the article* (statement of the task);
– *an outline of the main research material* with the full justification of the obtained scientific results;
– *conclusions from this study* and prospects for further investigation in this direction.
– *list of used sources, references*
4. Volume – from 8 to 16 pages, format A4 in interval 1,5. Fields: upper, lower, left, right – 2 cm. Paragraph – 5 characters. Font: Arial, size – 12. Language – Ukrainian.
5. The last name, initials, scientific degree are placed in the upper right of the sheet.
6. Information about the author: address, contact phone (home, work).
7. Articles, tables and formulas must be executed in Microsoft Word editor, if the article contains formulas, they should be typed in the Microsoft Equation formula editor that is Built-in to all versions of Word.
8. If the article contains graphs or charts, execution in other programs (such as Excel, Corel Draw, etc.), then these files are also added to the article in the original programs in which they are executed.
9. Charts and diagrams can be transmitted in graphic formats: vector – EPS, AI (fonts converted into curves); raster – TIF, 300 dpi, 256 colors gray.
10. Entries in the document must be made using the built-in features of the Word program.
11. The names of the files should correspond to the names of the authors.
12. Articles are provided on an electronic carrier, as well as necessarily added articles in printed and high-quality form. The text in electronic form must correspond to the text in printed form.
13. Articles should not contain handwritten notes and stamps, each article letter is signed by the author.
14. References to sources of information are mandatory. Sources are provided at the end of the article with the basic requirements for bibliographic descriptions. Numbering sources along the text.
15. In case of non-fulfillment of the above-mentioned requirements, the editorial board does not accept articles for printing.

The edition of the scientific collection is not responsible for the copyrights of the articles submitted for publication.

Inquiries by phone: (044) 239–10–49, (096) 309–42–80
Website of scientific bulletin: <http://ndiime.org>; e-mail: zbornik@ukr.net

Editorial team

Державний науково–дослідний інститут інформатизації та моделювання економіки

ФОРМУВАННЯ РИНКОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Збірник наукових праць

№12 (223) 2019 р.

Періодичність – щомісячник

Головний редактор Студінська Г.Я.
Комп'ютерна верстка та дизайн Сердюк В.Л.

Підписано до друку 24.12.2019 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсетний
Ум. друк. аркушів 14,07.
Гарнітура Eurore. Наклад 100 прим.

Державний науково–дослідний інститут інформатизації та моделювання економіки
Свідоцтво про державну реєстрацію: Серія КВ 22545–12443ПР від 20.02.2017 р.
Адреса редакції: 01014, м. Київ, бул. Дружби Народів, 38
<http://dndiime.org.uk>, e-mail: zbornik@ukr.net

**Государственный научно–исследовательский институт
информатизации и моделирования экономики**

ФОРМИРОВАНИЕ РЫНОЧНЫХ ОТНОШЕНИЙ В УКРАИНЕ

Сборник научных трудов

№12 (223) 2019 р.

Периодичность–ежемесячник

Главный редактор Студинская Г.Я.
Компьютерная верстка и дизайн Сердюк В.Л.

Подписано в печать 24.12.2019 р.
Формат 60x84 1/8. бумага офсетная
Усл. печатных. листов 14,07.
Гарнитура Europе. Наклад 100 экз.

Государственный научно–исследовательский институт информатизации и моделирования экономики
Свидетельство о государственной регистрации печатного средства массовой информации
Серия КВ 22545–12445ПР от 20.02.2019 г.
Адрес редакции 01014, г. Киев, бул. Дружбы Народов, 38
<http://dndiime.org.uk>, e-mail: zbornik@ukr.net

State Research Institute of Informatization and Economic Modeling

MARKET RELATIONS DEVELOPMENT IN UKRAINE

Collection of scientific works

No. 12 (223) 2019

Frequency – monthly

Editor-in-Chief G. Studinska
Computer design and design V.Serdyuk

Signed for printing on 24.12.2019.
Format 60*84. 1/8. Paper offset
Conditional Printed Sheets 14,07.
Headset Europe. Circulation 100 copies

State Research Institute of Informatization and Economic Modeling
Certificate of state registration of printed mass media
Series KV 22545–12445PR from 02.20.2019
Editorial address, 01014, m. Kyiv, bul. Druzhby Narodiv, 38
<http://dndiime.org.uk>, e-mail: zbornik@ukr.net